

LIETUVIŲ STATYBOS (INŽINERIJOS) BATALIONAI 1943-1944 M.

Dr. Rimantas Zizas

Nacių Vokietijos okupacijos metais Lietuvoje buvo suformuoti ir vokiečių policijos bei kariuomenės (vermacht) žinioje veikė vadinamieji savisaugos (apsaugos) batalionai, statybos (inžinerijos) batalionai, Lietuvos vietinė rinktinė, Tėvynės apsaugos rinktinė, kiti mažesni kariniai daliniai. Iš visų svarbiausių vokiškos kilmės lietuviškų karinių formuočių iki šiol mažiausiai tyrinėta vermachtu sudėtyje veikusių lietuvių statybos (inžinerijos, vokiškai - Litauische Bauabteilung) batalionų istorija. Šie batalionai buvo formuojami ir į vokiečių Šiaurės fronto užnugarį siunčiami 1943 m. gegužės-rugpjūčio mėnesį po nepavykusio bandymo suformuoti Lietuvoje SS legioną.

Statybos batalionų istorijai nušviesti iki šiol nėra skirta nė vieno didesnės apimties mokslinio straipsnio. Jų istorija trumpai apžvelgiama “Lietuvių enciklopedijos”¹ straipsnyje, kai kurie organizavimo ir veiklos klausimai epizodiškai nušviesti istorikų K. Rukšėno², A. Bubnio³, P. Stankero⁴, Henrio L. Gaidžio⁵ monografijose, tačiau iki šiol istoriografijoje nebuvo bandymų išsamiau ir conceptualiau pažvelgti į statybos batalionų istorijos klausimus. Negausioje lietuvių statybos (inžinerijos) batalionų istoriografijoje nemažai įvairaus pobūdžio klaidų, netikslumų, prieštarų duomenų. Antai Henry L. Gaidis tvirtina, kad plk. K. Pranckonio vadovaujamas lietuvių statybos dalinys veikė prie Stalingrado, P. Stankeras teigia, kad 1943 m. Lietuvoje buvo suformuoti 6 statybos (inžinerijos) batalionai. Tyrinėti įvairūs archyviniai ir kiti šaltiniai nepatvirtina šių teiginių. Labai įvairuoja skaičiai nurodant, kiek statybos (inžinerijos) batalionuose tarnavo Lietuvos vyrų: Henry L. Gaidžio duomenimis – apie 4 tūkst., P. Stankeras rašo, kad vermachtu inžineriniuose daliniuose tarnavo 1,4 tūkst. vyrų ir t.t.⁶ Lietuvių statybos batalionų istorijos klausimai menkai atsispindi ir

¹ Statybos batalionai. *Lietuvių enciklopedija*, t. 28, p. 468.

² Rukšėnas K. *Į vergovę*. Vilnius, 1966, p. 58-73.

³ Bubnys A. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*. Vilnius, 1998, p. 386-392.

⁴ Stankeras P. *Lietuvių policija 1941–1944 metais*. Vilnius, 1998, p. 189-191.

⁵ Gaidis Henry L. *A history of the Lithuanian military forces in world war II, 1939-1945*. Chicago, Illinois, 199?, p.167-169.

⁶ Henry L. Gaidis *min. veik.* p. 167; Stankeras P. *min. veik.*, p. 187.

memuarinėje literatūroje: iš Lietuvoje paskelbtų atsiminimų kaip vertinimą istorijos šaltinį šių batalionų istorijai pažinti galima paminėti tik 2-ojo lietuvių statybos bataliono, vėliau Lietuvos vietinės rinktinės kario Prano Nagio atsiminimus⁷.

Lietuvių statybos batalionų istorijos tyrinėjimus labai sunkina negausūs pirminiai autentiški archyvų šaltiniai. Lietuvos archyvuose nėra atskirų statybos batalionų fondų ar mažesnių archyvinės medžiagos saugojimo vienetų (bylų), dokumentų apie jų veiklą rytuose, vokiečių Šiaurės armijų grupuotes užnugaryje. Tokių dokumentų turėtų būti užsienio, visų pirma Vokietijos, Rusijos ir kitų šalių, archyvuose, tačiau jie Lietuvos istorikams dar sunkiai pasiekiami. Lietuvos archyvuose saugomi dokumentai, atspindintys statybos batalionų istoriją, labai fragmentiški, juose daug spragų, iš jų sunku susidaryti istorškai tikslų, argumentuotą ir nuoseklų šių batalionų istorijos vaizdą. Iš pirminių autentiškų šaltinių pažymėtini Lietuvos centriniam valstybės archyve (toliau - LCVA) ir Lietuvos visuomenės organizacijų archyve (toliau - LVOA) saugomi vokiečių okupacinio režimo Lietuvoje ir lietuviškosios "savivaldos" įvairių institucijų dokumentai apie karinės mobilizacijos eigą ir statybos batalionų organizavimą 1943 m. (straipsnyje plačiai panaudoti LCVA Tauragės aps. viršinininko fonde saugomi archyviniai šaltiniai).

Nemažai įvairios medžiagos yra vokiečių okupacijos metais oficialiai leistoje spaudoje, tačiau joje, saugant karines paslaptis, mažai skelbta konkrečių faktų ir duomenų, kurtas pagražintas, idealizuotas statybos batalionų veiklos vaizdas. Lietuvių antinacinio pogrindžio šaltiniuose ir spaudoje atvirkščiai, siekiant atgrasinti Lietuvos jaunimą nuo tarnybos batalionuose, jų veikla buvo nušviečiama kritiškai, nepalankiai, negatyviomis, niūriomis spalvomis, taigi taip pat ne visada objektyviai. Statybos batalionų istorijai nušviesti yra svarbūs sovietiniai šaltiniai. Tai labai įvairaus pobūdžio dokumentai. Iš jų visų pirma pažymėtini pas sovietų partizanus pafrontėje, Leningrado srityje, ir kitur perbėgusių ar patekusių jiems į nelaisvę statybos batalionų karių (1944 m. pavasarį, išvadavus Leningrado sritį, jie buvo pasiųsti į Raudonosios armijos 16-osios lietuviškosios šaulių divizijos 2-ąją atsargos batalioną Balachnoje (Gorkio sr.) parodymai ir jų apklausų me-

⁷ Nagys Pr. *Gyvenimo vingiuose: Lietuva, Vokietija, Australija, Lietuva: Atsiminimai*, Vilnius, 1998, p. 59-77; Tas pat: Martinionis A. *Lietuviai vermachte 1941-1945*. Vilnius, 1999, p. 66-106; Nagys Pr. *Pasitraukiam nuo fronto. Kardas: Istorinis tautinės minties žurnalas*. 1996, Nr. 5-6, p. 15-16.

džiaga. Vokiečių armijoje tarnavusieji lietuviai kariai buvo apklausinėjami ir tardomi, siekiant gauti informacijos apie lietuviškas formuotes vokiečių kariuomenėje ir karo metų įvykius Lietuvoje. Tokią informaciją rinko LKP CK ir Maskvoje įsikūręs Lietuvos sovietinio partizaninio judėjimo štabas (LPJŠ), jame veikė 2-asis žvalgybos ir informacijos skyrius, vadovaujamas SSRS valstybės saugumo papulkininkio B. Baranausko. Iš visų buvusių lietuvių stovybos batalionų karių parodymų vertingiausi yra 5-ojo lietuvių stovybos bataliono būrio vado lt. Jono Borevičiaus parodymai. Iš įvairių šaltinių matyti, kad jis buvo prieštaringa ir nenuosekli asmenybė. J. Borevičius (g. 1914m.) 1936 m. baigė Lietuvos karo mokyklą, buvo vienuoliktos laidos kariūnas aspirantas. Vėliau mokėsi Kauno universiteto farmacijos fakultete. Prasidėjęs Vokietijos-SSRS karui, buvo Tautinio darbo apsaugos bataliono Alytaus kuopos “smogiamojo būrio” vadas. Eidamas šias pareigas (į jas įėjo ir buvusių kompartijos ir sovietų valdžios aktyvistų persekiojimas bei žydų šaudymas), parodė daug “iniciatyvos ir veiklumo”, vėliau dirbo Alytaus aps. viršininko įstaigoje ir kitur⁸. Su stovybos batalionu atsidadęs Leningrado srityje, 1943 m. rudenį perbėgo pas sovietų partizanus, kovojo jų gretose, taip pateko į Raudonąją armiją, “atgailaudamas” parašė plačius parodymus apie lietuvių stovybos batalionus. 1944 m. pabaigoje Vilniaus garnizono Karinio tribunolo buvo nuteistas 10 m. kalėti⁹.

Nemažai faktų ir duomenų apie stovybos batalionų veiklą yra Lietuvos ypatingajame archyve (toliau - LYA): buvusių karių “filtracinėse” (baudžiamosiose) bylose, parodymuose KGB tardytojams, kaltinamosiose išvadose, nuteistų karių bylų peržiūrėjimo (reabilitavimo) dokumentuose ir kt. Rašant straipsnį, panaudota 1-ojo lietuvių stovybos bataliono karininko Antano Natkevičiaus ir kitų šio bataliono karių baudžia-

⁸ Apie J. Borevičių žr.: *Masinės žudynės Lietuvoje 1941-1944: Dokumentų rinkinys, d. 2*, Vilnius, 1973, p. 48- 49, 53, 61,71-72; J. Borevičiaus “*Gyvenimo aprašymas*” [1944m.], LVOA , f. 1, ap. 1, b. 99, l. 81-85; J. Borevičiaus 1961. 04. 21d. parodymai KGB, ten pat, f. 3377, ap. 55, b. 155, l. 87.

⁹ Borevičiaus J. baudžiamoji byla. LYA, f.K-1, ap. 58, b. 44908/3. Borevičiaus J. parodymai / 1944m./ , LVOA , f. 1, ap. 1, b. 98, l. 28-66; b. 99, l. 1-39; kitų stovybos batalionų karių parodymai: Oginto A. 1944. 06. 14d. parodymai: užrašė R. Šarmaitis, ten pat, b. 100, l. 1-9; Oginto A. 1944. 05. 18d. parodymai: apklausė Prūsaitis, ten pat, b. 99, l. 40-51; Bitaičio A. 1944. 05. 15d. parodymai: apklausė B. Baranauskas, ten pat, b. 99, l. 58-63; Calkos A. 1944. 05. 16d. parodymai: apklausė B. Baranauskas, ten pat, b. 98, l. 80-90; b. 99, l. 86-96 ir kt.

mosios bylos duomenys¹⁰, LVOA saugomi išrašai iš kitų batalionų karių parodymų KGB tardytojams.

Tačiau KGB šaltiniai vienpusiški, juose daugiausia dėmesio skirta statybos batalionų karių kovai su sovietų partizanais, jų įvykdytiems “nusikaltimams”, represinio pobūdžio akcijų metu padarytiems civiliams gyventojams. Nei viena, nei kita nebuvo lietuvių statybos batalionų karių svarbiausios veiklos sritys.

Trumpai apžvelgus tyrinėjamos temos archyvinius ir kitus šaltinius, apibendrintai galima pasakyti: Lietuvos archyvuose beveik nėra pirminių, pačių statybos batalionų karių karo metais rašytų dokumentų (isakymų, raportų ir pan.), trūksta objektyvių, informatyvių ir patikimų šaltinių. Daugelis jų vienpusiški ir tendencingi. Matyt, tai yra viena iš svarbiausių priežasčių, kad lietuvių statybos batalionų istorija iki šiol mažai tyrinėta ir nušviesta.

Šio straipsnio tikslas – remiantis įvairiais šaltiniais, kritiškai juos analizuojant ir vertinant, nušviesti lietuvių statybos (inžinerijos) batalionų kūrimosi Lietuvoje 1943 m. istorines aplinkybes, veiklos pobūdį rytuose, jų karių likimą ir kitus su batalionų istorija susijusius klausimus, pažvelgti į šių karinių dalinių istoriją kaip į atskirą lietuviškų karinių formuočių, dalyvavusių Vokietijos-SSRS kare, istorijos puslapį. Nepaisant to, kad statybos batalionai buvo palyginti negausi karinė formuotė, jų veikla tiesiogiai nesisieja su sudėtingais ir tragiškais nacių Vokietijos okupacijos laikotarpio Lietuvos istorijos įvykiais ir procesais (pvz., tokiais kaip lietuvių savisaugos batalionų akivaizdus dalyvavimas žydų žudynių ar kitose represinėse akcijose prieš civilius gyventojus), į juos negalima žiūrėti kaip į nereikšmingą lietuvišką karinę formuotę, o į jų istoriją – kaip į specifinę, neįdomią ir neaktualią. Tam tikrais atžvilgiais statybos batalionų veikla reikšmingumo prasme išsiskiria iš kitų vokiečių okupacijos metais Lietuvoje suformuotų lietuviškų karinių dalinių: tik savisaugos ir statybos batalionai buvo siunčiami į Rytus, veikė ten pafontės sąlygomis, kovojo su sovietų partizanais ir kt. Statybos batalionų formavimas ir siuntimas į Rytus buvo vokiečių okupantų pastangų mobilizuoti Lietuvos vyrus besąlygiškai kovai už Vokietijos reicho interesus sudedamoji dalis. Ir atvirksčiai – kova su jų formavimu ir panaudojimu lietuvių tautos siekių neišreiškiantiems tikslams, apskritai kova prieš vo-

¹⁰ LVA, f. K-1, ap. 58, b. 42013/3.

kiečių karines mobilizacijas Lietuvoje buvo vienas svarbiausių nacionalinio antinacinio pagrindžio veiklos tikslų.

Pateikta straipsnyje medžiaga kai kuriais statybos batalionų istorijos klausimais (pvz., apie jų formavimo aplinkybes 1943 m. pavasarį) gali būti įdomi skaitytojui ir platesne – nacių okupacinės, represinės politikos, apskritai to meto įvykių Lietuvoje pažinimo – prasme.

Straipsnis iliustruotas nuotraukomis ir dokumentų faksimilėmis iš vokiečių okupacijos metais Lietuvoje leistų laikraščių ir žurnalų, taip pat nuotraukomis iš Sakalo Natkevičiaus asmeninio archyvo. Jo tėvas Antanas Natkevičius (1904-1965) buvo Lietuvos kariuomenės atsargos karininkas, 1943-1944m. – 1-ojo lietuvių statybos bataliono, suformuoto Kaune, kuopos vadas, leitenantas. Deja, po išsaugotomis vertingomis nuotraukomis nėra jokių užrašų, kurie padėtų tiksliai atskleisti jose užfiksuotus įvykius ir žmones. Galima spėti, kad nuotraukose užfiksuota Lietuvos karo mokyklos technikos specialybės kariūnų aspirantų rengimo ir Lietuvos kariuomenės pionierių gyvenimo 1927-1929 m. laikotarpiu akimirkos. Autorius nuoširdžiai dėkoja S.Natkevičiui už leidimą paskelbti šias nuotraukas.

Nuo SS legiono iki statybos batalionų

Kalbant apie lietuvių statybos batalionų formavimą 1943 m. pavasarį, reikia bent trumpai atkreipti dėmesį į keletą įžanginio pobūdžio principinių dalykų. Pradėję karą ir “išvadavę” SSRS pavergtas Rytų Europos tautas, Vokietijos naciai nesiruošė toleruoti jų politinių, valstybingumo atkūrimo siekių, iš jų gyventojų formuoti nacionalinių karinių dalių vermachto sudėtyje. “Pabaltijo erdvėje” neturėjo būti leista atsikurti ir “Lietuvos valstybei” bei jos institucijoms, taip pat ir kariuomenei. Pasi-naudoję Rytų Europos tautų karine pagalba politine prasme, naujieji okupantai būtų “susirišę” sau rankas ateityje sprendžiant šių tautų likimą, būtų atsiradę politinių nuolaidų iliuzijų, kurios būtų trukdžiusios jų imperiniams, kolonizaciniams tikslams šiame regione. Nacių supratimu, nacionalinės karinės formuotės, kovojusios vermachto sudėtyje su bolševizmu, būtų simbolizavusios šių tautų valstybingumo siekius, Vokietijos sąjungininko kare statusą ir kt. Be to, negalima pamiršti, jog Vokietijos naciai prieš SSRS planavo pergalingą “žaibo karą”, taigi okupuotų tautų pagalba neatrodė jiems reikalinga ir karine prasme. Dėl šių priežas-

čių jie atmetė Lietuvos Laikinosios vyriausybės pasiūlymą organizuoti lietuvių “tautinį korpusą”, kuris dalyvautų “kryžiaus žygyje” prieš bolševizmą, neleido jokia kita forma atsikurti Lietuvos ginkluotoms pajėgoms, išskyrus pagalbinio, policinio pobūdžio formuotes – Litauische Schutzmannschaft, t.y. savisaugos batalionus, turėjusius veikti SS ir policijos žinioje, nes, nacių supratimu, policijos formuotės ne taip kaip nacionaliniai kariuomenės daliniai, jos nebuvo politinių valstybinių siekių, valstybingumo simboliai ir turėjo atlikti tik pagalbinio pobūdžio funkcijas organizuojant tvarkos palaikymą fronto užnugaryje ir kt.

Lietuvių aktyvistų fronto (LAF'o) vadovybė ir Laikinoji vyriausybė lietuviškų karinių formuočių steigimą ir apskritai karinį bendradarbiavimą su Vokietija įsivaizdavo su sąlyga, kad ji juridiskai ir faktiškai pripažins Lietuvos valstybės suverenumą, bent ribotą nepriklausomybę, satelitinį Lietuvos statusą Vokietijos atžvilgiu. Tokių nuostatų nesilaikė Lietuvių nacionalistų partija (LNP), ėjusi į glaudesnius kontaktus su vokiečiais, nereikalavusi “tuoj pat”, nedelsiant atkurti bent dalinį Lietuvos valstybingumą, iš esmės sutikusi su jų nuostata, kad Lietuvos valstybės atkūrimas būtų sprendžiamas po karo, nugalėjus “bolševizmą”. Tačiau net ir LNP protestavo prieš vokiečių “nenorą leisti išsilaisvinsiai Lietuvos valstybei dalyvauti istorinėje kovoje už Naujosios Europos ateitį” “atskiru daliniu”, sudarytu iš “savanorių – partizanų ir Lietuvos armijos likučių”. (Lietuvių nacionalistai turėjo savų, skirtingų nuo Laikinosios vyriausybės ir LAF'o, kuriame dominavo krikščionys demokratai, lietuviškų karinių formuočių kūrimo planų). Tačiau ir jie savanorių verbavimo ir pagalbinės policijos tarnybos batalionų, kurie priklausytų policijai, o ne vermachtui, nelaikė politiškai tinkama “Lietuvos dėjimosi į Naujosios Europos kūrimą” forma, nes jai “nesuteikiama jokios ateities prasmės”¹¹.

Nacių okupantų politinės nuostatos ir interesai, “žaibo karo” planai lėmė tai, jog iki 1941m. pabaigos net ir lietuvių pagalbinės policijos (savisaugos) batalionų dalyvavimas “kryžiaus žygyje prieš bolševizmą” buvo nutylimas. Antai laikraštyje “Į laisvę” (nuo 1943 m.- “Ateitis”) rašyta: “Nors iki šiol nebuvo paskelbta, bet buvo žinoma, kad lietuvių savanorių batalionai stovi sargyboj petis į petį su vokiečių policija”¹².

¹¹ *Metmenys Lietuvių nacionalistų partijos ruošiamo pro memoria Reicho vyriausybei Berlyne, LCVA, f. R.-1520, ap. 1, b. 2, l. 4, 10; LVOA, f. 3377, ap. 55, b. 38, l. 80.*

¹² Mūsų batalionus palydint. *Į laisvę*, 1941, lapkričio 7, Nr. 117, p. 6.

Daugelis lietuvių karių, karo pradžioje tikėjęsi, kad vokiečiai leis atsikurti Lietuvos valstybei ir jos kariuomenei, ir stoję į savisaugos batalionus kaip į atsikuriančias Lietuvos ginkluotąsias pajėgas, turėjo skaudžiai nusivilti vokiečių šiems batalionams skirtu „pagalbinės policijos“ statusu ir vaidmeniu. Tai ryškiai atsispindi 5-ojo lietuvių savisaugos bataliono, 1941 m. rudenį išsiųsto į vokiečių Šiaurės frontą ir ten pasižymėjusio kovojant su sovietų partizanais ir Raudonąja armija, vadovybės 1942 m. rašte vokiečių karinei vadovybei. Jame skųstasi, kad „tarptautinės teisės atžvilgiu Lietuvos kareivis yra visai beteisėje padėtyje, nes jo šiame kare dalyvavimo Vokietija viešai nedeklaravo“, schutzmannschaft-o institucija vertinta kaip pusiau civilinė, pusiau policinė, „laikina, nepastovi ir nežinoma“. Lietuviai kariai norėjo kovoti Rytų fronte „petis į petį“ su vokiečių kariais, o ne su policininkais ir būti vertinami kaip lygiaverčiai sąjungininkai. Ilgas rašte išdėstytų priekaištų vokiečiams dėl lietuvių karių padėties ir diskriminavimo faktų sąrašas užbaigiamas vaizdžia išvada: „po karo bus sunku įrodyti, kad fronte buvo būta“¹³.

Pradėjus blogėti padėčiai fronte, ypač po pralaimėjimo prie Stalingrado 1943 m. pradžioje, Vokietijoje paskelbus vadinamąją „totalinę mobilizaciją“, pradėta įgyvendinti visa sistema nepaprastųjų priemonių, kurių tikslas buvo įtraukti ne tik Vokietijos reicho, bet ir visų okupuotų kraštų žmones ir materialinius išteklius karo reikmėms tenkinti. Naciai buvo priversti daryti savo politinių, rasistinių, karinių nuostatų pataisais ir okupuotų Rytų Europos tautų atžvilgiu. Pirmiausia estams, vėliau latviams ir lietuviams suteikta „garbė“ steigti nacionalinius Waffen SS (Ginklų SS) kariuomenės junginius (legionus). Lietuvių tautai tokia „garbė“ ir teisė suteikta Ostlando reichskomisarą H. Lohsės 1943 m. vasario 24 d. paskelbtame atsišaukime į lietuvius. Įdomu pažymėti, jog H. Lohsė nevartojo termino „lietuvių legionas“ - jis ragino stoti į „savo tėvynės legioną“. Terminas „lietuvių legionas“ pirmą kartą paminėtas šiek tiek vėliau A. Rentelno, E. Justo ir SS policijos vado Lietuvoje L. Vysockio atsišaukime „Lietuviai prie ginklo“¹⁴.

Kaip šiuos vokiečių nacių nuostatų pokyčius vertino Lietuvos visuomenė? Kai Vokietija pačioje karo pradžioje neleido atkurti Lietuvos valstybingumo, įvedė civilinę okupacinę valdžią, didžioji Lietuvos visuo-

¹³ Zizas R. Lietuvos kariai savisaugos batalionuose (1941-1944m.), *Lietuvos archyvai: Straipsnių ir dokumentų rinkinys, kn.11*, Vilnius,1998, p. 65, 69.

¹⁴ *Ateitis*. 1943, vasario 24, Nr. 45, p. 1; vasario 27, Nr. 48, p. 1.

menės dalis ir susiformavęs nacionalinis antinacinis pagrindis buvo griežtai nusistatę prieš visus nacių okupantų bandymus įtraukti Lietuvą į besąlygišką dalyvavimą kare Vokietijos pusėje, tvirtai laikėsi tarptautine teise pagrįstos nuostatos, jog tik suverenios Lietuvos vyriausybė gali skelbti ir vykdyti Lietuvos gyventojų karinę mobilizaciją. SS legiono steigimą 1943 m. vasarį lietuvių antinacinis pagrindis vertino kaip Lietuvos jaunimo masinės mobilizacijos pradžia, jo pasmerkimą kovai ir žūčiai už Vokietijos interesus Rytų fronte, apskritai kaip vieną iš rimčiausių istorijos išbandymų, gyvybinį klausimą “žūti ar išlikti”¹⁵.

Nors lietuvių politinių, karinių, net ir pogrindžio veikėjų nusistatymas SS legiono atžvilgiu nebuvo visiškai vienareikšmiškai negatyvus, būta svyravimų (patys į legioną užsirašė ir už jį apskritai agitavo plk. A. Birontas, gen. K. Navakas, Panevėžio apskrities viršininkas plk. A. Gaušas, įžiūrėdamas galimybę atkurti Lietuvos kariuomenę svyravo gen. S. Raštikis), registracijos į jį rezultatai, daugiausia dėl pogrindžio įtakos, buvo katastrofiškai menki.

Apibendrinamojo pobūdžio duomenų, kiek iš viso Lietuvos vyrų užsirašė į SS lietuvių legioną, historiografijoje nėra. Vokiečiai iš savisaugos batalionų ir viešosios policijos į legioną užrašė 1093 vyrus, iš jų 286 patys panoro jame tarnauti. Naujų savanorių į SS legioną buvo labai nedaug: užsirašiusių į jį Šakių ir Raseinių aps. – po 3, Mažeikių ir Telšių aps. – po 5, Eišiškių ir Kėdainių aps. – po 1, Alytaus aps. – 4¹⁶, Tauragės mieste – 7¹⁷.

SS legiono steigimo nesėkmė Lietuvoje buvo didelis politinis ir moralinis smūgis vokiečių prestižui, politikai ir propagandai, “totalinės” kovos su bolševizmu interesams, juo labiau kad Latvijoje ir Estijoje nacionaliniai SS legionai buvo sėkmingai suformuoti, latviai ir estai, “įsijungę į kovą su bolševizmu” vokiečių propagandos lietuviams buvo nurodomi sektinu pavyzdžiu. Įsakymą dėl latvių SS legiono formavimo A. Hitleris pasirašė 1943 m. vasario 10 d. 1943-1944m. šį legioną sudarė dvi SS Waffen latvių divizijos – 15-oji ir 19-oji. Estijoje suformuotas SS estų legionas (20-oji Waffen SS divizija), jame buvo apie 11 tūkst. vyrų¹⁸,

¹⁵ Į Lietuvos girių sūnus. *Laisvės kovotojas*. 1943, kovo 18.

¹⁶ Rukšėnas K., *min. veik.*, p.57-58.

¹⁷ *LCVA*, f. R-1476, ap.1, b.139, l.36.

¹⁸ Misiūnas R., Taagepera R. *Baltijos valstybės: priklausomybės metai, 1940-1990*, Vilnius,1992, p.63.

neskaitant daugybės kitų estų karinių ir policinių formuočių.

Kokią tragediją latvių ir estų tautoms reiškė “įsijungimas į kovą su bolševizmu”, frontinių SS kariuomenės junginių suformavimas, akivaizdžiai matyti iš tokio pavyzdžio: Latvijoje į vokiečių kariuomenę iš viso buvo įtraukta beveik 150 tūkst. vyrų, iš jų, oficialiomis žiniomis, žuvo apie 60 tūkst.¹⁹

Dėl SS legiono nesėkmės Lietuvoje “išsižeidę” ir įtūžę vokiečiai griebėsi gerai žinomų represijų – buvo uždaryti universitetai ir kitos aukštosios mokyklos, į Štuthofo koncentracijos stovyklą išvežti 46 Lietuvos kultūros ir visuomenės veikėjai, griebtasi bauginimų, grasinimų vykdyti griežčiausias bausmes.

Nacių okupacinio režimo pareigūnai Lietuvoje 1943 m. kovo 17 d. paskelbtame pareiškimė, grėsmingai apkaltinę “tam tikrus intelektualinius sluoksnius”, “atsakingus asmenis” nusikaltimais ne tik prieš “savo lietuvių tautos”, bet ir vokiečių tautos, “kuri visas savo jėgas mobilizavo totaliniam karui”, net ir “Europos tautų bendruomenės” interesams, oficialiai atsisakė steigti SS lietuvių legioną. Deklaravus tokį atsisakymą, pareiškta, jog “registracija ateityje vyks jau tik darbams kariuomenei ir karo ūkiui”²⁰.

Kauener Zeitung, 1943 02 24

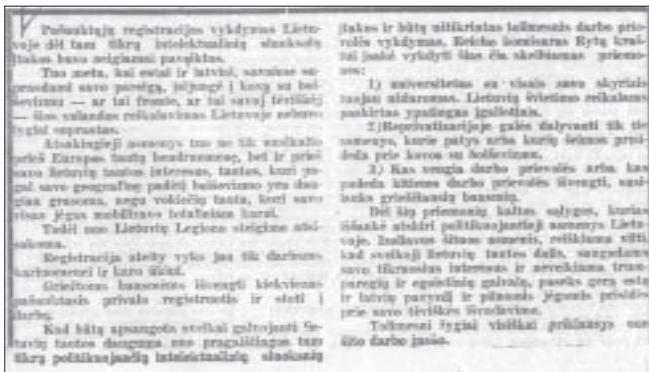

Ateitis, 1943 02 24

Oslando reichskomisaro H. Lohsės atsišaukimas, raginantis lietuvius stoti į SS legioną. Atsišaukime vokiečių k. lietuviai kviečiami: “Prie ginklo! Į darbą! Su Adolfu Hitleriu į pergalę!” Plakato apačioje užrašas “Mes pasitikime Tavimi”.

¹⁹ Stinkulis V. Ir tai yra tautos drama: Pernelyg daug esame kovoję su svetimomis vėliavomis, *Šiaurės Atėnai*, 1998, kovo 28, Nr.12 (406), p.8. Versta iš *Latvijas vestnesis*, 1998, kovo 12-13.

²⁰ *Ateitis*. 1943, kovas 17, Nr. 63, p. 1.

Ateitis, 1943 03 17

Lietuviai neatsiliepė į vokiečių raginimus. Skelbimas apie atsisakymą steigti SS legioną ir imti Lietuvos vyrus tik darbams kariuomenėje ir karo ūkyje

Šią nacių okupantų principinę nuostatą ir tolesnius bandymus kitais būdais ir į kitas karines formuotes mobilizuoti Lietuvos vyrus, galima laikyti esminiu išeities tašku atsirasti lietuvių statybos batalionams. Okupantų mobilizacinės pastangos Lietuvoje nukrypo į pagalbinių, ne fronto karinių dalinių (tokie ir buvo statybos batalionai) kūrimą. Šių batalionų kūrimas, iš dalies Lietuvos vyrų ėmimas į vokiškus karinius (pvz., į vadinamuosius priešlėktuvinės gynybos) dalinius, ūkinės prievolės, žmonių vežimas darbams į Vokietiją tapo pagrindinėmis lietuvių tautos priverstinio dalyvavimo kare Vokietijos pusėje formomis, kurios padėjo išsaugoti gyvybinį tautos potencialą, Lietuvos jaunimą – nuo dalyvavimo ir neišvengiamos žūties Vokietijos–SSRS karo frontuose. Prasidėjus “totalinei mobilizacijai” (nuo 1942 m. pabaigos iki 1943 m. pradžios), Latvijoje ir Estijoje suformavus nacionalinius SS kariuomenės junginius, kurie aktyviai kovėsi ir liejo kraują Rytų fronte, okupuotos Lietuvos dalyvavimas kare Vokietijos pusėje iš principo pradėjo skirtis nuo šių ir daugelio kitų Vokietijos okupuotų tautų dalyvavimo kare formų. Iš kitos pusės, Latvijos ir Estijos gyventojai daug mažesniu mastu negu Lietuvos vežti darbams į Vokietiją.

Lietuvių statybos (inžinerijos) batalionų formavimas 1943 m. pavasarį ir jų siuntimas į Rytus leido išeiti iš nepaprastai sunkios ir grėsmingos situacijos, kuri susidarė sužlugus SS legiono kūrimo planams. Statybos batalionams buvo lemta tapti savotišku, nors toli gražu ir nelygiaverčiu, SS legiono pakaitalu, tam tikra “kompensacija” vokiečiams už jų sužlugdytas dideles mobilizacines užmačias bei įžeistas ambicijas. Statybos batalionų suformavi-

mas kartu su kitomis nuolaidomis vokiečių okupantams 1943 m. pavasarį padėjo išsaugoti ir pačią lietuviškų karinių formuočių kūrimo vokiečių karinėse ir policinėse žinybose idėją, kurios realizavimui, boikotavus SS legioną, iškilo reali grėsmė. Vokiečiai Lietuvoje galėjo nueiti ne lietuviškų nacionalinių formuočių kūrimo keliu, o mobilizuoti lietuvius tiesiogiai į savo karinius ir policinius dalinius, kaip tai darė, pavyzdžiui, su lenkais okupuotose Lenkijos teritorijose, nekalbant jau apie grėsusį masinį Lietuvos gyventojų vežimą darbams į reichą. Vokiečiai nesuteikė lenkams “garbės” kovoje prieš bolševizmą turėti savo nacionalinius karinius dalinius ir jų neformavo, tačiau labai daug lenkų buvo mobilizuota tiesiogiai į vokiečių vermachtą. Antai Raudonosios armijos karinės žvalgybos duomenimis, 1942 m. lenkai sudarė net apie 40-45 proc. vokiečių 96-osios pėstininkų divizijos, apie 30 proc. 11-osios pėstininkų divizijos, kartu su čekais – apie 30 proc. 57-osios pėstininkų divizijos, apie 12 proc. 110-osios pėstininkų divizijos kareivių²¹. Lenkai nebuvo vokiečiams ištikimi “sąjungininkai”, masiškai perbėgino į Raudonosios armijos pusę, tačiau vokiečių vadovaujami buvo priversti lieti kraują už jų interesus. Lietuvos politiniams ir kariniams (net ir antinacinio pogrindžio) veikėjams, siekusiems išsaugoti jaunimą, puoselėjusiems viltis turėti ir išsaugoti ginkluotų pajėgų branduolį ir jų pagrindu susiklosčius palankioms aplinkybėms atkurti Lietuvos kariuomenę, “lenkiškasis” kelias buvo nepriimtinas.

Iš tyrinėtų šaltinių nėra visiškai aišku, kada atsirado statybos batalionų kūrimo idėja. Galima manyti, kad iš pat pradžių – kartu su SS legiono steigimo ir kitais dideliais “totalinės mobilizacijos” Lietuvoje planais. Antai pagrindinis laikraštis “Nepriklausoma Lietuva” 1943 m. vasario mėnesį rašė, kad tvarkos policijos vadas išleido įsakymą, kuriuo 17-45 m. amžiaus Lietuvos piliečiai vyrai įpareigojami neapibrėžtą laiką dirbti “sustiprinimo darbus” Rusijoje. Tam Lietuvoje turėjo būti paimta daugiau kaip 3 tūkstančiai vyrų. Vyrų, imami vasario 4-15 d., skirstomi šimtinėmis, joms vadovauti pavedama aktyviosios tarnybos policininkams²². Matyt, sužlugus SS legiono steigimo idėjai, mobilizacijai “sustiprinimo”, t.y. karinių įtvirtinimų statybos, darbams ir juos vykdančių karinių statybinių dalių - statybos (inžinerijos) batalionų - formavimui buvo lemta tapti pagrindiniu, svarbiausiu okupantų mobilizacinių pastangų tikslu.

Lietuvių statybos batalionų organizatorius ir “globėjas” buvo gen.

²¹ *Справочник боевых характеристик немецких дивизий (на 1.6.1943)* : Главное разведывательное управление Красной армии. Москва, 1943, с.13, 21, 31, 49, 53.

²² Lietuviai. *Nepriklausoma Lietuva*. 1943, vasario 15, Nr. 3(15), p. 2.

mjr. Emilis Justas, vokiečių vyriausiasis karo komendantas Lietuvoje. 1943 m. kovo 20 d., praėjus keletui dienų po oficialaus vokiečių atsisakymo steigti SS legioną, „Ateityje” pasirodė E. Justo atsisaukimas, kuriame buvo skelbiama: „Kad būtų palengvintas Rytuose vykstančios kovos prieš bolševizmą, man įsakyta vokiečių kariuomenei suorganizuoti lietuvių inžinerijos (statybos) batalionus, kurie būtų naudojami būtiniais karo darbams tolimesniame fronto užnugaryje”. Paskelbęs atsisaukimą, E. Justas priėmė keletą lietuvių karininkų, kandidatų į statybos batalionų vadus: plk. ltn. J. Ugianskį, kapitonus Slyvėną ir A. Milaševičių. Priėmimo metu E. Justas pareiškė „džiaugsmą ir savo padėką už atsiliepiamą į jo pakvietimą”, pateikė „plačius paaiškinimus” apie planuojamus formuoti batalionus: jie priklausys išimtinai vokiečių kariuomenei, jų uždavinys – statyti įtvirtinimus „fronto srityje”, visi karininkai, puskarininkiai ir kareiviai būsia lietuviai, jie dėvės vokiečių kariuomenės uniformą su „ypatingais laipsnių ženklais”, į batalionus bus priimami 20-45 m. amžiaus savanoriai lietuviai, buvo pageidaujami sveiki, stiprūs, vidutinio amžiaus vyrai ir t. t.²³

Kodėl būtent gen. mjr. E. Justas ėmėsi lietuvių statybos batalionų organizatoriaus vaidmens, savo atsiminimuose aiškina vyskupas V. Brizgys: Lietuvoje vokiečių civilinė valdžia ir gestapas konfliktavęs su kariuomene. Lietuvos karo komendantas Justas tai panaudojęs savo prestižui. Jis pasiūlė lietuviams mobilizuoti nors vieną darbo batalioną ir tuo įrodyti, kad lietuviams nėra „prorusiški”, o tik nepritaria civilverwaltungs politikai ir taktikai²⁴.

Dėl E. Justo prestižo ir autoriteto 1943 m. Lietuvoje galima ginčytis. 1938–1940 m. jis buvo Vokietijos karo ir aviacijos atašė Kaune. 1942 m. pavasarį kartu su generaliniu komisaru A. Rentelnu jis pasirašė atsisaukimą, kuriame ragino Lietuvos vyrus registruotis į „transporto tarnybą”, šis atsisaukimas susilaukė griežtos lietuvių antinacinio pagrindžio kritikos²⁵. 1943 m. vasarį, praėjus vos keletui dienų po H. Lohsės atsisaukimo pasirodymo, kartu su A. Rentelnu, SS ir policijos vadu Lietuvoje L. Vysockiu buvo pasirašęs atsisaukimą, raginusį lietuvius stoti į SS legioną. Taigi ar

²³ Karo komendanto Lietuvoje gen. mjr. Justo atsisaukimas. *Ateitis*. 1943, kovo 20, Nr. 66, p. 1; Pranešimas; Lietuvos saugumo srities komendanto Įsidėmėtinas pranešimas lietuvių inžinerijos (statybos) batalionų nariams. *Ten pat*. 1943, kovo 23, Nr. 68, p.1; Pranešimas: steigiami lietuvių inžinerijos (statybos) batalionai vokiečių kariuomenės vadovybėje. *Karys*. 1943, kovo 27, Nr. 13, p. 5.

²⁴ Vysk. Brizgys V. *Gyvenimo keliai*. Vilnius, 1993, p. 105.

²⁵ Dar viena begėdiška klasta ir pasityčiojimas. *Lietuvių tautinio fronto biuletenis*. 1942, gegužės 10, Nr. 1, p. 1-2.

nebuvo E. Justo, vieno iš aukščiausių nacių pareigūnų Lietuvoje, autoritetas susvyravęs? Kita vertus, gen. mjr. E. Justo pareigybinė padėtis Lietuvoje nuo kitų okupacinio režimo pareigūnų formaliai iš tikrųjų skyrėsi, - jis buvo vermachto atstovas, o vermachtui, kaip rašė įtakinga krikščionių demokratų spauda, “vis dėlto mes dar turime gan šiltų simpatijų”²⁶.

E. Justo atsišaukimas ir mobilizacinės kalbos savo turiniu niekuo nesiskyrė nuo kitų nacių pareigūnų atsišaukimų ir kalbų, jose nebuvo jokių politinio pobūdžio pažadų, tačiau jo bendravimo su lietuviais tonas buvo subtilesnis ir švelnesnis.

1943 m. kovo 20 d. prie Kauno įvyko iškilmingas atsisveikinimas su pirmaisiais vokiečių kariuomenės talkininkais lietuviais. Iškilmėse pasakytoje kalboje E. Justas kreipėsi į juos pagarbiu kreipiniu “mano lietuviai draugai”, kalbėjo apie lietuvių “nelaimingą Tėvynę”, kvietė išlydimus lietuvius “užtikrinti savo Tėvynei gražią ateitį” ir “naujais savo darbais” parodyti, jog jie yra verti vokiečių pagarbos ir pasitikėjimo. Baigdamas kalbą siūlė “lietuviškos tėvynės gerovei” sušukti triskart “valio” ir kt. Pirmasis generalinis tarėjas gen. P. Kubiliūnas ten pat sveikino lietuvius “karo talkininkus”, perėjusius “vermachto žinion, generolo Justo tėviškon globon”²⁷.

Ateitis, 1943 03 23

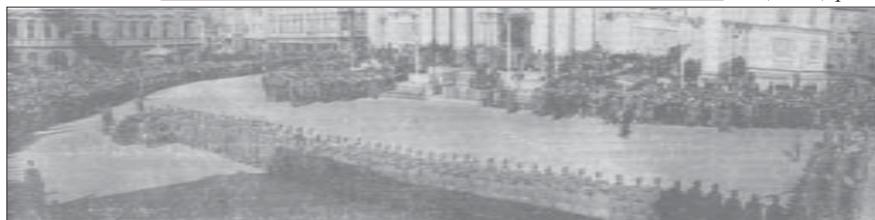
Gen. E. Justo atsišaukimas, kviečiantis lietuvius stoti į inžinerijos (statybos) batalionus, ir pranešimas apie pirmo bataliono formavimą

²⁶ *Lietuvių fronto biuletėnis*. 1943, lapkričio 26, Nr. 11, p. 6.

²⁷ Generolo majoro Justo atsisveikinimo žodis talkininkams. *Ateitis*. 1943, kovo 20, Nr. 66, p. 1; Gen. Kubiliūno žodis šiandien išlydėtiems Wehrmachto talkininkams. *Ten pat*.

*Naujoji sodyba,
1943, Nr.3, p.43*

Kauener Zeitung, 1943 03 23

Po nepavykusio bandymo suformuoti SS legioną iškilmingas pirmųjų karo talkininkų išlydėjimas į tarnybą vermachte, 1943 03 20 Kaune prie Igulos bažnyčios (Soboro). Nuotr.: bendras iškilnių vaizdas; viršuje – vainikais ir Vokietijos reicho vėliava papuoštoje tribūnoje gen. E. Justas, už jo nugaros – P. Kubiliūnas, vokiečių ir lietuvių karininkai

Objektyviai tokį pagarbų gen. E. Justo ir sušvelnėjusių kitų vokiečių pareigūnų toną lėmė pradėję šlyti reikalai karo frontuose, atgarsio Lietuvoje nesulaukę raginimai stoti į SS legioną. Įdomu pažymėti, kad pats iškilmingas palyginti negausaus (apie 120 pirmųjų “karo talkininkų”) būrio išlydėjimas į tarnybą vermachte oficialiojoje spaudoje propagandiniais sumetimais vadintas “neeiline, didinga demonstracija” prieš bolševizmą ir lietuvių tautos ryšių “sustiprinimu” su Vokietijos vermachtu. Pirmieji “karo talkininkai” turėjo būti pavyzdžiu “naujiems lietuvių vyrų būriams”, kurie gen. E. Justo šaukiami turėjo stoti į statybos dalinius²⁸.

²⁸ Atsisveikinimas su pirmaisiais lietuviams vokiečių kariuomenės talkininkais. *Ateitis*. 1943 kovo 22, Nr. 67, p.4.

Antra vertus, nacių pareigūnai Lietuvoje, tarp jų ir gen. E. Justas, ir toliau kėlė “besąlyginio” lietuvių tautos dalyvavimo kovoje “prieš bolševizmą” reikalavimus. Viename iš daugelio straipsnių, paskelbtų “Ateityje” 1943 m. pavasarį, demagogiškai tvirtinta, jog ir Vakarų Europos valstybės aktyviai dalyvauja kare prieš bolševizmą, visai nekeldamos klausimo “dėl atlyginimo bei kokių nors kompensacijų”, politiniai reikalai “atidėti į šalį”, jie “tebėra neišspręsti ne tik Lietuvos, bet ir kitų valstybių”, jie “visoje pilnumoj” bus sprendžiami tik po karo, tada, “reikia tikėtis, ras vietos ir mūsų krašto reikalai”. “Svarbiausias dalykas” lietuviams turėjo būti tai, kad į kovą juos “kviečia vermachtas” (o ne SS ir policijos ar vokiečių okupacinės civilinės administracijos pareigūnai – R.Z.). Straipsnyje buvo raginama pasitikėti “pono generolo Justo garbingu žodžiu ir jo tėviška globa”²⁹.

Įdomu pažymėti, jog E. Justo asmenybė, jo atsišaukimas ir pats statybos batalionų kūrimas buvo palankiai vertinamas krikščionių demokratų ir jų veikiamų rezistencijos organizacijų pagrindžio spaudoje. Antai laikraštyje “Į laisvę” buvo rašoma: “Kitos rūšies batalionus ir kitaip ėmė organizuoti karo komendantas gen. mjr. Justas. Jis, ilgiau Lietuvoje gyvenęs, lietuvius geriau pažindamas, pakvietė lietuvius į statybos ir inžinerijos batalionus. Savo atsišaukime jis mokėjo į lietuvius prašnekti kaip į kultūringus žmones ir įvertinti jų praeities žygius tėvynei ginti. Toks žmoniškas kreipimasis susilaukė kitokių rezultatų: atsirado savanorių, kurie ryžtasi dar kartą įrodyti, kad jie nori atkakliai kovoti su bolševizmu, jeigu į juos kreipiamasi kaip į žmones, bet ne kaip į gaudomus žvėris: “jeigu būtų pagerbta ir jų tėvynė, atsižvelgiant į jos brangiausius siekimus, kurių patenkinimas nieko nesukliudytų karui, tai savanoriais stojimas būtų masinis”. Vokiškų mobilizacijų neišvengusiems Lietuvos vyrams kiek vėliau laikraštyje “Į laisvę” buvo rekomenduojama: “rinktis, pirmiausia, lietuvių karinius dalinius, kurie žadama sudaryti, o toliau gen. Justo technikos ir statybos batalionus, tik paskiausia darbo prievolė”³⁰.

Net ir dalies įtakingų rezistencijos sluoksnių palankų nusistatymą ir retoriką gen. mjr. E. Justo asmenybės ir statybos batalionų kūrimo atžvilgiu, be jau minėtų aplinkybių, susijusių su siekiais turėti lietuviškas karines formuotes, lėmė slogi, sudėtinga, įtempta padėtis, susiklosčiusi

²⁹ Pulk. J.B. Wehrmachto šaukiami. *Ateitis*. 1943 kovo 31, Nr. 75, p. 1.

³⁰ Batalionai. *Į laisvę*. 1943, balandžio 1, Nr.5, p.4; Konferencija nieko nepakeitė. *Ten pat*, 1943, balandžio 12, Nr. 6, p. 1.

po SS legiono sužlugdymo ir vokiečių įvykdytos represijos. Tai vertė daryti tam tikras nuolaidas okupantams, ieškoti kompromisų, švelninti kategorišką poziciją ir nuostatas dėl jų reikalavimų, laikytis nuosaikesnės santykių su vokiečiais linijos. Tokios pozicijos (nors ir ne visuotinos) motyvus glaustai galima būtų apibūdinti taip: tolesnių, dar griežtesnių ir radikalesnių represijų baimė, pavojus atsidurti nacių žiauriai persekiojamos “lenkų tautos padėtyje”³¹, netekti, nors ir nedidelių, politinių teisių: ribotos “savivaldos”, jau suformuotų lietuviškų karinių pajėgų – savisaugos batalionų, kuriuos vokiečiai galėjo išformuoti. Antra vertus, nefrontinių nacionalinių dalinių kūrimas vermachto sudėtyje atrodė gera alternatyva SS kariuomenės daliniams, net ir iki tol daugiausia policines funkcijas vykdžiusiems savisaugos batalionams. Pagaliau reikėjo atsižvelgti ir į okupacinio režimo pareigūnų siekius “garbingai” išeiti iš susidariusios padėties, nedestabilizuoti jos palyginti visiškai ramia ir strategiškai svarbiame vokiečiams užnugario krašte.

Visas šias idėjas kaupė ir visų įvykių raidą pakreipti vokiečiams palankesne linkme stengėsi gen. P. Kubiliūno vadovaujamas lietuviškosios “savivaldos” (administracijos) aparatas, ypač jo vadovujančioji viršūnė. Jos požiūriu, Lietuvos vyrų, visų pirma gimusių 1919–1924 m., pašaukimas į karo tarnybą 1943 m. pavasarį po SS legiono sužlugdymo Lietuvai turėjo “lemiamą reikšmę”, nuo kurios priklausė krašto ir visos tautos likimas ir ateitis, kitos išeities paprasčiausiai nebuvo.

Padėties švelninimo, kompromisinių sprendimų paieškas tarp vokiečių ir lietuvių interesų (iš esmės vokiečiams padarytas nuolaidas) atspindėjo vadinamosios visos Lietuvos atstovų konferencijos, vykusios 1943 m. balandžio 5 d. Kaune, Karo muziejuje, nutarimai (rezoliucijos). Konferencijos darbe dalyvavo apie 90 žymesnių visuomenės veikėjų, parinktų iš visos Lietuvos. Prof. M. Biržiškos vadovaujama konferencija priėmė 3 rezoliucijas (jas vokiečiai taisė ir redagavo), jose svarbiausia buvo tai, kad “lietuvių tautos vardu” pareiškėtas pasiryžimas prisidėti prie Vokietijos reichio “milžiniškos” kovos su bolševizmu, pritarta savanoriškais pagrindais suformuotų ir lietuvių karininkų vadovaujamų ginkluotų Lietuvos dalinių organizavimui, visi lietuviai paraginti “nedelsiant atlikti įpareigojimus karinės reikšmės darbe”³². Konferencijos nutarimai, juose už-

³¹ Matulionis J. *Neramios dienos*. Toronto, 1975, p. 238; Konferencijos eiga. *Nepriklausoma Lietuva*. 1943, gegužės 1, Nr. 7(19), p. 2.

³² Konferencijos nutarimai. *Ateitis*. 1943, balandžio 6, Nr. 80, p. 1; Tautos atstovų balsas. *Ten pat*. 1943, balandžio 8, Nr. 82, p. 1; Rezoliucijos. *Karys*. 1943, balandžio 10, Nr. 15, p. 1.

Savaitė, 1943, Nr. 14, p. 213

Vadinamoji visos Lietuvos atstovų konferencija:
Nuotr.: kairėje konferencijos prezidentumas: iš kairės gen. V. Nagius, konferencijos pirmininkas prof. M. Biržiška, A. Pimpė, P. Kubiliūnas;
Nuotr. apačioje – bendras salės vaizdas;

Naujoji sodyba, 1943, Nr. 4, p. 70

Konferencijos prezidentumo nariai pas Lietuvos generalinį komisarą A. Rentelną: iš kairės penktas A. Rentelnas, toliau Ropas, P. Kubiliūnas, M. Biržiška, gen. V. Nagius

Savaitė, 1943, Nr. 14, p. 213

fiksuotos nuolaidos susilaukė griežtos lietuvių antinacinio pogrindžio kritikos (ji pašiepiamai vadinta “2-uoju liaudies seimu”, “okupaciniu seimu”), jų reikšmė tolesniems įvykiams Lietuvoje buvo prieštaringa (istoriografijoje ji beveik neaparta). Įdomus pačių vokiečių vertinimas: konferencija “labai sumažino įtempimą” ir bent formaliai pademonstravo lietuvių tautos valią dalyvauti kovoje prieš bolševizmą, bet į ją dėtas viltis mažai pateisino³³. Galima teigti, kad konferencija ir jos nutarimai okupantams suteikė tam tikrą “teisinių” ir moralinių pagrindą siekti savo tikslų, mobilizuojant į karinę tarnybą Lietuvos vyrus, visų pirma į pradėtus formuoti lietuvių statybos batalionus.

Iš tyrinėtų šaltinių nėra aišku, kiek statybos batalionų vokiečiai ir lietuvių “savivaldos” pareigūnai planavo suformuoti. Gen. E. Justas savo atsisaukime kvietė lietuvius stoti į inžinerijos (statybos) batalionus, bet tuo pačiu laiku (dažnai kartu) skelbtuose oficialiuose okupacinės valdžios “pranešimuose” buvo kalbama apie vieno bataliono steigimą. Tai, kaip minėta, liudija vyskupas V. Brizgys bei kiti šaltiniai³⁴. Matyt, lietuviams apvylyus vokiečius su SS legiono steigimu, šie buvo atsargūs. Tačiau po vadinamosios visos Lietuvos atstovų konferencijos ir jos palyginti palankių vokiečiams sprendimų lietuvių statybos batalionų formavimas išsiliejo į didelio užmojo okupantų mobilizacines akcijas, kurias realizuojant Lietuvos vyrai buvo imami ne tik į juos, bet ir į grynai vokiškus, daugiausia vadinamuosius priešlėktuvinės gynybos dalinius, nekalbant jau apie ėmimą darbams į reičą. Keitėsi ir statybos batalionų formavimo pobūdis, - nuo savanoriško į juos stojimo, deklaruoto gen. E. Justo 1943 m. kovo 22 d. atsisaukime, pereita prie plataus masto prievartinių meto-
dų.

Organizacinės, agitacinės ir represinės akcijos formuojant statybos batalionus ir jų rezultatai

Remdamasis konferencijos nutarimais, Lietuvos generalinis komisaras A.T. Rentelnas 1943 m. balandžio 6 d. “Ateityje” stambiu šriftu išspausdintame skelbime pareikalavo registruotis 1919–1924 m. gimusius

³³ *Nacionalistų talka hitlerininkams*. Vilnius, 1970, p. 111.

³⁴ Žr.: *Dokumentai Lietuvos vietinės rinktinės istorijai*; sudarė Z. Raulinaitis, Chicago, 1990, p. 64-65.

Lietuvos vyrus (registracijos laiką turėjo nurodyti apskričių viršininkai ir miestų burmistrai), nesiregistravusiems grasino “sunkiomis bausmėmis (kalėjimu, sunkiųjų darbų kalėjimu arba priverčiamojo darbo stovykla)”³⁵.

Tą pačią dieną pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas išleido potvarkį 1919–1924 m. gimusiems vyrams registruotis “lietuvių šaukimo komisijose”, jame ne tik pakartojo A. Rentelno grasinimus nesiregistravusiems, bet užsiminė ir apie “aukštesnes bausmes” (1919–1924 m. gimusių vyrų registracija vokiečių ir antinacinio pagrindžio dokumentuose vadinta “pirmąja mobilizacija”).

1943 m. birželio 10 d. A. Rentelno pavaduotojo K. Nabersbergo atsišaukimu ir P. Kubiliūno potvarkiu paskelbta 1912–1918 ir 1925 m. gimusių vyrų registracija³⁶ (ji vadinta “antrąja mobilizacija”). Antinacinio pagrindžio šaltinių duomenimis, šioms mobilizacijoms pavykus, okupantai ruošėsi skelbti ir 1900–1911 m. gimusių vyrų registraciją, tačiau oficialiai ji nebuvo paskelbta.

Statybos batalionams formuoti svarbus buvo P. Kubiliūno 1943 m. balandžio 6 d. potvarkis surengti buvusios Lietuvos kariuomenės karininkų, viršilų ir puskarininkių surašymą: privalėjo registruotis karininkai iki 60 m. amžiaus, viršilos, puskarininkiai, net ir grandiniai, baigę puskarininkių mokyklas, iki 45 m. amžiaus. Nesiregistravusieji turėjo būti baudžiami pinigineis baudomis iki 1000 rm arba suėmimu iki 30 parų³⁷. A. Rentelno pavaduotojo K. Nabersbergo 1943 m. balandžio 13 d. skelbimu reicho darbo tarnybai privalėjo registruotis abiturientų ir gimnazijų paskutiniųjų klasių mokiniai, gimusieji 1923–1924 m.³⁸

Pažymėtina, jog 1919–1924 m. gimusių vyrų surašymas iš esmės paskelbtas pakartotinai, šio amžiaus vyrus buvo mėginta suregistruoti ir 1943 m. vasario mėn. bandant formuoti SS legioną. Skirtumas tik tas, kad tada mobilizacijos komisijos iš esmės buvo sudarytos iš vokiečių, iš lietuvių į jas įėjo tik apskričių viršininkai arba jų pavaduotojai, jų darbe turėjo dalyvauti ir valsčių viršaičiai. Antai registruojant į SS legioną Tauragėje, komisiją sudarė komisijos vadovas vokietis karininkas, generalinio komisaro atstovas, apskrities viršininkas, vokiečių policijos atstovas, vyres-

³⁵ Registruokitės patikrinimo punktuose! Skelbimas visiems 1919–1924 metais gimusiems vyrams. *Ateitis*. 1943, balandžio 7, Nr. 81, p. 1

³⁶ *Ateitis*. 1943, birželio 11, Nr. 134, p. 1.

³⁷ *Karys*. 1943, balandžio 17, Nr. 16, p. 4.

³⁸ Skelbimas: Pranešimas dėl darbo tarnybos. *Ateitis*. 1943, balandžio 15, Nr. 88, p. 6.

nysis gydytojas ir 3 pagalbiniai gydytojai. Kartu su pagalbiniu personalu (vertėjais, raštininkais ir kt.) komisijoje buvo 26 žmonės³⁹. Po nesėkmės su SS legionu, daug žadėjusių visos Lietuvos atstovų konferencijos nutarimų ir P. Kubiliūno minėto 1943 m. balandžio 6 d. potvarkio mobilizacijos darbai ir atsakomybė už ją patikėti lietuvių savivaldai, jai leista “kuo plačiausiai” vadovauti mobilizacijai. Iš “savivaldos” pareigūnų apskrityse sudarytos komisijos turėjo važinėti po valsčius ir vykdyti Lietuvos vyrų mobilizaciją. Tačiau lietuviškosios komisijos nebuvo savarankiškos, jos veikė kartu su vokiečių mobilizacijos štabais, sudarytais apskrityse. Antai vokiečių mobilizacijos štabo Nr. 23 (vok. – Musterungsstab 23) Tauragėje vadovas 1943 m. balandžio 19 d. rašte Tauragės apskrities viršininkui Vl. Mylimui nurodė, jog vyrų šaukimas šioje apskrityje turi prasidėti balandžio 19 d., pagal suderintą planą valsčių viršaičiai kiekvieną šaukimo dieną privalėjo atvesti į komisijas po 60 vyrų⁴⁰.

Mobilizacijos darbų patikėjimas “savivaldai” ir lietuviškosioms komisijoms buvo tam tikra okupantų nuolaida, turėjusi prisidėti prie jos sėkmės. Nežinomas rezistencijos šaltinio autorius aprašė 1919–1924 m. gimusių vyrų registracijos eigą Marijampolės aps. Igliskėlių valsčiuje: vyrus registravo valsčiaus viršaitis, gavęs įsakymą iš apskrities viršininko. Vyrų sąrašai sudarinėti padedant seniūnams. Jie nurodinėjo, kas privalo registruotis, o kas ne. Registracija vyko blogai, nes buvo “didelių neaiškumų”, kas ją skelbia – ar lietuviai, ar vokiečiai lietuvių vardu. Iš pasikalbėjimų su daugeliu vyrų išaiškėjo jų pozicija: jei tikrai registracija skelbiama lietuvių, jie į ją eina “mielu noru”, bet kartu ir bijosi, kad nebūtų apvilkti, kaip “daugelį kartų” jau yra įvykę⁴¹.

Vokiečių pareigūnų supratimu, didelė “nuolaida” buvo generalinio komisaro Lietuvoje A. T. Rentelno minėtas 1943 m. balandžio 6 d. skelbimas, kuris vertintas kaip “tyli” amnestija į SS legioną nesiregistravusiems 1919–1924 m. gimusiems Lietuvos vyrams, nes jie neturėjo būti persekiojami. Pasak Panevėžio apygardos komisaro V. Noimo (W. Neum), “Vokietijos valstybė šia “kilnia amnestija” įrodė, kad su Lietuva nesielgiama

³⁹ Tauragės mobilizacinio štabo vadovo 1943.03.03 ir 10 d. raštai Taurages aps. viršininkui, *LCVA*, f. R-1476, ap.1, b.139, l.27, 11.

⁴⁰ *Ten pat*, l. 81.

⁴¹ Pogrindinio “Į laisvę” laikraščio redakcijos rankraščiai ir kita informacinė medžiaga, *LVOA*, f. 3377, ap. 58, b. 263, l. 33.

kaip su okupuotu kraštu, kad padoriam lietuviui, nepaisant “mažos neatsakingos klikos provokacijų”, dar kartą siūloma draugiška ranka”⁴².

Lietuvių “savivaldos” pareigūnai gerai suprato, kad atsakas į vokiečių ištiestą “draugišką ranką” po nesėkmės su SS legiono formavimu turėjo būti sėkmingas ir greitas lietuvių statybos batalionų organizavimas gen. E. Justo “tėviškoje globoje”. Todėl kai kurie įvairių grandžių lietuviškos administracijos pareigūnai labai stengėsi. Pogrindinė “Nepriklausoma Lietuva” rašė, jog kai kuriose apskrityse vietos ar net iš centro (Kauno – R. Z.) atvykę pareigūnai važinėja po valsčius ir susirinkimuose agituoja stoti į batalionus, tie ponai atvyksta su apskričių saugumo viršininkais, tikėdamiesi labiau paveikti lietuvių nusistatymą⁴³.

1943 m. kovo 21 d. Biržuose lankėsi pats pirmasis generalinis tarėjas gen. P. Kubiliūnas. Biržų apskrities visuomenės atstovų susirinkime jis padarė “svarbų” pranešimą apie “šių dienų” padėtį. Susirinkime išrinkti Biržų atstovai į visos Lietuvos konferenciją, matyt, daug kalbėta ir apie statybos batalionų organizavimą. “N[aujosiose] Biržų žiniose” 1943 m. kovo 27 d. šalia E. Justo atsišaukimo paskelbtas ir Biržų aps. viršininko B.Pulkauniko raginimas stoti “į kovą prieš bolševizmą”, rašytis į formuojamus lietuvių statybos (inžinerijos) batalionus. Apskrities viršininkas registruotis kvietė pas jį, nelaukiant, kol priėmimo komisijos pradės darbą balandžio 1-3 ir 5 d⁴⁴. Tomis dienomis stojančiųjų į statybos batalionus komisijos veikė Tauragės ir kitose apskrityse⁴⁵. Tačiau propagandinė agitacinė statybos batalionų kūrimo kampanija visoje Lietuvoje išsiplėtė ir sustiprėjo tik 1943 m. balandžio mėnesį, po minėtos konferencijos.

P. Kubiliūno 1943 m. balandžio 10 d. telefonogramoje visiems apskričių viršininkams ir miestų burmistrams nurodyta verbavimą į statybos batalionus baigti stebėtinais greitai - iki balandžio 18 d. Joje akcentuota, jog labai svarbu, kad verbavimas pasisektų, apskričių viršininkai įpareigoti važinėjant informacijos (propagandos) tikslais po apskritis paraginti žmones, ypač šaukiamąjo amžiaus vyrus, rašytis į batalionus. Batalionams

⁴² Panevėžio apygardos komisaras posėdžiauja su vietos savivaldos pareigūnais. *Panevėžio apygardos balsas*. 1943, balandžio 24, Nr. 16(72), p. 1.

⁴³ Ir saugumas nepadedą. *Nepriklausoma Lietuva*. 1943, gegužės 1, Nr. 7(19), p. 4.

⁴⁴ Atsišaukimas. *N. Biržų žinios*. 1943, kovo 27, Nr. 12(66), p. 1; Lietuvių inžinerijos bataliono karių ėmimas ir aprūpinimas. *Ten pat*.

⁴⁵ Tauragės aps. viršininko Vl. Mylimo raštas (be datos) Tauragės miesto burmistrui. *LCVA*, f. R-1476. ap.1, b.139, l.62.

dar trūko apie 2500 vyrų, t. y. apie 100 vyrų ir bent 2 karininkų iš kiekvienos apskrities⁴⁶.

Nors lietuvių „savivaldai“ mobilizacija į statybos batalionus geriau sekėsi, vis dėlto Lietuvos vyrai vangiai ėjo ir į lietuviškąsias komisijas, visi išankstiniai mobilizaciniai planai sužlugo. Tauragės apskrityje 1919–1924 m. gimusių vyrų šaukimas pradėtas dviejuose valsčiuose: Gaurės valsčiuje – 1943 m. balandžio 19-20 ir 28-30 d. bei Skaudvilės valsčiuje – 1943 m. gegužės 1 d. Kaip buvo pažymima Tauragės aps. viršininko 1943 m. gegužės 5 d. rašte apskrities policijos vadui, abiejuose valsčiuose „labai mažai šaukiamųjų vyrų stojo komisijon“⁴⁷. Panaši padėtis buvo ir kitose Lietuvos apskrityse.

Lietuvių „savivaldai“ siekiant pagerinti, jos supratimu, Lietuvai lemiamą reikšmę turėjusios mobilizacijos rezultatus, teko imtis skubių papildomų priemonių, taip pat ir represinių veiksmų. Pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas 1943 m. gegužės 4 d. telefonograma visus apskričių viršininkus, Kauno, Vilniaus, Šiaulių ir Panevėžio miestų burmistrus įpareigojo 1919–1924 m. gimusių vyrų šaukimą įvykdyti su „visu atsidėjimu“. Toliau telefonogramoje buvo nurodoma: „Kiekvienas šaukiamasis turi būtinai stoti šaukimo komisijon. Už tai, kad kiekvienas šaukiamasis vyras būtų paimtas, neša atsakomybę apskričių viršininkai, valsčių viršaičiai, burmistrai ir seniūnai. Jie privalo pritaikinti nestojusiems numatytas bausmes ir panaudoti visas kitas priemones, kurios tam bus reikalingos. Nestojusiems bausmę įvykdyti apskrities viršininkas panaudoja vietos policiją. Nestojusiems ir jų šeimoms bus taikomos ir paskutinės priemonės – suėmimai, nušalinimai nuo ūkių ir konfiskavimai kito turto“. Telefonograma turėjo būti paskelbta Lietuvos gyventojams⁴⁸.

Kita tos pačios dienos telefonograma, Nr. 20, P. Kubiliūnas įpareigojo apskričių viršininkus iš „patikimų ir garbingų“ visuomenės atstovų apskrityse sudaryti 5-6 žmonių propagandos grupes ir „skubiausiu laiku“ visuose valsčiuose surengti propagandinius susirinkimus. Į juos turėjo būti kviečiami seniūnai, viršaičiai, mokytojai bei dvasininkai, po 2 atstovus iš kiekvieno kaimo, juose turėjo būti „įtikinamai“ išaiškinta, kad šaukimai į kariuomenę yra „būtinai reikalingi mūsų krašto išgelbėjimui ir saugios

⁴⁶ *Nacionalistų talka hitlerininkams*, p. 110.

⁴⁷ *LCVA*, f. R-1476, ap.1, b.139, l.105.

⁴⁸ *Nacionalistų talka hitlerininkams*, p.113; *LCVA*, f. R-1476, ap.1, b. 139, l.104.

⁴⁹ *LCVA*, f. R-1476, ap.1, b.139, l.99.

ateities užtikrinimui”, išaiškintos sankcijos, kurios “neatmainomai gresia kiekvienam, kuris nuo šaukimo slėpsis ir kuris šaukiamąjį slėps”. Telefonogramoje tvirtinta, kad latviai ir estai jau turi sumobilizavę 87 proc. šaukiamų vyrų, todėl ir lietuviai neturi nuo jų atsilikti, kitaip “mūsų tautai visu rimtumu pražūtis graso”⁴⁹.

Taigi P. Kubiliūnas 1943 m. gegužės pradžioje pradėjo grasinti ir gąsdinti nestojusius į komisijas vyrus “paskutinėmis”, tai yra griežčiausiomis bausmėmis, kartu išryškėjo, apie kokio pobūdžio represines priemones – “aukštesnes bausmes” – jis buvo užsiminęs prieš mėnesį paskelbtame potvarkyje. Reikia pažymėti, kad iki tol Lietuvoje represinės priemonės vykdant mobilizacijas plačiau nenaudotos, išskyrus Lietuvos inteligentų kaip “garbės kalinių” (įkaitų) suėmimą ir išvežimą į Štuthofio koncentracijos stovyklą ir kitų akcijų po SS legiono formavimo nesėkmės. Dabar tarp bausmių buvo numatyta iš esmės nusikalstamų priemonių realizavimo sistema – “kolektyvinės atsakomybės” principo taikymas, įkaitų ėmimas ir kt., kai už nestojusius į komisijas turėjo atsakyti (nuken-tėti) tėvai, kiti šeimos nariai, žmonės, padėję besislapstantiems ir kt.

Kaip apskričių viršininkai vykdė P. Kubiliūno instrukcijas ir jose numatytas bausmes, matyti iš Tauragės apskrities viršininko Vl. Mylimo veiksmų. Jis 1943 m. gegužės 5 d. raštu įpareigojo Tauragės aps. policijos vadą skubiai įsakyti Gaurės ir Skaudvilės policijos nuvadoms suimti visus nestojusius į komisijas šių valsčių vyrus ir pristatyti į komisijas, kurios dar turėjo dirbti kituose Tauragės aps. valsčiuose, dažnai tikrinti nestojusių gyvenamąsias vietas, įspėti jų tėvus ir artimuosius dėl gresiančių griežtų bausmių. Jo rašte buvo smulkiai detalizuota represinių priemonių taikymo procedūra: “neradus šaukiamojo namuos, sulaikyti tėvą, nesant tėvui, – motiną, nesant motinai, – kitą artimiausią giminaitį ir laikyti arešte vietoje, kol šaukiamasis patsai atvyks policijon. Per savaitę šaukiamajam neatvykus, sulaikytą už šaukiamąjį pristatyti į Tauragės arešto namus tolesniam parėdymui”. Visi vietos administracijos pareigūnai ir “kitų žinybų” tarnautojai įpareigoti teikti žinias ir visokeriopą pagalbą policijai, “priešingai pasielgus”, grasinta juos dar griežčiau bausti⁵⁰.

Iš tyrinėtų šaltinių nėra aišku, kas taip smulkiai detalizavo ir sukonkretino P.Kubiliūno nurodymus: Tauragės aps. viršininkas ar tai buvo padaryta vokiečių okupacinio režimo ir P. Kubiliūno administracijos pa-

⁴⁹ LCVA, f. R.-1476, ap.1, b.139, l.99.

⁵⁰ Ten pat, l.105.

reigūnų. Galima manyti, kad toks represinių priemonių detalizavimas ėjo iš “viršaus” - vokiečių ir lietuvių “savivaldos” viršūnių, jos turėjo būti vykdomos visoje Lietuvoje.

1943 m. gegužės 8-12 d. Tauragės aps. Gaurės valsčiuje veikė atvykęs mišrus vokiečių žandarmerijos ir lietuvių policijos 26 vyrų būrys, kuris, padedamas vietos policijos, suėmė vieną besislapstantį nuo mobilizacijos vyrą ir septynis besislapstančių vyrų tėvus – 5 tėvus ir 2 motinas. Tačiau nė vienas besislapstančių šaukiamųjų, kurių vienas iš tėvų buvo suimti, į komisijas neprištatė, todėl suimtieji išgabenti į Tauragės arešto namus “tolesniam parėdymui”⁵¹. Toliau suiminėti žmonės atsisakyta, nes valsčiaus areštiniėje nebuvo jiems laikyti vietos. Vėlesni vietos policijos besislapstančių “ieškojimai liko be pasekmių”.

Tokio pobūdžio represijas 1943 m. gegužės mėn. vokiečių žandarmerijos ir lietuvių policijos būriai (jie vadinti “specialiosiomis komandomis”) vykdė daugelyje Lietuvos vietovių. Antinacinio pagrindžio šaltiniuose užfiksuotas atvejis, kai Kaišiadoryse buvo suimta ir išvežta į kalėjimą Vilniuje dviejų nesiregistravusių sūnų motina. Ji buvo smarkiai sumušta, grįžo ligonė, tačiau paleista, nors sūnūs komisijoje ir neužsiregistravo⁵².

Gegužės 29-30 d. per gaudynes Kretingoje tarp daugelio kretingiškių buvo suimtas ir nuvarytas į kalėjimą 55 metų amžiaus J. Gedgaudas dėl to, kad į mobilizacijos komisiją neatvyko jo sūnus ir kt.⁵³

Kolektyvinės atsakomybės principas taikytas ir kitais būdais. Kauno apygardos gebitskomisarą A. Lenceno įsakymu gegužės mėn. Kaune iš neatvykusių į mobilizacijos komisijas jaunuolių tėvų ir giminių, pas kuriuos jie gyveno, buvo atiminėjami butai: žmonės savo butus privalėjo palikti per 48 val., nepaklusę įsakymui buvo iškraustomi prievarta⁵⁴.

Represinės priemonės buvo neefektyvios, lietuvių policijos ir kitų “savivaldos” pareigūnų dalyvavimas jose kėlė didelį visuomenės pasipiktinimą, sulaukė griežtos antinacinio pagrindžio spaudos kritikos. Pogrindinėje “Nepriklausomoje Lietuvoje” 1943 m. gegužės mėnesį pasirodė straipsnelis iškalbingu pavadinimu “Gana, p. Kubiliūnai”. Laikraščio žodžiais, Lietuvos pirmasis generalinis tarėjas “išdrįso” imtis “bolševikų prak-

⁵¹ Tauragės aps. policijos Gaurės punkto vedėjo 1943.05.17 d. raportas aps. policijos vadui. *Ten pat*, l.117.

⁵² *LVOA*, Dokumentų rinkinys Nr.167, p.33.

⁵³ Rukšėnas K. *min. veik.*, p. 63.

⁵⁴ *Ten pat*, p.62.

tiškai vartotų” priemonių ir buvo “paskutinį kartą” įspėtas. Laikraščio teigimu, “sukėlė audrą” ir P.Kubiliūno telefonogramą gavę “savivaldos” pareigūnai, todėl “bolševikinės” praktinės priemonės “prieš lietuvių šeimas” buvo atšauktos⁵⁵.

Matyt, iš tikrųjų vokiečių okupacinio režimo ir P. Kubiliūno vadovaujamos “savivaldos” pareigūnai, 1943m. pavasarį pabandę griebtis masiškesnių represijų prieš nestojusius į mobilizacines komisijas vyrus ir jų šeimos narius, pradėję taikyti “kolektyvinės atsakomybės” baudmės principą (imti įkaitus vietoj nestojusiųjų, konfiskuoti ūkius ir kt.), buvo priversti jų atsakyti. Sudėtingomis 1943 m. aplinkybėmis išryškėjo prieštaringas, nevienareikšmis paties P. Kubiliūno ir viso jo “savivaldos” valdžios institucijų vaidmuo. Galima manyti, kad iš pradžių mėgindami įvykdyti, jų nuomone, Lietuvai daug “lemiančią” mobilizaciją, įvairių, net ir griežčiausių bausmių šalininkai ir iniciatoriai buvo “savivaldos” pareigūnai. Tačiau susidūrę su visuotiniu pasipriešinimu mobilizacinėms pastangoms, “savivaldos” pareigūnai pradėjo dvejoti jų tikslingumu ir reikaliningumu, veikė neryžtingai, “savivaldos” žemutinės grandys sabotavo represinių veiksmų vykdymą.

Inicijuoti tolesnes represines akcijas buvo priversti patys vokiečiai. Antai Šiaulių apygardos gebitskomisaras H. Geveckė 1943 m. birželio 1 d. aplinkraščiu apygardos apskričių viršininkus ir žemesnius pareigūnus įpareigojo “visomis priemonėmis pasirūpinti”, kad vyrų registravimas ir tikrinimas būtų įvykdytas, turėjo, kaip vaizdžiai aplinkraštyje pasakyta, “pasisiekti ir paskutinį vyrą užregistruoti blogiausiame valsčiuje”. Neatvykusieji į patikrinimą turėjo būti tuoj pat suimami ir įkalinami apskričių kalėjimuose. Turėjo būti suimami visi besislapstančių ir pabėgusių vyrų šeimų nariai, išskyrus ligonius ir senius bei vieną šeimos narį, paliktą žemės ūkio darbams. Išsiuntinėtą aplinkraščių birželio 3 d. H. Geveckė patikslino šiek tiek jį sušvelnindamas: šeimoms, kurių vienas sūnus tarnavo kariuomenėje, savaugos daliniuose arba vokiečių įstaigose, represijos neturėjo būti taikomos⁵⁶.

Ir vis dėlto tokias žiaurias visuotines represines priemones vokiečiai Lietuvoje 1943 m. pavasarį ir vėliau mažai vykdė. Gaudynių, suėmimų, prievartinio išsiuntimo į karinius dalinius neišvengė tik patys šau-

⁵⁵ Gana, p.Kubiliūnai. *Nepriklausoma Lietuva*, 1943, gegužės 15 d, Nr.8 (20), p.4.

⁵⁶ *LVOA*, f.3377, ap.58, b.265, l.49.

kiamieji vyrai, t.y. jiems taikytos individualios, o ne kolektyvinės bausmės, atsižvelgiant į konkrečią, įrodymais pagrįstą “kalbę” (kolektyvinės bausmės priemonių buvo griebiamasi tik Rytų Lietuvoje prieš lenkus, kai vietoj besislapstančių nuo išvežimo darbams į Vokietiją buvo suimami ir represuojami kiti jų šeimų nariai). Kyla klausimas – kodėl?

Nemažą įtaką tokiai situacijai turėjo minėta “savivaldos” institucijų, tokių kaip lietuvių policijos, pozicija. 1943 m. birželio pradžioje Telšių aps. viršininkas Ign. Šešplaukis prašė Šiaulių apygardos gebitskomisaro nevykdyti minėtų represijų, esą tikrinimo komisija “dėl trumpo laiko negalėjo visus atvykusius patikrinti”, siūlė vyrus dar kartą pašaukti registruotis ir tik po to imtis veiksmų⁵⁷. Minėto vokiečių mobilizacijos štabo Tauragėje vadas jau 1943 m. kovo 10 d. prašė apskrities viršininką įsakyti policijos vadui, kad lietuvių policija kasdien, ypač nakties metu, Tauragėje ir “žinomose slėptuvėse miškuose” ieškotų besislapstančių nuo registracijos į SS legioną vyrų, taip pat pageidavo, kad ateityje “policijos ieškojimas” turėtų “konkrečių pasekmių”⁵⁸. Tačiau “konkretūs” rezultatai taip ir liko menki.

Iš esmės atsakyti į iškeltą klausimą padeda lietuvių statybos batalionų “šefo” gen. E. Justo 1946 m. parašyti parodymai KGB. Nušviesdamas padėtį Lietuvoje 1943 m. pavasarį, jis rašė, kad po pirmosios nepasisekusios akcijos (mėginimų suformuoti SS legioną Lietuvoje -R.Z.) buvo griebtasi prievartos priemonių. Lietuviai ėmė masiškai bėgti į miškus: prieš tą bėgimą mažos policijos arba SD ir gestapo pajėgos, krašto postai buvo bejėgiai. SS ir policijos vyresnysis vadas Rygoje F. Jekelnas (F. Jeckeln) “piršo prievartos priemonės”, siūlė “kuriam laikui” Lietuvoje įkurdinti vokiečių policijos brigadą, kad ji peršukuotų miškus, išgaudytų vyrus, kelis šimtus jų pagąsdinimui ir sudrausminimui sušaudytų, po to pabėgusiuosius prievarta atvestų į patikrinimo komisijas. Tačiau, anot E. Justo, F. Jekelnas tada neturėjo savo dispozicijoje nei policijos pulko, nei bataliono, nes jo jėgas nuolat sekino kova su partizanais šiaurės Rusijoje ir Baltarusijoje⁵⁹.

E. Justo parodymų teiginiai ne visiškai tiksliai atspindėjo realią 1943 m. tikrovę (vokiečiai Lietuvoje dar mėgino vykdyti baudžiamąsias akcijas ir miškų valymus), tačiau atskleidžia bendrąją įvykių ir procesų raidos tendenciją: F. Jekelno ir kitų nacių pareigūnų siūlymams imtis Lietuvoje masinių rep-

⁵⁷ Ten pat.

⁵⁸ *LCVA*, f. R.-1476, ap.1, b.139, l.27.

⁵⁹ *Laisvės kovų archyvas*, t.9, Kaunas, 1993, p.149-150.

resinių priemonių vokiečiai jau neturėjo jėgų, jų vis labiau trūko rytuose kovai su išsiplėtusiu partizaniniu judėjimu. Kita vertus, represijų plėtimas grėsė antivokiškos kovos (net ir ginkluotos) išsiplėtimu ir pačioje Lietuvoje, kuri vokiečiams buvo svarbus jų frontą žemės ūkio produktais aprūpinantis kraštas, per kurį, be to, ėjo svarbios susisiekimo su frontu komunikacijos.

1943 m. vasarą, sustiprėjus Lietuvoje nacių represinei politikai, lietuvių antinacinio pagrindžio radikalioji spauda priminė vokiečiams jų teroro veikslių neperspektyvumą ir galimą ginkluoto pasipriešinimo alternatyvą pasyviajam pasipriešinimui. Pavyzdžiui, pagrindžio laikraštyje „Laisvės kovotojas“ buvo rašoma: „... mes netikime, kad šitas grasomas teroras būtų panaudotas masiškai. Tuomet mūsų pasyvus pasipriešinimas pasidarytų labai aktyviu ir labai pavojingu ne tik okupacinės valdžios fazanams, bet ir kariuomenės reikalams“. Toliau „Laisvės kovotojas“ retoriškai klausė, ar tikrai Lietuvoje norima sukurti „rusišką padėtį“ „su partizanų ir sabotaznikų būriais“?⁶⁰

Be to, nereikia pamiršti, kad vokiečių represinius veiksmus varžė ir tarptautinės teisės nuostatos, draudžiančios okupuotame krašte vykdyti karines mobilizacijas.

Šios ir kitos aplinkybės lėmė tai, kad vokiečių įvairaus pobūdžio grasinimus, gąsdinimus ir bauginimus galima vertinti labiau kaip savitikslis dalykus, veiksmų metodą, kuriuo siekta palaužti lietuvių tautos pasipriešinimo dviasią, mobilizuoti Lietuvos vyrus, negu realiai planuotus įvykdyti represinius veiksmus. Nacių okupantai prieš vengusius jų skelbtų mobilizacijų ir kitus sabotuotojus įvykdė nemažai represinių akcijų, antinacinio pagrindžio spaudoje dažnai vadintų „bolševikinėmis“, tačiau jos neigavo tikrųjų bolševikinių represijų mastų, neprilygo represijoms, vykdytoms pokario metais prievarta mobilizuojant Lietuvos vyrus į Raudonąją armiją.

Kalbant apie represines bei kitas spaudimo priemones, nulėmusias prievartinį Lietuvos vyrų stojimą į stovybos batalionus ir kitus karinius dalinius, negalima pamiršti ir kitų jų formavimo politinių sąlygų, motyvų ir aplinkybių, nesusijusių su prievarta ar vien tik vokiečių interesais. Visą nacių Vokietijos okupacijos laikotarpį gyvavo Lietuvos valstybingumo atkūrimo idėja, kartu ir siekiai turėti lietuviškas nacionalines karines formuotes, nors ir sudarytas kompromiso su okupantu būdu. Šie siekiai ir keliai jiems realizuoti, kaip rodo anksčiau pateikti pavyzdžiai (pa-

⁶⁰ Vergų gaudymas Naujajai Europai. Lietuviai ir lietuvės. Neikite į nacių baudžiąvą, *Laisvės kovotojas*. 1943, rugpjūčio 15.

lankūs atsiliepiamai apie gen. E. Justą), nebuvo svetimi net ir įtakingoms nacionalinio antinacinio pogrindžio jėgoms. Lietuviškos karinės formuotės, susiklosčius palankioms aplinkybėms, turėjo tapti pagrindu ir branduoliu atsikurti Lietuvos kariuomenei, jį turėjo sudaryti ne tik 1944 m. pradžioje bandyta suformuoti Lietuvos vietinė rinktinė, bet ir kitos anksčiau sudarytos lietuviškos formuotės, taip pat ir statybos (inžinerijos) batalionai.

Vokiečių ir lietuvių “savivaldos” mobilizacinės pastangos po nesėkmės bandant suformuoti SS legioną 1943 m. taip pat buvo realizuojamos plėtojant aktyvią propagandinę, agitacinę veiklą. Tokio pobūdžio priemonės, matyt, buvo efektyvesnės negu represinės akcijos. Kaip vyko propagandos ir agitacijos darbas, matyti iš Tauragės aps. pavyzdžių. Apskrities viršininkas Vl. Mylimas pagal parengtą iš anksto planą organizavo “propagandinius susirinkimus” (juose dalyvavo ir atvykęs vokiečių generalkomisariato propagandos vedėjas), juose skaityti “platūs pranešimai”, kuriuose buvo aiškinamas mobilizacijos būtinumas ir raginama “stoti” į komisijas⁶¹.

1943 gegužės 6 d. Tauragėje, apskrities viršininko įstaigoje, sušauktas “vietos atstovų” susirinkimas. Jame dalyvavo Tauragės miesto burmistras, “Maisto” fabriko, gimnazijos, banko direktoriai, pradžios mokyklų inspektorius, du mokytojai, apskrities valdybos narys, profsąjungų atstovas⁶². Iš šių “patikimų ir garbingų” visuomenės atstovų buvo sudaryta propagandos grupė (komisija), kuri ir turėjo “įtikinamai” aiškinti ir agituoti.

Į propagandinę veiklą buvo stengiamasi įtraukti ir Lietuvos katalikų bažnyčios dvasininkus. Bažnyčios hierarchijos ir paprastų kunigų pozicija tiek Lietuvos vyrų mobilizacijos atžvilgiu, tiek ir dvasininkijos dalyvavimo propagandinėje akcijoje klausimu nebuvo vienareikšmė, kunigai agituoti neskubėjo, tačiau, atsižvelgiant į konkrečią situaciją ir psichologinę atmosferą, ji negalėjo būti nepalanki vokiečių okupacinės valdžios ir lietuvių “savivaldos” pozicijai. Arkivyskupas [J. Skvireckas – R.Z.] paskelbė ganytojišką laišką prieš bolševizmą, vyskupas V. Brizgys pasakė per radiją kalbą, kurioje generolo majoro Justo pageidavimu kvietė stoti į Vermachto statybos batalionus. Kai kurie dvasininkai taip pat pasakė “labai teigiamus” pamokslus prieš bolševizmą ir parėmė vokiečių interesus⁶³.

⁶¹ Tauragės aps. viršininko Vl. Mylimo 1943.05.19, 27 d. raštai Šiaulių apygardos gebitskomisarui ir pirmajam generaliniam tarėjui. *LCVA*, f. R-1476, ap. 1,6. 139, l.118 - 119,112.

⁶² *Ten pat*, l.100.

⁶³ *Nacionalistų talka hitlerininkams*, p.112.

Kaip Lietuvos dvasininkija buvo spaudžiama ir verčiama agituoti, matyti iš tokių konkrečių pavyzdžių. Tauragės aps. viršininkas 1943 m. balandžio 9 d. raštu kreipėsi į Tauragės parapijos kleboną, prašydamas kuo greičiau visose bažnyčiose iš sakyklų paskelbti Lietuvos konferencijos nutarimus, paraginti, kad visi 1919–1924 m. gimę vyrai stotų jiems paskelbtu laiku į šaukimo ir registravimosi komisijas, nesislapstyti, nes nebūsią įmanoma “visą laiką išsislapstyti”, kad nepasiduotų “bolševikų” agitacijai (taip, matyt, vadinta ir lietuvių nacionalinio antinacinio pagrindžio agitacija), nedarytų jokių akibrokštų ir kt. Kunigai prašyti “plačiau ir geriau” paaiškinti savo parapijiečiams susidariusią “sunkią Lietuvos padėtį”⁶⁴.

Tauragės parapijos klebonas 1943 m. balandžio 13 d. atsakomajame rašte aiškino, kad, vadovaujantis “sena bažnytine tvarka”, klebonai iš sakyklų skelbia tik tikėjimą ir dorą liečiančius klausimus bei grynai “parapijos reikalais pasitvarkymus”. Visais kitais atvejais skelbimai daromi tik gavus tiesioginius nurodymus iš vyskupijos ordinariato. Tauragės parapijos klebonas sutiko skelbimą “mielai” paskelbti, jei gausias nurodymą iš Telšių vyskupo.

Tauragės aps. Laukuvos policijos nuovados viršininkas, vykdydamas telefonu 1943 m. balandžio 12 d. gautą įsakymą, slaptu raportu informavo Tauragės aps. policijos vadą, kad Laukuvos klebonas praėjusį sekmadienį [balandžio 5 d.– R.Z.] pasakė pamokslą, kuriame vyrus ragino stoti į komisijas, aiškino, esą jeigu lietuviai neprisidės prie bolševikų sunaikinimo, gali susilaukti tokių pat ir dar žiauresnių laikų kaip po 1941m. birželio 15 d.⁶⁵ (Šis faktas rodo, jog kunigai policijos buvo sekami ir kontroliuojami, ką skelbia iš sakyklų.)

Propagandinė, agitacinė kampanija rėmėsi propagandiniais šampais apie vokiečių ir lietuvių interesų bendrumą, bolševizmo pavojų lietuvių tautos egzistencijai, kovos prieš jį, kuriai nematyta alternatyvos, būtinumu ir kt. P. Kubiliūnas 1943 m. balandžio 12 d. telefonograma visiems apskričių viršininkams rekomendavo šaukiamųjų registracijos vietose, taip pat gatvėse iškabinti plakatus, pasigamintus “vietos jėgomis”, su tokiais šūkais:

“1. Registruodamiesi tarnybai į kariuomenę ar karinės reikšmės darbus, palengvinsime Lietuvos padėtį ir patikinsime jai ramybę ir saugumą.

⁶⁴ LCVA, f.R-1476 ap.1., b.139, l. 75.

⁶⁵ *Ten pat*, l.68, 126. Dokumente – “1943 m. birželio 15 d.” Nėra abejonės, jog turėtų būti “1941 m. birželio 15 d.”, turima omenyje sovietų vykdyti Lietuvos gyventojų trėmimai ir kitos represijos.

2. Bolševizmas Lietuvą sunaikintų, jei pats nebus sunaikintas. Šaukiamieji registruotis, stokime į registracijos punktus.

3. Bolševizmas arba gyvybė. Lietuvių tauta išliks, jeigu sūnūs, kurie šaukiami registruotis, atliks savo pareigą”⁶⁶.

Vokiečių propaganda lietuviams sektinu pavyzdžiu nurodė ne tik estus ir latvius, bet ir kovojančias prieš bolševizmą “kultūringas, mažas ir didelės” Europos tautos – suomių, vengrus, slovakus, rumunus, danus, norvegus, net ir prancūzus. “Mes, lietuviai, siekiame laisvės kultūringų Europos tautų bendruomenėje vadovaujant ašies valstybėms, bet jokių būdu ne mums visiems pažįstamoje bolševikiškoje vergijoje”, – buvo tvirtinama viename iš atsišaukimų ar jo projektų⁶⁷.

Pogrindžio šaltinių tvirtinimu, Panevėžio apskrities viršininkas plk. A. Gaušas (jis buvo voldemarininkas, 1941 m. karinės organizacijos “Geležinis Vilkas” vadas), agituodamas stoti į batalionus, aiškino, jog reikia “pasiitarnauti Lietuvai”, jo manymu, karas einąs į pabaigą, jį laimėsia vokiečiai, o jeigu ir nelaimėsia, – mobilizuoti vyrai bus “pradžia Lietuvos kariuomenei”, esą pats laikas ją pradėti kurti. Panevėžio apygardos komisaras V. Noimas labai gyres plk. A. Gaušą, kitų apygardos apskričių viršininkams grasinęs už neveiklumą.

Antinacinis pagrindis, ypač jo radikalusis sparnas, su pašaipą ir panieką, kritiškai žiūrėjo į savivaldos pareigūnų pastangas mobilizuoti Lietuvos vyrus. Jo šaltinių vertinimu, Marijampolės aps. viršininkas (V. Goštautas –R.Z), surinkęs apskrities inteligentus, pasakė agitacinę kalbą ir įpareigojo juos vykti į kaimus agituoti. Iš anksto parengtas agitacines kalbas vokiečiai “išrecenzavo”. Nuvykę į organizuotus valsčiuose susirinkimus inteligentai aiškino žmonėms, kad agitatoriais tapo per prievartą, po to tas kalbas perskaitydavo. Savaime supranta, kad tokia agitacija nebuvo veiksminga, po jos stojimas į batalionus nedaug pagerėdavo. Vokiečiai ir pats apskrities viršininkas apkaltino Marijampolės aps. inteligentus nevykusia agitacija.

Pogrindžio laikraštis “Laisvės kovotojas” Panevėžio apskrities viršininko plk. A. Gaušo aktyvius agitacinius veiksmus apibūdino kaip “neišmanėlio ir išgamos vapaliojimus” ir išreiškė viltį, kad lietuviai karininkai, sutikę vadovauti formuojamiems “šešiams darbo batalionams”, liks

66 *Ten pat*, l. 70.

67 *Ten pat*, l. 96.

68 *Laisvės kovotojas*. 1943, birželio 15, Nr. 11, p. 2; 1943, kovo 17, Nr. 6, p. 2.

“kapitonais be laivų”⁶⁸. Iš kai kurių faktų galima daryti prielaidą, jog nacionalinis antinacinis pagrindis prieš pernelyg aktyvius vokiškų mobilizacijų šalininkus netgi ėmėsi teroro aktų, jiems pritarė ar bent gąsdino tokių veiksmų galimybe. Tame pačiame pagrindžio laikraštyje “Laisvės kovotojas” 1943 m. gegužės pabaigoje buvo paskelbta informacija, jog 1943 m. gegužės 26 d. “nežinomų asmenų” buvo nušautas Vandžiolgalos (Kauno aps.) policijos nuovados viršininkas, “pasižymėjęs jaunuolių gaudymu ir persistengimu vykdant kitus Kubiliūno įsakymus”⁶⁹.

“Savivaldos” įvairių grandžių organizacinės, represinės, agitacinės priemonės, pastangos žūtbut įvykdyti Lietuvos vyrų registraciją, suformuoti statybos batalionus, atlikti tai, ko nepavyko padaryti patiems vokiečiams mėginant organizuoti SS legioną, buvo ryškūs jos kolaboravimo su vokiečių okupantais veiksmai. Ir vis dėlto jie nesusiliejo į vientisą procesą, savivaldos pareigūnų veiksmuose buvo daugiau aktyvios veiklos imitavimo negu realaus ir nuoširdaus darbo, buvo įsiklausoma į visuomenės ir pagrindžio nuostatas.

Galima tvirtinti, kad daugelis savivaldos pareigūnų prisidėjo prie vokiečių mobilizacinių planų Lietuvoje sužlugdymo. Pagrindžio šaltinių tvirtinimu, net plk. A. Gaušas, visuomenės ir net savo bendradarbių nuolat puolamas, buvo priverstas pasižadėti liautis agituoti. Kai vokiečiai griebdavosi represijų, tarp nukentėjusiųjų būdavo nemažai savivaldos pareigūnų, apkaltintų padėjimu Lietuvos vyrams išvengti mobilizacijų, dalyvavimu “šnibždančioje propagandoje”. Antinacinio pagrindžio duomenimis (jie gali būti ir ne visai tikslūs), buvo suimtas Alytaus burmistras Pr. Matulionis, Vilniaus policijos valdininkas J. Balčaitis, Plokščių (Šakių aps.) viršaitis Astrauskas, daugelis įvairias pareigas ėjusių karininkų.

Net ir sovietinio pagrindžio Lietuvoje šaltiniuose nemažai faktų apie tai, kad slapstytis nuo mobilizacijų dažnai padėdavo “lietuviška administracija ir policija”, juose daryta išvada, jog Lietuvos kaimuose 1943 m. daugėjo dezertyravusių su ginklais iš vokiečių armijos, policija jų nepersiekiojo. Apsimetus dezertyru neva buvo galima ginkluotam vaikščioti po visą Lietuvą. “Savivaldos” pareigūnų tokios veiklos reikšminga sritis buvo informacijos apie gresiančias gaudynes ir kitas represines priemones suteikimas, pagalba padedant papirkti vokiečius ir kt. Pagrindžio šaltinio duomenimis, 1943 m. pavasarį vermachto atstovas Biržų aps. mobilizacijos štabe vokiečių pulkininkas “nuolat ir gausiai” lietuvių vaišina-

⁶⁹ *Ten pat.* 1943, gegužės 30, Nr. 10, p. 2.

mas daręs pareiškimus, jog vokiečių kariuomenei “esąs interesas” lietuvių paimti “kuo mažiausiai”. Vokiečių civilinės valdžios atstovai laikėsi nuošaliai ir piktinosi pulkininku, neva jis savo laikysena “niekinęs vokiškumą” vietinių gyventojų akivaizdoje. Būdavo atvejų, kai vyrų šaukimo komisijos vienoje ar kitoje vietovėje nepasirodydavo, nors šaukiamųjų ir būdavo gausiai atvykę.

Kalbant konkrečiai apie lietuvių statybos batalionų formavimo aplinkybes, iš pateiktų faktų matyti, jog jų atžvilgiu lietuvių pagrindžio jėgų pozicija nebuvo visiškai vienoda. “Nepriklausoma Lietuva” ir “Laisvės kovotojas” palaikė “bekompromisę rezistencinę liniją” ir be išlygų laikėsi neigiamo nusistatymo, tuo tarpu “Į laisvę” laikėsi nuosaikesnės, ne tokios kategoriškos pozicijos. Šio pagrindžio laikraščio 1943 m. gegužės 5 d. numeryje straipsnyje “Kaip eina mobilizacija?” buvo rašoma: “Vėžlio žingsniu. 1919–1924 m. gimusieji lieka ištikimi savo pirmajam apsisprendimui – stoti, kai šauks nepriklausomos Lietuvos vyriausybė. Į suėmimo punktus per dieną atvyksta tik po vieną kitą. Miestiečių stoja daugiau negu kaimiečių [...] Dauguma stojančiųjų renkasi gen. Justo statybos batalionus. Gal ligi vasaros vokiečiams pavyks išvežti kokį trejetą tūkstančių”. Šią laikraščio informaciją galime vertinti ir kaip savotišką rekomendaciją bei jaunimo orientaciją, kaip elgtis vokiečių ir lietuvių “savivaldos” mobilizacinių pastangų atžvilgiu.

Agitacija prieš statybos batalionus ir kitas mobilizacines akcijas antinacinio pagrindžio vesta ne tik pagrindžio spaudoje, bet ir žodžiu (vokiečiai ją vadino “šnibždančia propaganda”), atskirais ranka rašytais lapeliais, kurie operatyviai pasirodydavo vienoje ar kitoje vietovėje paskelbus registraciją. Tokios kategoriškai neigiamos nuostatos ir agitacijos pavyzdys gali būti archyvuose išlikęs lapelis:

“Kolegos,

“Savivaldos” dalintojai pradeda vergų medžioklę. Policija šiandien [1943]. V. 9 gavo telefonogramas apstoti visus kelius iš miesto į provinciją ir dokumentus tikrinant gaudyti jaunos vyrus.

Kolegos, bėgdami nuo žvėrių venkit didžiųjų kelių. Bėkit laukais ir nedideliais takeliais. Patogiausias laikas – anksti rytą. Sargybos ypač sustiprintos pavakariais.

Tėvynės frontas”⁷⁰.

⁷⁰ LVOA, f. 3377, ap. 58, b. 174, l. 37.

Kokia buvo sovietinio pagrindžio Lietuvoje pozicija statybos batalionų formavimo atžvilgiu? Kai 1943 m. pavasarį Maskvą pasiekė žinios apie kuriamus batalionus, LKP(b) CK sekretorius ir LPJS viršininkas A. Sniečkus kėlė sovietinio pagrindžio vadovams Lietuvoje uždavinį priešintis mobilizacijoms į armiją, į statybos batalionus, “statybos batalionuose ir dar gi reguliarioje armijoje” turėti savo žmonių ir dirbti “pakrikdymo” darbą iš vidaus, o fronto sąlygomis – organizuoti perėjimą į Raudonosios armijos pusę. Tačiau 1943 m. pavasarį ir vasarą sovietinis pagrindis Lietuvoje ir jo poveikio priemonės dar buvo silpnos. Tai labai gerai suprato ir A. Sniečkus, keldamas ardomojo darbo uždavinius: “ne perdaug mes stiprūs, nedideli mūsų ryšiai su masėmis”⁷¹.

Sovietinio pagrindžio agentūros surinkta informacija apie statybos batalionus buvo labai netiksli ir be reikalo gąsdino Maskvą. Jos duomenimis, 1943 m. Lietuvoje suformuoti ir pasiūsti į rytų frontą 10 statybos batalionų (3 iš Vilniaus, 2 iš Kauno ir 5 iš Panevėžio)⁷².

1943 m. sudėtingomis sąlygomis, kai net antinacinio pagrindžio jėgos neturėjo vienodo nusistatymo, reikšmingas vaidmuo, orientuojant jaunimą, priklausė Lietuvos karininkijai. Nors kai kurie karininkai aktyviai rėmė siekius steigti net ir SS legioną, apskritai Lietuvos karininkija neigiamai žiūrėjo į statybos batalionų ir kitų lietuviškų karinių formuočių steigimą. Prieš jų kūrimą visą okupacijos laikotarpį aktyviai veikė Lietuvos Laisvės armija (LLA), Lietuvos kariuomenės atkūrimo perspektyvą siejusi su būtinumu išsaugoti Lietuvos jaunimą ir pagrindinių karinių formuočių kūrimu. Lietuvos kariuomenės karininkas Digrys ir kiti 1943 m. Ariogalos apylinkėse pogrindyje atkūrė šaulių organizaciją, pasivadinusią “Laisvės šauliais”, į jos veiklą įtraukė apie 200 žmonių, tarp jų ir kpt. J. Žemaitį (vieną iš pokario antisovietinės ginkluotosios rezistencijos Lietuvoje vadų). “Laisvės šaulių” pagrindinės veiklos svarbiausia sritis 1943 m. buvo propaganda prieš mobilizaciją į statybos batalionus ir žmonių vežimą darbams į Vokietiją⁷³.

Kokie buvo vokiečių okupantų mobilizacinių užmojų ir okupuotos

⁷¹ Sniečkaus A. 1943. 04. 11 laiškas M. Šumauskui, G. Zimanui ir kitiems. *Ten pat*, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 10.

⁷² LPJS 1943. 11 23 žvalgybos duomenų santrauka Nr. 15. *Ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 22, l. 138; b. 27, l. 36.

⁷³ Zaskevičiaus St. 1945. 12. 24 parodymai. *Ten pat*, f. 3377, ap. 55, b. 33, l. 32-32.

Lietuvos visuomenės pasipriešinimo joms įvairių veiksmų sąlygotos sudėtingos ir prieštaringos situacijos, skelbtų mobilizacijų rezultatai Lietuvoje 1943 m. pavasarį ir vasarą? Užsiregistravusiųjų procentas atskiruose Lietuvos rajonuose buvo labai nevienodas, net ir vienos apskrities valsčiuose svyravo nuo 10 iki 80. Pogrindžio šaltinių duomenimis, mažiausiai vyrų registravosi Suvalkijoje ir Žemaitijoje, daugiausia – Panevėžio, Zarasų, Utenos, Rokiškio, iš dalies Biržų apskrityse (ten užsiregistravo 50-80 proc. vyrų).

Biržų aps. iki 1943 m. birželio 13 d. užsiregistravo per 2500 vyrų. Iš jų į statybos batalionus buvo paimta 160, į savisaugos dalinius ir vermachtą – maždaug po 30 asmenų. Vėliau iš Biržų papildomai paimta 15 batusivių darbams vermachto daliniuose ir kitų asmenų, iš viso apie 30 žmonių. Biržų aps. užsiregistravo 149 Lietuvos kariuomenės karininkai, 150 puskarininkių.

Panevėžyje iki 1943 m. gegužės 30 d. užsiregistravo karininkų – 62, viršilų – 15, puskarininkių – 123, grandinių – 26. Pogrindžio vertinimu, Panevėžyje bene stropiausiai vyko 1919–1924 m. gimusių vyrų ir karininkų registracija, iš viso užsiregistravo daugiau kaip 50 proc. vyrų⁷⁴.

Didesnį registravimosi ir stojimo į komisijas minėtose Lietuvos apskrityse procentą galima aiškinti įvairiomis aplinkybėmis: kai kurių apskričių lietuvių “savivaldos” pareigūnų aktyvia propagandine agitacine veikla (pvz., plk. A. Gaušo Panevėžio aps.), silpnesne pogrindžio įtaka, socialine ekonomine situacija ir visuomenės struktūra: mobilizacijų rezultatai buvo geresni, kur buvo daugiau nedidelių ūkių, kurių gausias šeimas jos lietė labiau. 1943 m. gegužės 1 d. potvarkiu buvo leidžiama ūkiuose palikti tokią darbo jėgą: iki 5 ha – 1 darbingą asmenį, nuo 5 iki 10 ha – 2, nuo 10 iki 15 – 3 ir t.t.⁷⁵, galbūt gausesnių šeimų jaunimą labiau viliojo materialiniai stojimo motyvai (neblogas atlyginimas, socialinės privilegijos ir kt.).

1943 m. gegužės 19-30 d. Lietuvoje iš viso įsiregistravo 5667 vyrai, įvairiems darbams ir karinei tarnybai buvo įpareigoti – 1717 vyrų. Iki birželio 11 d. Marijampolės aps. į statybos batalionus paimti 576 vyrai, Vilniuje iki balandžio 30 d. – 74 vyrai, į juos turėjo būti paskirti ir užsirašę į SS legioną 25 asmenys⁷⁶.

⁷⁴ Lietuvių antinacinio pogrindžio šaltinio 1943.06. 30 pranešimas apie padėtį Lietuvoje, *LVOA*, Dokumentų rinkinys Nr. 167, p. 17, 19, 29.

⁷⁵ Rakūnas A. *Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją*. Vilnius, 1970, p. 106.

⁷⁶ Bubnys A. *Min. veik.*, p. 389-391.

Antinacinio pagrindžio šaltinių duomenimis, 1943 m. gegužę–birželio pradžioje buvo suformuoti keturi lietuvių statybos batalionai, į Rytus išsiųsta apie 2 tūkst. Lietuvos vyrų, dar apie 500 pateko į vermachta ar savisaugos batalionus. 1943 m. rugpjūčio pradžioje į Rytus išsiųstas dar vienas statybos batalionas. Taigi iš viso 1943 m. į suformuotus lietuvių statybos batalionus pateko apie 2500–3000 vyrų.

Nuo 1943 m. vasaros Lietuvos gyventojai dažniausiai buvo imami talkininkauti karo ūkiui, vežami darbams į Vokietiją, kur vykdant “totalinę mobilizaciją” reicho karo pramonei vis labiau trūko darbo rankų.

1943 m. mobilizacijų rezultatus Lietuvoje vokiečiai vertino kaip “visais atžvilgiais nepatenkinamus”: jų skaičiavimais, į patikrinimą neatvyko apie 50 000 šaukiamųjų, gimusių 1919–1924 m., ir beveik tiek pat – 1912–1918 ir 1925 m.⁷⁷

Iš tikrųjų mobilizacijų rezultatai buvo katastrofiškai menki: vokiečiams ir lietuvių “savivaldai” iškilo didelių problemų iš šimtatūkstantinio Lietuvos vyrų rezervo, kurio dauguma, be jokios abejonės, tiko karo tarnybai, suorganizuoti vos kelių tūkstančių vyrų vermachto lietuviškus statybos dalinius. Tai akivaizdžiai byloja apie antivokiškas nuotaikas Lietuvoje ir požiūrį į Vokietijos kariaujamą karą.

Nereikia pamiršti, jog statybos batalionai formuoti specifinėmis 1943 m. sąlygomis, kurios skyrėsi tiek nuo 1941 m. ir iš dalies 1942 m., tiek nuo 1944 m. sąlygų Lietuvoje. Po 1940–1941 m. sovietmečio įvykių, Lietuvos valstybę ir visuomenę ištikusios tragedijos į Lietuvą įžengę vokiečiai sutikti su euforija, nes su Vokietijos karu prieš SSRS buvo siejamos Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo viltys. Iš pradžių vokiečiams nereikėjo dėti didelių pastangų kuriant lietuviškas karines policines formuotes – savisaugos batalionus, atvirkščiai, iš esmės jų kūrimas ir karinis bendradarbiavimas su lietuviiais buvo ribojamas. Nepasitvirtinę nacionaliniai lūkesčiai, įvestas okupacinis režimas, represijos po SS legiono boikoto, karinė katastrofa prie Stalingrado prablaiwė net ir labai karštas, palankiai vokiečių atžvilgiu nusiteikusias galvas. Ryškėjo ir stiprėjo įsitikinimas, jog Vokietija karą pralaimės ir bendradarbiavimas su ja, siekiant Lietuvos valstybingumo, neturi perspektyvos. Kita vertus, Vokietija dar nebuvo palaužta, dar toli nuo Lietuvos buvo frontas, Raudonoji armija, bolševizmo grėsmė, naujos sovietinės okupacijos pavojai ir kiti veiksniai, sudarę psichologinį, emocinį 1944 m. kovos prieš bolševizmą, karinių dalinių Lietuvos teritorijai ginti kūrimo pagrindą ir kt.

⁷⁷ Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare: Dokumentų rinkinys. Vilnius, 1982, p. 164.

Lietuvos vyrų keliai į batalionus

1943 m. situacija Lietuvoje lėmė iš esmės priverstinius asmeninius stojimo į batalionus motyvus, tikrų savanorių buvo nedaug. Nenuostabu, jog priverstinius motyvus nurodo visi statybos batalionų kariai, savo noru perbėgę pas sovietų partizanus arba patekę į jų ar Raudonosios armijos nelaisvę (tuo stengtasi pasiteisinti, sumažinti savo kaltę ir pan.). Antai panevėžietis A. Bitaitis savo parodymuose aiškino, jog jis buvo suimtas namuose naktį po to, kai keletą kartų šaukiamas neatvyko į komisiją. Jis buvo uždarytas į kalėjimą, jame laikytas 6 paras. Kalėjimas buvo perpildytas sugautų vyrų, vienoje kameroje laikyta apie 50 žmonių. Atėjęs vokiečių komendantas klausė kalėjime uždarytų vyrų, ar jie jau “apsigalvoję” išvykti į “darbus”. Kai sugauti vyrai duodavo sutikimą, jie būdavo išvežami, kalėjimas kiek ištuštėdavo, bet netrukus vėl pasipildydavo naujais suimtaisiais. Sutinkančiųjų išvykti į darbus vokiečiai klausdavo, kur jie nori vykti – į darbus į Vokietiją ar į statybos batalionus. Beveik visi pasirinkdavo statybos batalionus, nes “Vokietijos visi labai bijoję”. Paimtieji į batalionus turėjo pasirašyti (savanorio – *Freiwillige* – raštą R. Z.), jog stoja į juos savo noru⁷⁸.

Biržietis A. Calka į statybos batalionus buvo mobilizuotas 1943 m. liepos mėnesį. Gavęs du šaukimus atvykti į mobilizacijos komisiją, į ją neatvyko ir buvo suimtas naktį latvių policininkų, su grupe suimtųjų nuvežtas į Panevėžį. Ten apskrities komisijoje jam taip pat leido pasirinkti, ar vykti į darbus į Vokietiją, ar į statybos batalionus. A. Calka pasirinko tarnybą statybos batalione⁷⁹.

Pasvalietis A. Ogintas, 1943 m. balandžio mėnesį gavęs šaukimą registruotis, pradėjo slapstytis. Jo tvirtinimu, 1943 m. pavasarį, paskelbus mobilizaciją į “darbo tarnybą”, išsibėgiojo ir slapstėsi Pasvalio gimnazijos 6-8-ų klasių moksleiviai, slapstytis jiems padėjo vietos gyventojai. A. Ogintas policijos buvo suimtas 1943 m. rugpjūčio 15 d. ir nugabentas į Panevėžio kalėjimą. Po savaitės pasirašė sutikimą stoti į “darbo batalioną” ir netrukus nugabentas į 5-ąjį statybos batalioną⁸⁰.

⁷⁸ Bitaičio A. 1944. 05. 15 parodymai. *LVOA*, f. 1, ap. 1, b. 99, l. 58-59.

⁷⁹ Calkos A. parodymai 1944 m. *Ten pat*, l. 86.

⁸⁰ Oginto A. 1944. 06. 14 parodymai. *Ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 99, l. 40-41; b. 100, l. 2; Ogintas A. Mano prisiminimai iš partizaninio gyvenimo, 1944. 06. 14 *Ten pat*, f. 3377, ap. 3377, b. 813, l. 1.

Panašus buvo ir Lietuvos vyrų kelias į vokiečių priešlėktuvinės gynybos dalinius. Kaunietis V. Čižinauskas, vokiečių mobilizuotas 1943 m. rugpjūčio 21 d., išvežtas į Pskovą ir su 60 lietuvių grupe paskirtas į vokiečių priešlėktuvinės gynybos dalinius. Jo tvirtinimu, 1943 m. birželio mėnesį Šančių kareivinėse buvo uždaryta apie 100 žmonių, kurie atsisakė pasirašyti, jog į vokiečių kariuomenę stoja savanoriais. Jie saugoti stiprios sargybos, sudarytos iš austrų, kurie, nepaisydami vokiečių draudimo, leisdavo perduoti suimtiesiems laiškus ir maisto. Išvežant iš Kauno, juos rengėsi išlaisvinti lietuvių savisaugos bataliono kariai, bet vokiečiai stipriai saugoję traukinį⁸¹.

Br. Bagdonavičius, Vievio aps. Lapaikos kaimo gyventojas, nuvykęs į Kaišiadoris buvo suimtas, nuvežtas į Vilnių ir apgyvendintas Artilerijos kareivinėse. Per savaitę ten surinkta apie 170 lietuvių, jie išvežti į Pskovą ir nedidelėmis grupelėmis (po 4-5 žmones) išskirstyti priešlėktuvinio dalinio padaliniuose⁸².

Statybos batalionuose buvo asmenų, kuriems grėsė bausmės už įvykdytus smulkius nusikaltimus (spekuliaciją, konfliktus su policija ir pan.), sugautų vyrų, pabėgusių iš darbų Vokietijoje, dezertyravusių iš savisaugos batalionų karių. Juose buvo žmonių, susikompromitavusių bendradarbiavimu su sovietų valdžia 1940–1941 m., tarnyba batalionuose jiems buvo savotiška bausmė ir būdas išvengti vokiečių ir lietuvių policijos represijų⁸³.

Pažymėtina, jog vienu metu formuojant statybos batalionus, mobilizuojant darbam į reichą, į vermachto (priešlėktuvinės gynybos ir pan.) dalinius, daug prievarta surinktų Lietuvos vyrų, turėjusių galimybę pasirinkti, į statybos batalionus stojo kaip į nacionalinę, lietuvišką karinę formuotę, tarnybą juose rinkosi kaip geriausią išeitį iš “kelių blogybių”. Bijota ne tik išvežimo į Vokietiją, bet ir tarnybos grynai vokiškuose daliniuose. Antai Pr. Nagys savo atsiminimuose rašo: “Man terūpėjo, kad paskirtų į lietuvišką dalinį, o ne kur priešlėktuvinėje apsaugoje prie patrankų su vokiečiais. Ten jau daug lietuvių buvo patekę”⁸⁴.

⁸¹ Čižinausko V. 1944. 05. 17 parodymai. *Ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 99, l. 56.

⁸² Bagdonavičiaus Br. 1944. 05. 18 parodymai. *Ten pat*, l. 64.

⁸³ Antai statybos bataliono karys B. Petrauskas (g. 1914 m.) 1940–1941 m. buvo kandidatas į kompartijos narius, Lazdijų aps. sovietinės žemės komisijos pirmininkas. *Ten pat*, f. 1771, ap. 10, b. 204, l. 59.

⁸⁴ Nagys Pr., *min. veik.*, p. 60.

Tyrinėtuose šaltiniuose nepavyko aptikti užfiksuotų aiškių tikrai savanoriško stojimo į batalionus atvejų, patriotinių, idealistinių motyvų, nors, be abejo, jų būta. Propagandinės agitacinės batalionų formavimo akcijos metu buvo daug apeliavimų į patriotinius jausmus, be jau minėtų, oficialioje spaudoje skelbti šūkiai: “Kas stoja į lietuvių statybos batalionus, prisideda prie kovos už savo tėvynės laisvę”, “Statybos batalionai savo darbu padės vermachtui apsaugoti lietuvių tautos gyvybę”, “Lietuvių statybos batalione Tu taip pat gali kovoti už savo tėvynės laisvę”⁸⁵. Batalionuose, be abejo, būta žmonių, patikėjusių tokia propaganda, įsivaizdavusių, jog tarnyba batalionuose bus pareigos atlikimas “tautai ir tėvynei”, “kerštas bolševikams”, kovą už lietuvių tautos politinius, valstybinius siekius sutapatinusių su Vokietijos karu prieš SSRS, pagaliau provokiškai nusiteikusių žmonių: kaip minėta, į statybos batalionus buvo pasiūsti vyrai, užsirašę į nesuformuotą SS lietuvių legioną.

Tikrieji patriotiniai motyvai, suprastas kovos už Vokietijos interesus beprasmškumas, miglota galimybė tapti Lietuvos kariais daugeliui žmonių buvo ne stojimo, o vengimo tarnauti motyvai. Lietuvių savisaugos batalionų karo kapelionas Z. Ignonis (Ignatavičius) savo karo metų atsiminimuose rašė, jog “vokiečiai labai stengėsi praveisti jaunų vyrų mobilizaciją į vadinamus “statybos batalionus”, tik niekas nestojo, visi kėlė klausimą: kokia iš to nauda Lietuvai?” Klausimas, jo nuomone, buvęs “pilnai pagrįstas: Lietuva nesutinka vergauti ir badauti. Lietuva nori vėl būti laisva ir nepriklausoma”⁸⁶.

Buvęs 2-ojo statybos bataliono karys Pr. Nagys savo tarnybą batalione vadina tarnyba “priverstinėje kariuomenėje”, jos prasmę nusako tokiais žodžiais: “... rūpinausi, kad mano kareiviai ir aš nepakliūtume į kokias pinkles, iš kurių negalėtume ištrūkti. Visada maniau, kad už reičą mes nekariausime. Mes esame čia, kad nebūtume už grotų, kad liktume gyvi. Vyrų jau daug sėdėjo uždarytų. Daugelio jų likimas dar ir šiandien liko nežinomas”⁸⁷.

Tarp kitų stojimo į batalionus motyvų paminėtini ir materialiniai, nelengvomis karo ir vokiečių okupacijos sąlygomis, matyt, vaidinę tam tikrą vaidmenį. Eiliniai kareiviai gaudavo 37,5-52 rm atlygi-

⁸⁵ *Ateitis*. 1943, balandžio 10, p. 1; balandžio 12, p. 1; *Karys*. 1943, balandžio 3, Nr. 14, p. 6.

⁸⁶ Ignonis Z. *Praeitis kalba: Dienoraštiniai užrašai, Gudija 1941–1944*. Brooklyn, N. Y, 1980, p. 159-160.

⁸⁷ Nagys Pr. *Min. veik.*, p. 67.

nimą per mėnesį (jis mokėtas kas dešimt dienų), apie 100 rm mokėta šeimoms išlaikyti, jos naudojosi įvairiomis socialinėmis (pvz., medicinos paslaugų) lengvatomis ir kt.⁸⁸

Vokiečiai viliojo į karinę tarnybą 1943 m. vasario mėnesį paskelbta turto reprivatizacija, pabrėždami, jog joje galės dalyvauti tik tie asmenys, kurie patys ar jų šeimų nariai prisidės prie kovos su bolševizmu. Plk. A. Birontas, 1944 m. pradžioje lankydamasis statybos batalionuose, pažymėjo, jog “Tėvynė laikys juos pirmaisiais savanoriais ir visom išgalėm ateityje sudarys jiems tinkamas gyvenimo sąlygas”⁸⁹.

Taigi statybos batalionų formavimo aplinkybės lėmė gana margą, įvairią jų sudėtį. Batalionuose buvo kadrinių, nusipelnusių, išsilavinusių Lietuvos kariuomenės karininkų. Antai 1-ojo statybos bataliono vadas plk. lt. K. Pranckonis buvo 1919 m. Lietuvos kariuomenės savanoris, Nepriklausomybės kovų dalyvis, 1933 m. baigęs Vytauto Didžiojo karo mokyklą, vėliau, 1944 m., jis tarnavo Lietuvos vietinės rinktinės štabe⁹⁰. Galima manyti, jog karinė tarnyba vermachto daliniuose daugeliui Lietuvos karininkų buvo priimtinesnė negu, ypač iš pradžių, daugiausia policines funkcijas vykdžiusiuose savaugos batalionuose. Tuo galima paaiškinti faktą, kad statybos batalionuose santykiškai buvo daugiau aukštesnio laipsnio buvusių Lietuvos kariuomenės karininkų. Antra vertus, statybos batalionuose tarnavo nemažai kadrinių Lietuvos kariuomenės karininkų, savo laiku atleistų iš karinės tarnybos dažnai už įvairius nusižengimus. Finansų generalinis tarėjas J. Matulionis savo atsiminimuose tvirtina, kad vokiečiai į statybos batalionus nepriėmė 8 karininkų, kurie kaltinti girtavimu ir nedrausmingumu⁹¹.

Statybos batalionuose buvo daug įvairių karinių specialybių atsargos karininkų. Antai 1-ojo statybos bataliono kuopos vadas leitenantas Antanas Natkevičius 1929 m. buvo baigęs Lietuvos karo mokyklos karinę aspirantūrą (atsargos karininkų), inžinerijos specialybę, o 1943 m. pavasarį Kaune įstojo į organizuojamą statybos batalioną.

Nors, kaip minėta, vokiečių generolas E. Justas 1943 m. kovo mėn. lietuvių inžinerijos (statybos) batalionuose pageidavo matyti “sveikus ir stiprius vidutinio amžiaus vyrus”, į juos pateko daug jaunų, pirmąkart

⁸⁸ Oginto A. 1944 m. parodymai. *LVOA*, f. 1, ap. 1, b. 99, l. 43; *Ateitis*. 1943, kovo 23, Nr. 68, p. 1.

⁸⁹ Plk. Birontas aplankė lietuvių statybos batalionus. *Ateitis*. 1944, vasario 7, Nr. 31, p. 2.

⁹⁰ *Lietuvių enciklopedija*, t. 23, p. 439-440.

⁹¹ *Matulionis J. min. veik.*, p.278.

aprengtų kareiviška uniforma, visiškai kariško gyvenimo ir tvarkos nepažinojusių, kariškai nemokytų, prievarta sugaudytų ir surinktų šaukiamojo amžiaus ir dar jaunesnių jaunuolių, tapusių savotiškais “rekrutais”, vokiečių ir lietuvių “savivaldos” propagandos suviliotų, galbūt troškusių patirti karinių nuotykių kovoje “prieš bolševizmą” Rytuose. Antai Tauragės ortskomendantūra 1944 m. vasario mėn. Panevėžio ortskomendantūrai pasiuntė du 14 ir 15 metų amžiaus savanorius. Pastaroji atsisakė juos priimti ir prašė “tokių jaunuolių” nesiųsti. Keturiolikmetis tauragiškis jau anksčiau buvo atvykęs į Panevėžį stoti į statybos batalioną⁹².

1-ajame statybos batalione tarnavo šio bataliono vado K. Pranckevičiaus-Pranckonio šešiolikmetis (g.1927 m.) sūnus Antanas Pranckevičius⁹³.

Savaime suprantama, jog dažniausiai prievartiniais metodais, pasukbomis suformuoti ir pasiųsti į Rytus statybos batalionai iš pat pradžių nebuvo ir negalėjo būti drausmingi kariniai vienetai. Jau iš batalionų formavimo vietų prasidėjo dezertyravimas, kuris tęsėsi vykstant į pafrontę ir batalionų dislokacijos vietose.

Sovietinio pogrindžio Lietuvoje šaltiniuose netgi tvirtinta, jog vieno Panevėžyje suformuoto statybos bataliono vokiečiams nepavyko išsiųsti į rytus: iš jo dezertyravo 530 iš 600, telikę apie 60 vyrų. Lietuvis karininkas liepęs bėgti net ir nenorėjusiems dezertyruoti kariams⁹⁴.

Sovietiniai šaltiniai nepatikimi, juose duomenys apie dezertyravimo mastą išpūsti, tačiau apie masinį dezertyravimą iš statybos batalionų byloja ir lietuvių pogrindžio šaltiniai: iš dviejų Panevėžyje suformuotų batalionų (matyt, 2-ojo ir 4-ojo) dezertyrų buvo “gana gausu”, iš 1943 m. gegužės 14 d. išsiunčiamo bataliono (2-ojo – R. Z.) pabėgo per 200 vyrų⁹⁵.

Viename iš šio pogrindžio šaltinių aprašytas konkretus nesėkmingo bandymo dezertyruoti atvejis. 1943 m. rugsėjo 17 d. vakare Rokiškio geležinkelio stotyje sustojus traukiniui, kuriuo iš Panevėžio į Pleskovą (Pskovą – R. Z.) vyko 5-ojo statybos bataliono apie 80 karių,

⁹² Panevėžio ortskomendantūros 1944.02.10 raštas Tauragės ortskomendantūrai, *LCVA*, f. R-1476, ap.1, b.137, l. 96.

⁹³ *LYA*, f. K-1, ap.58, b.42013/3, l. 413-414.

⁹⁴ *Lietuvos komunistų partijos apybraiža (1940–1959)*. Vilnius, 1985, t. 3, p. 161; Apie įvykius Lietuvoje. *LVOA*, f. 1, ap. 1, b. 3, l. 1; Macevičiaus J. (Žaibo) 1944 m. laiškas A. Sniečkui. *Ten pat*, b. 436, l. 46.

⁹⁵ Nežinomas pogrindžio šaltinis. *LVOA*, Dokumentų rinkinys Nr. 167, p. 18, 29.

išlipo 10 beginklių žmonių ir bandė pasišalinti. Juos apšaudė Rokiškio geležinkelio policijos vachmistras Bukauskas. Vienas karys – A. Vaškinėlis – nušautas, 8 pasidavė ir buvo atiduoti Rokiškio žandarmerijai, 1 pavyko pabėgti⁹⁶. Kaip pažymėta šaltinyje, vachmistras Bukauskas dėl panašių “aktyvių” veiksmų pogrindžio žmonių jau anksčiau buvo “stebimas”.

Remiantis kai kuriais sovietiniais ir lietuvių pogrindžio šaltiniais, galima manyti, kad bent kai kuriais atvejais su dezertyravimu iš statybos batalionų galėjo būti susijusi ir kai kurių jų karininkų veikla. Siekdami gelbėti Lietuvos jaunimą nuo neaiškaus likimo rytuose, jie galėjo būti net bėgimo iš batalionų iniciatoriai⁹⁷.

Vokiečiai nebuvo patenkinti statybos batalionų formavimo eiga ir kitų mobilizacijų rezultatais. Kaip matyti iš įvairių faktų, nepasitenkinimą rodė ir pats batalionų “globėjas” gen. mjr. E. Justas. Minėtuose 1946 m. parodymuose jis užsimena apie antivokiškas nuotaikas, “aiškiai prasi-veržusias” Lietuvoje 1943 m., kai norėta imtis “prievartinio šaukimo”. E. Justas vokiečių (kartu ir savo) nesėkmes aiškino paprastai ir paviršutiniškai, - “labai prasta civilinio valdymo politika”, tačiau jis buvo teisus ir įžvalgus, teigdamas, kad “lietuviai vos galėjo nuslėpti savo piktdžiugą”, nes jau seniai buvo pastebėję, jog neįmanoma kovoti už Lietuvos laisvę su vokiečių pagalba⁹⁸.

Statybos batalionų suformavimas ir išsiuntimas į vokiečių Šiaurės fronto armijų užnugarį. Veiklos pobūdis.

Kas buvo tie 1943 m. pavasarį paskubomis formuojami ir siunčiami už Lietuvos ribų, į vokiečių Šiaurės fronto armijų užnugarį lietuviški kariniai daliniai, oficialiai vadinti lietuvių statybos (inžinerijos) batalionais, kuo jie buvo panašūs ar skyrėsi nuo sovietinių okupantų likviduotos Lietuvos kariuomenės pionierių batalionų, nuo jau veikusių lietuvių savisaugos batalionų, kokius savo veiklos pėdsakus paliko Rusijos žemėje ir kitur?

⁹⁷ LPJŠ 1943. 11. 23 d. žvalgybos duomenų santrauka. *Ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 22, l. 138.

⁹⁸ *Laisvės Kovų archyvas*. Kaunas, 1993, t. 9, p. 149-150.

Lietuvos kariuomenės pionierių (vadintų “sapieriais”, “sapiorais”) ir inžinerijos daliniai pradėti kurti 1919 m. pradžioje. 1920 m. vasario mėn. prie Generalinio štabo Susisiekimo dalies pradėjo veikti Armijos inžinierių valdyba (viršininkas mjr. L. Šilingas). Viena iš naujų formuočių, kurią reikėjo sudaryti inžinerijos valdybai, buvo inžinerijos batalionas, nes tuo metu veikė tik viena atskira “sapiorų” kuopa. Tačiau inžinerijos batalionui sudaryti trūko inžinerijos puskarininkių ir karininkų, ir jis nebuvo suformuotas⁹⁹. Sistemingas pionierių mokymas Lietuvos kariuomenėje prasidėjo nuo 1926 m., tada sudarytos atskiros karinių specialistų komandos: pionierių, sprogdintojų, dailidžių, kalvių. 1927 m. pabaigoje “sapieriai” atsiskirti nuo technikos pulko ir pavadinti pionierių batalionu. Nuo 1935 m. batalionas pavadintas 1-uoju inžinerijos batalionu, tačiau kasdieninėje kalboje jis ir toliau dažniausiai buvo vadinamas pionierių batalionu. 1935 m. suformuotas 2-asis inžinerijos batalionas, pėstininkų ir kavalerijos pulkuose suformuoti pionierių būriai, sudarę integralią tų pulkų sudedamąją dalį¹⁰⁰.

A. Natkevičius
Marijampolės
gimnazijos mokinys,
1926 m.

Lietuvos karo mokyklos karininkų ir kariūnų aspirantų
grupė (apie 1927-1928 m.).
Paskutinėje eilėje antras iš dešinės A. Natkevičius

⁹⁹ Pionieriai. *Lietuvių enciklopedija*, t. 23, p.24; Autorius nenurpdytas/ Karo technikos štabo ir technikos dalių praeities bruožai. *Karys*, 1934, Nr.44, p. 900.

¹⁰⁰ Statkus V. *Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918-1940 m.* Chicago, Illinois, 1986, p. 322.

Pirmas iš dešinės A. Natkevičius

Lietuvos karo mokyklos kariūnai ir kariuomenės pionieriai buvo mokomi Kaune, Šančiuose, dešiniajame Nemuno krante įrengtoje pratybų vietoje, vadintoje “pionierių darželiu”. Čia buvo mokomasi statyti pontoninius tiltus ir keltus, medinių tiltų atramas, montuoti klojinius, irstyti valtimis ir kt.

Karo mokyklos kariūnai ir kariuomenės pionieriai lauko pratybose (apie 1927-1929 m.) (visos nuotraukos iš S. Natkevičiaus asmeninio archyvo)

Atsižvelgiant į statybos (inžinerijos) batalionų formavimo ir komplektavimo 1943 m. aplinkybes, jų skubų išsiuntimą į Rytus ir kitas priešžastis, galima daryti prielaidą, kad jie mažai kuo buvo panašūs į buvusios Lietuvos kariuomenės pionierių batalionus ar vermachto pionierių dalinius. Kaip minėta, gen. E. Justas kvietė į inžinerijos (statybos) batalionus “stiprius vidutinio amžiaus vyrus”, tačiau jų mažai atsiliepė, o suformuotuose batalionuose atsidūrė daug 1919-1924 m. ir vėliau gimusių jaunuolių, kuriuos pirmiausiai ir lietė skelbtos registracijos. Įdomu pažymėti, kad 1943 m. pavasarį juos formuojant iš pat pradžių kalbėta apie inžinerijos (statybos) batalionus, o vėliau apie statybos (inžinerijos) batalionus. Matyt, žodžių sukeitimas vietomis nebuvo atsitiktinis ir labiau atspindėjo realią situaciją suformuotuose batalionuose.

Į suformuotus batalionus Lietuvos kariuomenėje inžinerijos (pionierių) daliniuose tarnavusių Lietuvos vyrų, matyt, pakliuvo nedaug. Statybos batalionų karininkų ir puskarininkų sudėtis pagal karines specialybes buvo labai įvairi, juose buvo pėstininkų, kavaleristų, netgi aviatorių. J. Borevičiaus tvirtinimu, 5-ojo statybos bataliono 2-osios kuopos vadas buvo aviacijos vyr. lt. lakūnas Albinas Molis¹⁰¹ ir kt.

Statybos batalionuose karinių inžinerijos specialistų funkcijas vietoj lietuvių karininkų atliko ir jų stygių kompensavo specialistai vokiečiai. A. Bitaičio tvirtinimu, kiekvienoje kuopoje buvo 6-7 vokiečiai, jie kuopose buvę tikrieji “šeimininkai”, lietuviai karininkai vykdė jų nurodymus. Beveik tą patį liudijo ir A. Calka: 5-ajame statybos batalione buvo apie 30 vokiečių, kuopose bent po 5, kiti dirbo štabe. Vokiečiai įsakinėdavo lietuviams karininkams, o šie tvarkydavo kareivius¹⁰².

Lietuvoje suformuoti batalionai, oficialiai vadinti statybos (inžinerijos) batalionais, bent iš pradžių buvo paprastos darbo jėgos, t.y. darbo, batalionai, tik vėliau išėję karinį mokymą ir įgiję patyrimo jie tapo kariniais statybos (inžinerijos) batalionais.

Lietuvių statybos batalionų suformavimo ir išsiuntimo į vokiečių šiaurės fronto užnugarį eiga 1943 m. gegužės-rugpjūčio mėnesiais matyti iš lentelės:

Batalionų Nr.	Suformavimo vieta	Išvykimo data	Vadai
1.	Kaunas	1943 m. gegužės 5 d.	gen. št. plk. lt. K. Pranckevičius-Pranckonis
2.	Panevėžys	1943 m. gegužės 14 d.	plk. lt. Vl. Strimas-Strimavičius; kpt., vėliau mjr. A. Milaševičius
3.	Vilnius	1943 m. birželio 2 d.	mjr. S. Narušis
4.	Panevėžys	1943 m. birželio 8 d.	mjr. Juozas Černius
5.	Panevėžys	1943 m. rugpjūčio 4 d.	mjr. St. Nagrodskis

¹⁰¹ Borevičiaus J. parodymai, *LVOA*, f.1, ap.1, b.99, l. 26.

¹⁰² *LVOA*, f.1, ap.1, b. 99, l. 59; b.98, l.87.

Iš Lietuvos išsiųsti statybos batalionai, ypač paskutiniai, nebuvo sukomplektuoti iki galo. A. Oginto tvirtinimu, 5-ajame batalione buvo tik apie 250-300 karių, jame buvo 3 kuopos: 1-oji, 2-oji, 4-oji, o 3-ioji kuopa į Rytus atvyko vėliau, jos kariai išskirstyti po 1-ąją ir 2-ąją kuopas¹⁰³. Kaip minėta, istoriografijoje yra tvirtinimų, jog 1943 m. buvo suformuotas ir 6-asis lietuvių statybos batalionas¹⁰⁴. Yra duomenų, kad 6-asis batalionas iš tikrųjų buvo formuojamas. Antai A. Calka savo parodymuose teigė, jog jis buvo paskirtas į 6-ojo bataliono 4-ąją kuopą. Bataliono vado pavardės nenurodė (neprisiminė), jis buvęs pulkininkas, iš Vokietijos grįžęs repatriantas. Išbuvęs batalione apie 3 savaites, A. Calka buvo perkeltas į 5-ąjį batalioną, nes jame nebuvo 3-iosios kuopos¹⁰⁵.

Iki 1943 m. lapkričio pradžios 6-asis batalionas tikrai nesuformuotas. Gen. mjr. E. Justas, Prienuose sveikindamas naujai kuriamas karinės formuotės – “vietinės apsaugos” – būrių savanorius, pažymėjo, jog jau veikia penki statybos batalionai ir sudaromas šeštasis. Jis ragino stoti į statybos batalionus, nes jų darbas turįs “didžiausios reikšmės kovoje su bolševizmu”¹⁰⁶. Tačiau duomenų apie galutinį bataliono suformavimą ir jo išsiuntimą į pafrontę nepavyko aptikti, matyt, jis nebuvo suformuotas, formuojamo bataliono padaliniai išskirstyti po kitus batalionus ar keičiantis situacijai panaudoti kitais karo tikslais.

Visi 5 suformuoti statybos batalionai išsiųsti į vokiečių Šiaurės fronto armijų užnugarį dirbti įtvirtinimų statybos darbų Lugos, Narvos, Pskovo, Polocko, Breslavlio (Breslaujos), Daugpilio apylinkėse. Visi batalionai buvo pavaldūs vokiečių kariuomenės Šiaurės fronto vadovybei ir vokiečių buvo atskirų pionierių dalinių štabų, kurių vadai buvo generolai, žinioje.

Kiekviename batalione buvo štabas, 4 kuopos – 3 statybos ir 1 transporto (joje – apie 200 arklių), iš viso turėjo būti 600-700 vyrų, tačiau praktiškai tebuvo ne daugiau kaip po 400-500 vyrų: batalionai išvykdavo nevisiškai sukomplektuoti ir vėliau būdavo papildomi, jų gretos praretėdavo dėl dezertyravimų iš formavimo vietų ir pakeliui į paskirties vietas. Iš pradžių batalionų kariai nebuvo ginkluoti, kuopos turėjo tik po 20 šautuvų sargybų tarnybai ir apsaugai. Vėliau pafrontėje, ėmus stipriau veikti sovietiniams partizanams, apginkluoti lengvaisiais ginklais – šautuvais ir kulkosvaidžiais¹⁰⁷. Statybos ba-

¹⁰⁴ Stankeras P., *min. veik.*, p. 190.

¹⁰⁵ Calkos A. 1944. 05. 16 parodymai. *LVOA*, f. 1, ap. 1, b. 99, l. 86.

¹⁰⁶ Gen. mjr. E. Justas aplankė vietinės apsaugos būrių savanorius. *Karys*. 1943, lapkrišio 6, Nr. 45, p. 5.

talionių karių parodymuose minimi belgiški, rusiški šautuvai, karininkai buvo ginkluoti belgiškais pistoletais. Apranga – vokiška, su nacionaliniais skiriamaisiais ženklais – trispalviais skydeliais ant kairės rankovės ir užrašu “Lietuva”¹⁰⁸.

Visi statybos batalionai išlydėti iš Lietuvos pabrėžtinai iškilmingai, viešai, gausiai dalyvaujant visuomenei, išlydėtuvės plačiai nušviestos oficialiojoje spaudoje. Apibendrintas jų vaizdas buvo toks: batalionių kariai būdavo išrikiuojami aikštėse priešais svastiką, vėliavomis ir gelėmis išpuoštas tribūnas, kuriose stovėjo aukšti vokiečių ir lietuvių “savivaldos” pareigūnai: pats gen. mjr. E. Justas arba jo atstovai, apygardų komisarai, apskričių viršininkai, miestų burmistrai ir kt. Virš tribūnų plevėsavo Vokietijos reicho vėliava ir lietuviška trispalvė (kaip rašė oficialioji spauda, vėliavos turėjo simbolizuoti vokiečių ir lietuvių “ginklo brolybę” ir bendrą kovą prieš bolševizmą), jomis buvo išpuošiamos ir miestų gatvės, namai. Buvo sakomos iškilmingos kalbos, atliekami Vokietijos ir Lietuvos himnai, tautiniais rūbais pasipuošusios lietuvaitės dalijo kariams gėles. Iškilmės baigiamos batalionių karių iškilmingu paradu. Išvykstančių su lietuviais kariais į rytus traukinių vagonai būdavo išpuošiami ažuolų vainikais ir kitokiais žalumynais. Tačiau statybos batalionių, išskyrus galbūt tik 1-ojo bataliono, kariai išlydėti nedavę karinės priesaikos, tai padarydavo nuvykę į savo veiklos rajonus¹⁰⁹.

Išlydėdamas 4-ąjį statybos batalioną Panevėžyje gen. mjr. E. Justas savo kalboje “ugningais žodžiais” kalbėjo apie “bolševikų viešpatavimo laikus”, kuriuos iš dalies ir jam tekę pažinti. Anot jo, statybos batalionių kariai privalo atsiminti, kad tūkstančiai jų tautiečių buvo žiauriai nukankinti, dar daugiau jų ištremta į Sibirą. Lietuvių tautos jau nebebūtų, jei krašte būtų pasilikę sovietai. Todėl neva negalima užmiršti “karžygiško vokiečių karių žygio”, dėl kurio Lietuva per kelias dienas išvaduota iš bolševizmo, negalima “stovėti nuošaliai” ir pasyviai “laukti pergalės”. E. Justas maždaug taip nusakė statybos batalionių karių veiklos tikslus ir prasmę rytuose: “kovojančiam frontui” duoti daugiau naujų jėgų, prisidėti prie jo stiprinimo, pergalės priartinimo, “lietuvių tautos vardu” atsidėkoti “išlaisvintojams” už “išvadavinimą”, siekti gero savo tautai, savo tėvų žemei, visai Europai¹¹⁰.

¹⁰⁷ *Lietuvių enciklopedija*, t. 28, p. 468.

¹⁰⁸ Borevičiaus J., Bitaičio A., Calkos A. 1944 m. parodymai. *LVOA*, f. 1, ap. 1, b. 99, l. 23-24, 59, 86; Čekanaivičiaus F. 1951. 07. 26 parodymai. *Ten pat*, f. 3377, ap. 55, b. 99, l. 59.

¹⁰⁹ Gulmanas V. Rytuose vėl suplevėsavo nauja lietuviška trispalvė. *Ateitis*. 1943, birželio 3, Nr. 127, p. 4.

¹¹⁰ Sudarytas ketvirtasis lietuvių statybos batalionas. *Ateitis*. 1943, birželio 9, Nr. 132, p. 1.

Statybų batalionų išlydėtuvės savo dirbtiniu iškilmingumu ir paradiškumu, dekoratyviu tautiškumu labai skyrėsi nuo palydų į Rytus daugelio lietuvių savisaugos batalionų, kurie išvykdavo vykdyti, atrodytų, daug svarbesnių Vokietijos reicho karo mašinai uždavinių, bet kurių išvykimas buvo slepiamas nuo visuomenės. Pavyzdžiui, 1941 m. pabaigoje taip atsitiko 5-ajam savisaugos batalionui, išrikuotam išlydėtuvėms “vienos Šančių senos kareivinės užkampyje tarp sugriautų namų”¹¹¹.

Pabrėžtinas dėmesys lietuvių statybos batalionams, be abejo, buvo okupantų anksčiau minėtos propagandinės agitacinės akcijos, siekiant mobilizuoti lietuvių tautą į kovą prieš bolševizmą, mėginant sušvelninti didelės politinės nesėkmės formuojant SS legioną Lietuvoje įspūdį, dalis. Vokiečių okupacinio režimo atstovų kalbose ir oficialiojoje spaudoje atsispindėjo po Vokietijos karinių nesėkmių karo frontuose pakitusios nuostatos ir požiūriai į karinį bendradarbiavimą su lietuviais (ir kitomis okupuotomis Rytų Europos tautomis): buvo pabrėžiama, kad statybos batalionai veiks vermachto sudėtyje ir “globoje”, artimai bendradarbiaudami su “vokiečių kariais” (o ne SS kariuomene ir policija). Šalia kartojamų senų nuvalkiotų šampų apie “išvadavimą” ir “kerštą bolševikams”, atsirado naujos sąvokos, įvardijančios “lietuvius karius”, jų “garbingas pareigas”, “artimą” bendradarbiavimą su vokiečių kariais. Taigi oficialioje propagandoje nuo lietuvių savanorių, stovinčių “petys į petį” su vokiečių policija, pereita į karinio bendradarbiavimo su vermachtu deklaravimą. Antai 5-ojo statybos bataliono suformavimas ir išsiuntimas į pafrontę “Karyje” buvo vadinamas “kariuomenės aktu”¹¹². Viso to nebuvo 1941–1942 m. formuojant lietuvių savisaugos batalionus, kai šie iš esmės kariniai daliniai buvo atiduoti vokiečių policijos žinion, politiniais sumetimais įvairiais būdais masuotos jų sąsajos su Lietuvos kariuomene.

Beje, su paskutiniu ju išsiųstu iš Panevėžio 5-uoju statybos batalionu atsisveikinta gana kukliai: jo kariai atsisveikinimo ceremonijai išrikuoti “už Panevėžio miesto, laukuose”¹¹³. Lietuviams toliau boikotuojant paskelbtas mobilizacijas, Lietuvoje padidėjo įtampa, 1943 m. vasarą visoje Lietuvoje prasidėjo žmonių gaudynės. Rugpjūčio pradžioje žmonės gaudyti ir Panevėžyje: rugpjūčio 2 d. – Panevėžio turguje, kitą dieną miesto kino teatruose suimta apie 30 žmonių. Taigi neliko pagrindo net ir dirbtiniam iškilmingumui ir paradiškumui.

¹¹¹ *Lietuvos archyvai*. Vilnius, 1998, kn. 11, p. 65.

¹¹² Išsiruošė į žygį penktasis lietuvių statybos dalinys: Kariuomenės aktas Panevėžyje. *Karys*. 1943, rugp. 7, Nr. 32, p. 2.

¹¹³ Ten pat.

Ateitis, 1943 05 01

Panevėžio apygardos balsas, 1943 05 22

Viršuje: 2-ojo statybos bataliono išlydėtuvs Panevėžyje 1943 05 05. Lietuvos karo komendanto E. Justo atstovas ir bataliono vadas plk. lt. Vl. Strimas-Strimavičius kalbasi su kariais; bataliono kariai atsisveikina su giminėmis ir artimaisiais. Apačioje: bataliono kariai žygiuoja miesto gatvėmis

Savaitė, 1943, Nr. 20, p. 309

Savaitė, 1943, Nr. 20, p. 309

Ateitis, 1943 05 17

Panevėžio apygardos balsas, 1943 05 22

3-iojo statybos bataliono iškilmingos išlydėtuovės Vilniuje, 1943 06 02.

Kairėje – bataliono kariai išrikiuoti Katedros aikštėje, priekyje – bataliono vadas mjr. S. Narušis; Apačioje – nuotraukų montažas “Ateityje” – iškilmių vaizdai (1943 06 07):

Centre – bataliono vadas mjr. S. Narušis; su išrikiuotais kariais atsisveikina vermachto atstovas plk. Zehnpfenigas;

Savaitė, 1943, Nr. 23, p.357

Žygiuojančius Gedimino prospektu karius sveikina tautiniais drabužiais apsirengusios lietuvaitės ir vaikai

Savaitė, 1943, Nr. 23, p.357

Savaitė, 1943, Nr. 24, p.378

4-ojo statybos bataliono išlydėtuvės Panevėžyje, 1943 06 08.
Su bataliono kariais ir jo vadu mjr. J. Černiumi atsisveikina E. Justas

Savaitė, 1943, Nr. 24, p.378

Savaitė, 1943, Nr. 24, p.378

Kokių būta panašumų ir skirtumų, formalių ir esminių, tarp lietuvių statybos ir savisaugos batalionų? 1943 m. pavasarį sužlugdžius SS lietuvių legiono steigimą, Lietuvai nebuvo lemta turėti SS kariuomenės dalinių, kurie būtų tapę frontinėmis karinėmis formuotėmis. Lietuvių savisaugos batalionai, juo labiau statybos daliniai tokios formuotės nebuvo: savisaugos batalionai buvo pavaldūs SS ir policijai, statybos batalionai – vermachto vado vybei. Skirtingą pavaldumą galima laikyti formaliu dalyku, tačiau jis iš dalies lėmė ir skirtingą veiklos pobūdį: savisaugos batalionai iš pradžių saugojo geležinkelius, įvairius kitus karinius ir ūkinius objektus ir pan., vėliau jų funkcijos plėtėsi, jie naudoti kaip koviniai policijos daliniai, dažniausiai kovai su partizanais¹¹⁴, kai kurie batalionai atiduoti vermachtui dalyvavo kautynėse fronte. Tuo tarpu statybos batalionai buvo tik “vermachto talkininkai”, jie niekada rimtai neruošti kovai fronte ir prieš partizanus (apskritai pionierių daliniai tiesiogiai į kautynes nebuvo skiriami). Statybos batalionų kariai savisaugos batalionų karių atžvilgiu kartais vadinti “pagalbiniais savanoriais”, apie kurių panaudojimą fronte “nė negalvojama”, kartu neneigiant, kad ir tokiai tarnybai reikia gero, kruopštaus karinio parengimo¹¹⁵, jų veikla pafrontėje lyginta su vadinamųjų “karo transportininkų” darbu.

Anot vieno rezistencijos šaltinio, statybos bataliono “jaunieji vyrai” dažnai nemokėjo elgtis su šautuvu, užbyrėjusį žemėmis jo užraktą daužydavo į žemę ir sugadindavo patį ginklą¹¹⁶. To nebuvo galima pasakyti apie savisaugos batalionų karius: bent iš pradžių į savisaugos batalionus nebuvo priimami vyrai, netarnavę kariuomenėje, jų kariai išeidavo daug ilgesnį karinį parengimą. Galima tvirtinti, jog tarnyba savisaugos ir statybos batalionuose buvo skirtingų rūšių karo tarnyba. Tiesa, 1944 m. karo veiksmams okupuotose teritorijose einant į pabaigą, abiejų rūšių batalionų veiklos pobūdis supanašėjo: kai kurie demoralizuoti, kovose su partizanais ir puolančiais Raudonosios armijos daliniais nukentėję savisaugos batalionai dirbo kaip ir statybos batalionai: 1944 m. vasarą Kauno apylinkėse 2-ojo savisaugos bataliono padaliniai statė gynybinius įtvirtinimus vokiečių armijai, 5-asis savisaugos batalionas Kurše saugodamas Baltijos pakrantę taip pat ruošė blindadžus, kasė apkasus ir kt.¹¹⁷ Yra tvirti-

¹¹⁴ E. Justo parodymai, 1946 m. *Laisvės kovų archyvas*, t. 9, p. 136.

¹¹⁵ Pas mūsų lietuvių statybos batalionus. *N. Biržų žinios*. 1943, liepos 10, Nr. 27, p. 4.

¹¹⁶ LVOA. Dokumentų rinkinys Nr. 167, p. 11.

¹¹⁷ Jackūno J. 1952. 03. 20 parodymai. *Ten pat*, f. 3377, ap. 55, b. 53, l. 305; Vainausko-Vainiaus J. 1950. 07. 01 parodymai. *Ten pat*, l. 163.

nimų, jog statybos batalionu tapo ir 13-asis lietuvių savisaugos batalionas¹¹⁸. Ir atvirkščiai – statybos batalionams savo dislokacijos vietose teko vis dažniau susikauti su sovietiniais partizanais.

Įvairių šaltinių duomenys apie atskirų statybos batalionų veiklą vokiečių Šiaurės fronto užnugaryje dirbant karinės reikšmės darbus, kovojant su partizanais, labai neišsamūs, fragmentiški, oficialioje spaudoje, saugant karinę paslaptį, jų numeriai nebuvo nurodomi, visų statybos batalionų veiklos pobūdis buvo nurodomas daugmaž vienodas. Vis dėlto apie statybos batalionus, jų dislokacijos vietas, veiklos ypatumus galima pateikti ir konkrečių duomenų.

1-asis statybos batalionas buvo suformuotas 1943 m. balandžio mėnesį Kaune, Panemunėje, iš Kauno ir Kauno apygardos gyventojų. Jo sudėtyje, matyt, buvo ir vokiečių padalinių. Dislokuotas batalionas Lugos apylinkėse netoli Tolmačiovo Maloje Zamošje, Bolšoje Zamošje ir kituose kaimuose (geležinkelio Pskovas-Leningradas dešinėje pusėje). Čia bataliono kariai kirto mišką ir rąstais grindė kelią, iš viso jo nutiesė apie 10 km. Rąstais grįsti keliai (vok. – knüppelweg) tiesti ir per smėlynus, kuriuos sunkiai įveikdavo karinė technika. Medžiai tokiems keliams buvo kertami čia pat, miške, pjaustomi ir guldomi smėlyje vienas prie kito, jų galai surišami vielomis¹¹⁹. Atskiras bataliono padalinys dirbo prie geležinkelio tiesimo darbų¹²⁰. 1943 m. rugsėjo mėnesį iš Lugos apylinkių batalionas perkeltas į Pskovo apylinkes (įkurdintas Koniečik, Židilov Bor, Kliuji ir kt. kaimuose), kur statė priešakinės gynybos liniją vokiečių armijai: kasė prieštankinius griovius, apkasus, montavo gelžbetoninius įtvirtinimus. 1944 m. pradžioje panašaus pobūdžio darbams batalionas perkeltas į Baltarusiją – Polocko, vėliau Breslavlio (Breslaujos) apylinkes. Čia batalionas išformuotas, jo kariai paskirti į vokiečių armijos 793-ąją pionierių batalioną ir jo sudėtyje traukėsi per Latviją, atsidūrė Kuršo “katilė”, su apsupta vokiečių Kuršo grupuote 1945 m. pavasarį pateko Raudonajai armijai į nelaisvę¹²¹.

2-asis statybos batalionas suformuotas 1943 m. balandžio mėnesį Pa-

¹¹⁸ Knezyz St. Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m. *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 1(7) p.143; Stankeras J., *min. veik.*, p. 191.

¹¹⁹ Nagys Pr., *min. veik.*, p. 65.

¹²⁰ Augustinavičius P. Lietuvių stat/ybos/ bataliono darbai Rytuose. *Karys*. 1943, rugsėjo 18, Nr. 38, p. 12.

¹²¹ Buvusių 1-ojo statybos bataliono karių: Čekanausko F. 1951. 07. 24, 26 parodymai. *LVOA*, f. 3377, ap. 55, b. 59, l. 97-100; Noviko Vl. 1951. 07. 24 parodymai. *Ten pat*, l. 101-102; Vilkaičio K. 1951. 08. 02 parodymai. *Ten pat*, l. 103; Milerio St. 1951. 08. 06 parodymai. *Ten pat*, l. 105; 5-ojo bataliono ltn. Borevičiaus 1944 m. parodymai. *Ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 99, l. 23-24.

nevežyje. Išsiunčiant šį batalioną į rytus, “Karyje” rašyta, jog, “neskaitant Kauno, pirmą kartą buvo sudarytas grynai lietuviškas statybos batalionas, visi jo kariai kilę iš Panevėžio ir jo apylinkių”¹²². Batalionui vadovavo plk. lt. Vl. Strimas-Strimavičius (1939 m. – Lietuvos kariuomenės 9-ojo pėstininkų pulko 3-iojo bataliono vadas)¹²³. Tolmačiovo apylinkėse batalionas įkurdintas kairėje geležinkelio Pskovas-Leningradas pusėje, vasarnamiuose prie Lugos upės, ir dirbo tuos pačius darbus kaip ir 1-asis batalionas.

Bataliono vyrai, turėję prisidėti prie “didžio darbo – Europos apsaugojimo ir bolševizmo sunaikinimo”, iš pat pradžių nepasizymėjo drausme ir susitelkimu, o formavimo metu iškrėtė nemažai chuliganiškų išdai-gų, pradėjo konfliktus su Panevėžio gyventojais ir policija. Tai tęsėsi ir nuvykus į pafrontę. J. Borevičiaus tvirtinimu, batalione įvykęs “maištas”, po kurio suimta bataliono karių, pakeisti vadai, keliolika kareivių sušau-dyta už dezertyravimą¹²⁴. Šiuos faktus savo atsiminimuose patvirtina ir Pr. Nagys: “gerai išgėrę” bataliono karininkai sukėlė susišaudymą tarp dviejų kuopų. Vokiečiai pamanė, kad užpuolė partizanai, todėl gerai ap-siginklavę kulkosvaidžiais ėjo “ginti” lietuvių. Bataliono ir kuopos vadai buvo areštuoti, vieną kuopą nuginklavo, ginklus galėjo turėti tik einan-tys į sargybą, kuopos vadu paskirtas vokiečių viršila¹²⁵. Bataliono vadu paskirtas kpt. A. Milaševičius (buvęs Lietuvos kariuomenės 2-ojo kavale-rijos pulko karininkas), vokiečių pakeltas į majorus. Pasak Pr. Nagio, pa-frontėje jis mėgo jodinėti ant arklio, nelaukta atsirasti “visur, kur tik buvo kareivių”, vilkėjo lietuvišką uniformą ir buvo daug šaunesnis už vo-kiečių karininkus. Tuo lietuviai kariai labai didžiavosi¹²⁶ (antra vertus, dėl reiklumo ir uolumo kareivių nemėgtas). Matyt, mjr. A. Milaševičiaus pastangomis batalione buvo įvesta tvarka. 1944 m. pradžioje plk. A. Bi-rontas kaip Lietuvos Tarybos (išrinktos 1943 m. balandžio 5 d. visos Lie-tuvos konferencijoje ir veikusios kaip “patariamasis” organas prie pirmo-jo generalinio tarėjo P. Kubiliūno) narys aplankė visus lietuvių statybos batalionus. Jis išskyrė 2-ąjį statybos batalioną, kuris padaręs tikrai “gerą įspūdį”. Visi vyrai atrodė sveiki, užsigrūdinę, turėjo geras gyvenimo ir darbo sąlygas, tačiau batalione pasigedo lietuvių gydytojų ir kapelionų¹²⁷.

¹²² Panevėžyje sudarytas lietuvių statybos batalionas. *Karys*. 1943, gegužės 22, Nr. 21, p. 1.

¹²³ *Karininkų metraštis. 1939 m.* Kaunas, 1939, p. 34.

¹²⁴ Borevičiaus J. parodymai, 1944 m. *LVOA*, f. 1, ap. 1, b. 99, l. 24.

¹²⁵ Nagys Pr., *min. veik.*, p. 64.

¹²⁶ *Ten pat*, p. 64, 68.

¹²⁷ Plk. Bironas aplankė lietuvių statybos batalionus. *Ateitis*. 1944, vasario 7, Nr. 31, p. 2.

Savitarpinės pagalbos žinios, 1943 10 18
2-ojo stovybos bataliono vadas
kpt. A. Milaševičius raitas tikrina
sargybas

1943 m. rugsėjo mėnesį batalionas perkeltas į Pskovo apylinkes, čia statė bunkerius, ruošė lizdus patrankoms, kasė prieštankinius griovius, kirto mišką¹²⁸. Pr. Nagio tvirtinimu, iš Pskovo apylinkių 1944 m. kovo 17 d. batalionas išžygiavo į Estiją, iš jos geležinkeliu atvyko į Lietuvą. Sovietinių partizanų Lietuvoje žvalgybos duomenimis, 2-asis ir 4-asis stovybos batalionai jau kovo 4 d. atvyko į Zarasų aps. Abu batalionai apsistojo Salake, Lupenkos, Rusteikių, Gumbiškių, Grybiškių ir kt. kaimuose¹²⁹. Sovietinių partizanų šaltiniuose tvirtinama, jog kareiviai keitė ginklus į samaną, masiškai dezertyravo. Per vieną naktį iš Rusteikių kaime apsistojusių 130 karių teliko 40 (kaip matyti iš kitų šaltinių, kariams buvo duodamos trumpalaikės atostogos)¹³⁰. Vokiečiai sutikusius išvykti į frontą karius išvežė, kitus nuginklavo ir varė į darbus kaip belaisvius. Lietuviai kariai kartu su vietos gyventojais Zarasų aps. kirto mišką, tarp Turmanto, Smalvų ir kitų ežerų kasė apkasus, iš rąstų darė bunkerius (šie bunkeriai buvo Daugpilio gynybinio rajono įtvirtinimų tęsinys). 1944 m. balandžio mėnesį šie darbai nutraukti, dalis karių išvežti Daugpilio kryptimi.

3-iasis stovybos batalionas Vilniuje formuotas iš Vilniaus apygardos gyventojų. Apie bataliono formavimą jo vadas mjr. S. Narušis (1939 m. tarnavo Lietuvos kariuomenės štabe, spaudos ir švietimo skyriuje) 1943 m. balandžio 15 d. Vilniaus Filharmonijos didžiojoje salėje padarė pranešimą miesto visuomenei. Į batalioną karininkai, veterinarijos ir sanitarijos gydytojai registruoti Vilniuje, Kosčiuškos g. 5/7-3. Užsiregistravusieji turėjo rinktis Artilerijos kareivinėse Šnipiškėse. Tuo metu batalionui trūko kuopų vadų, jaunesniųjų karininkų, puskarininkų, kareivių,

¹²⁸ Nagys Pr., *min. veik.*, p. 69.

¹²⁹ *Ten pat*, p. 76; Šumausko M. 1944. 05. 21 radiograma A. Sniečkui. *LVOA*, f. 1, ap. 1, b. 412, l. 251; LPJŠ 1944. 05. 25 žvalgybos duomenų santrauka Nr. 10/28. *Ten pat*, b. 24, l. 23.

¹³⁰ Griciaus Pr. 1948. 08. 20 parodymai. *Ten pat*, f. 3377, ap. 55, b. 47, l. 189.

įvairių specialistų. Batalionas galutinai turėjo būti sukomplektuotas Ukmergėje¹³¹, tačiau ar taip buvo iš tikrųjų, duomenų nėra.

1943 m. spalio mėnesį mjr. S. Narušis savo ir bataliono karių, „sunykiai dirbančių Rytuose“, vardu dėkojo bataliono rėmėjams už atsiųstą radijo aparatą, kaip „brangią dovaną kariams, nuvargusiems nuo darbo, išsikankinusiems nakties metu nuo banditų partizanų siautimo“¹³². Šie bataliono vado žodžiai, paskelbti oficioze „Ateitis“, rodo iš tiesų nelengvą 3-iojo statybos bataliono padėtį rytuose. Įdomi detalė užfiksuota sovietinio partizanų būrio „Bičiuliai“ (vadas J. Vildžiūnas) 1944 m. dokumentuose: „fašistinė“, matyt, pagrindinė, Lietuvos laisvės armija (LLA) (palaikusi ryšius su sovietiniais partizanais – R. Z.) praneša, kad iš 3-iojo bataliono pabėgo 124 savanoriai¹³³.

4-asis statybos batalionas suformuotas iš Panevėžio apygardos gyventojų, jam vadovavo mjr. Juozas Černius (buvęs Lietuvos kariuomenės 7-ojo pėstininkų pulko 1-ojo bataliono vadas). 1940–1941 m. jis buvo pasitraukęs į Vokietiją ir ten gyveno, į Lietuvą atvyko specialiai formuoti statybos bataliono, buvo vienas iš aktyvesnių ir uolesnių bataliono karininkų. 1944 m. pavasarį mjr. J. Černius spaudos atstovams pareiškė, jog „sugrįžus į tėvynę susidaręs įspūdis, jog visi tie sluoksniai, kurie iš tikrųjų turėtų šaukti tautą į darbą, daugiau kalba negu veikia“, surizgusios nuotaikos tėvynėje karių atostogas padaro nemalonus, pasakojo apie jo vadovaujamo bataliono kautynes su bolševikais¹³⁴. 1944 m. kovo mėnesį iš Pskovo apylinkių batalionas kartu su 2-uoju batalionu sugrąžintas į Lietuvą (Zarasų aps.).

5-asis statybos batalionas iš Panevėžio į vokiečių Šiaurės fronto užnugarį išvyko vėliau negu kiti batalionai, išėjo trumpą 4 savaičių mokymą, jo karių dauguma buvo pirmąkart apvilkti karine uniforma¹³⁵. Batalionas dislokuotas Tolmačiovo apylinkėse Boloto kaime. 1943 m. rugsėjo mėnesį buvo perkeltas į Ostrovo apylinkes (30 km į pietryčius nuo Ostrovo, Vyly, Babino, Batary kaimai). Batalionas priklausė 510-ajam vokiečių

¹³¹ Apie organizuojamus statybos batalionus. *Karys*. 1943, balandžio 24, Nr. 17, p. 8.

¹³² Frontas ir tėvynė. *Ateitis*. 1943, spalio 12, Nr. 237, p. 1.

¹³³ *LVOA*, f. 59, ap. 1, b. 1, l. 100.

¹³⁴ Lietuvių karių tvirtas pasiryžimas (Lietuvio majoro Černiaus pareiškimas spaudos atstovams). *Ateitis*. 1944, birželio 3, Nr. 128, p. 8.

¹³⁵ Išsirušė į žygį penktasis lietuvių statybos batalionas. *Karys*. 1943, rugpjūčio 7, Nr. 32, p. 2.

pionierių batalionui, statė įtvirtinimų liniją prie Velikajos upės¹³⁶. (Bataliono vadas – mjr. St. Nagrodskis 1919 m. vadovavo Žiez marių komendantūrai, 1920 m. pabaigoje – 2-ojo raitelių pulko kapitonas, ūkio vedėjas, vėliau išėjo į atsargą.) Batalionas nepasižymėjo drausme, jame, kaip ir 2-ajame batalione, 1943 m. rudenį kilo neramumų, kurių metu neapsieita be apšiudymų¹³⁷. Bataliono nuotaikas atspindi ir kai kurių jo karių užmezgti ryšiai su sovietiniais partizanais, veikusiais kitoje Velikajos upės pusėje: 1943 m. rudenį grupelė karių persikėlė per šią upę ir, vieno kaimo seniūno padedami, užmezgė ryšius su partizanais, vedė derybas dėl didelės bataliono karių grupės perėjimo pas partizanus. Tam neprieštaravę ir kai kurie bataliono karininkai. Vienos kuopos vadas pasakęs: “žinokitės, pas vokiečius irgi nėra gyvenimo”¹³⁸. Tačiau pas partizanus su ginklais perėjo tik 13-os karių grupė. Lietuviai kariai nesiryžę bėgti pas partizanus. Įdomi detalė: lietuviai bijoję būti sušaudyti už tai, kad karo pradžioje bėganti iš Lietuvos Raudonoji armija buvo apšaudoma lietuvių sukilėlių. Sovietinių partizanų vadai įtikinėję, jog tai “neturi reikšmės”¹³⁹.

Vienas iš bėgimo pas partizanus iniciatorių ir organizatorių buvo 5-ojo statybos bataliono būrio vadas leitenantas J. Borevičius, pats 1943 m. spalio mėnesį perėjęs pas partizanus. Jis šį savo poelgį 1944 m. parodymuose KGB aiškino noru išpirkti kaltę “tarybinei tėvynei” už padarytus nusikaltimus tarnaujant apsaugos bataliono Alytaus kuopos smogiamojo būrio vadu¹⁴⁰. (J. Borevičius bene vienintelis lietuvių statybos ir savisaugos batalionų karininkas, savanoriškai perėjęs pas sovietų partizanus; savisaugos batalionų karininkas lt. Vl. Šlapelis partizanų tapo patekęs į nelaisvę Baltarusijoje). Informuotas apie statybos bataliono lietuvių karininko perėjimą pas Leningrado partizanus, LPJŠ viršininkas A. Sniečkus 1943 m. prašė Centrinio partizaninio judėjimo štabo

¹³⁶ Borevičiaus J. 1944 m. parodymai. *LVOA*, f. 1, ap. 1, b. 99, l. 84; Ogintas A. Mano prisiminimai iš partizaninio gyvenimo, 1944 m. *Ten pat*, f. 3377, ap. 3377, b. 813, l. 1-2; Centrinio partizaninio judėjimo štabo žvalgybos skyriaus viršininko S. Anisimovo 1943. 10. 30 pranešimas LPJŠ. *Ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 18, l. 192.

¹³⁷ Calkos A. parodymai 1944 m. *Ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 99, l. 89; Borevičiaus J. parodymai. *Ten pat*, l. 84.

¹³⁸ Bitaičio A. parodymai 1944 m. *Ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 99, l. 59.

¹³⁹ Oginto A. 1944 m. parodymai. *Ten pat*, b. 100, l. 3.

¹⁴⁰ Borevičiaus J. *baudžiamoji byla LYA*, b. 44908/3, p. 32.

vadovybę pasiūsti jį per fronto liniją LPJŠ žinion, nes jis galėjo suteikti vertingų žinių apie padėtį Lietuvoje, būti “efektyviau” negu Leningrado srities partizanų panaudotas propagandos tikslais¹⁴¹. Tačiau J. Borevičius ir kiti perbėgę pas partizanus lietuviai kariai atiduoti LPJŠ žinion tik 1944 m. gegužės mėnesį, kai Leningrado sritis buvo išvaduota, joje veikę partizanų junginiai išformuoti.

Viliodami pas save statybos batalionų karius, sovietiniai partizanai demagogiškai žadėjo leisti pasirinkti, kur partizanauti: Leningrado srityje arba Lietuvoje. Iš lietuvių karių sudarytas atskiras partizanų būrys, veikęs Leningrado 3-iojoje A. Germano brigadoje, jo vadu paskirtas J. Borevičius, lietuvių karių buvo ir kitose brigadose. 5-ojo statybos bataliono kariai, savo noru ar priverstinai (patekę į nelaisvę) tapę sovietiniais partizanais, dalyvavo Leningrado partizanų kovinėje veikloje, diversijų ir propagandos tikslais buvo siunčiami ir į Latviją. Partizanų gretose buvo ir žuvusių lietuvių karių (Žalneravičius, N. Gansinevičius). Tačiau į Lietuvą “partizaninei kovai” jie nebuvo siunčiami. Neleidžiant lietuviams kariams sugrižti “partizanauti” į Lietuvą, netesint kitų demagoginiais tikslais Leningrado partizanų duotų pažadų, nusivylę realia partizaninio ir sovietinio gyvenimo tikrove, kai kurie lietuviai kariai bandė dezertyruoti ir iš partizanų būrių. Dezertyravę panevėžiečiai Bogužas ir Janulevičius buvo sugauti, sugaunami pasipriešino ir buvo sušaudyti. Už rodytą nepasitenkinimą ir “viešą” (antitarybinę? – R. Z.) kalbą buvo sušaudytas ir vienas pirmųjų perėjusių pas partizanus karių – Bieliauskas. Tokio pat likimo vos išvengė ir pats J. Borevičius¹⁴².

Nėra pagrindo tvirtinti, kad Leningrado partizanų būriuose buvo daug pabėgusių iš 5-ojo ir kitų statybos batalionų lietuvių karių. Dezertyravę kariai bėgo ne pas partizanus, o į Lietuvą. J. Borevičiaus tvirtinimu, 1943 m. rudenį iš 5-ojo statybos bataliono 35 ginkluoti kariai pabėgo į Latvijos pusę¹⁴³. Koks nelengvas, kartais nesėkmingas bėgusių į Lietuvą lietuvių karių kelias, matyti iš A. Calkos parodymų. Pabėgęs kartu su kitu 5-ojo bataliono kariu Ostrovo apylinkėse, atėjo į Latviją, traukiniu pasiekė Rygą, čia susitiko su dar vienu lietuviu, dezertyravusiu iš 2-ojo sta-

¹⁴¹ LPJŠ viršininko A. Sniečkaus 1943 m. raštas CPIŠ viršininko pavaduotojui Belčenkai. *LVOA*, f. 1, ap. 1, b. 22, l. 132.

¹⁴² Borevičiaus J. parodymai 1944 m. *Ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 99, l. 84-85; Ogintas A. Mano prisiminimai... *Ten pat*, f. 3377, ap. 3377, b. 813, l. 2.

¹⁴³ *Ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 99, l. 21, 84-85.

tybos bataliono. Bėgliams Lietuvos pasiekti nepavyko: jie Bauskės apylinkėse prie pat Lietuvos sienos latvių aizsargų buvo sulaukyti, sumušti, nes palaikyti sovietiniais desantininkais, atiduoti vokiečių žandarmerijai, 2 mėnesius išlaikyti kalėjime Rygoje ir pasiųsti atgal į savo dalinius. 5-asis statybos batalionas jau buvo išformuotas, todėl siųstieji pateko į vokiečių dalinį, iš kurio pabėgo pas sovietų partizanus¹⁴⁴.

Savaitė, 1943, Nr. 7, p. 99

Karys, 1943 04 10

Savaitė, 1943, Nr. 7, p. 99

Savaitė, 1943, Nr. 17, p. 259

Savaitė, 1943, Nr. 7, p. 99

Sunkiai įveikiami vokiečių technikai frontiniai keliai Rusijoje. Tiekimo transportui į pagalbą atėdavo įvairių tipų vikšriniai vilkikai, taip pat ir prie kelių taisymo darbų suvarytos rusės moterys.

¹⁴⁴ Calkos A. parodymai 1944 m. *Ten pat*, l. 87-88.

1-ojo statybos
bataliono karių grupė
(S. Natkevičiaus
asmeninis archyvas)

Naujoji sodyba, 1943, Nr. 8, p. 182

Savaitė, 1943, Nr. 33, p. 520

Nuotraukų ir piešinių montažai apie statybos batalionų veiklą rytuose Lietuvoje leistuose žurnaluose.

Viršuje – statybos batalionas dirba prie kelių tiesimo darbų.

Dešinėje atkreiptinas dėmesys į dailininko nupieštus batalionų karių darbo įrankius. Jie, o ne ginklai buvo pagrindiniai lietuvių statybos batalionų veiklos rytuose simboliai.

Tėviškė (Šiauliai), 1944 01 05

Lietuvių statybos batalionų
kariai ir vokiečių pionieriai
tiesia ir taiso kelius

Karys, 1943 10 02

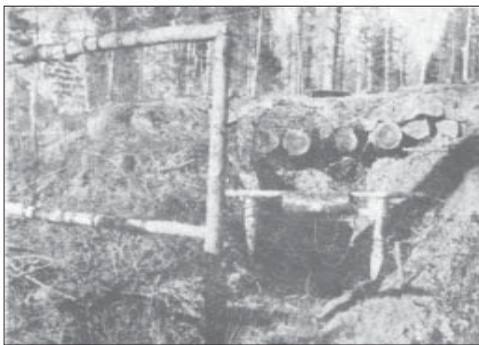

Karys, 1944 01 15

Savaitė, 1943, Nr. 37, p. 576

Bunkerių ir kitų gynybinių
įtvirtinimų statyba rytuose.
Svarbiausia statybinė medžiaga
buvo medžių rąstai

Savaitė, 1943, Nr. 39-50, p. 792

Karys, 1944 02 26

Karys, 1944 01 15

Karys, 1943 12 23

Statybos batalione kaustomi arkliai

Karys, 1943 11 20

Savitarpinės pagalbos žinios, 1943 10 18

Statybos batalionų kariai poilsio metu

Karys, 1943 11 27

Statybos batalionų kariai prie lauko virtuvės

Beveik visi lietuvių statybos batalionai 1944 m. buvo išformuoti. Istorikas P. Stankeras nenurodydamas šaltinių pateikia tokias jų išformavimo datas: 1-asis – 1944 m. birželio mėn., 2-asis – rugpjūčio mėn., 3-iasis ir 5-asis – gegužės mėn., 6-asis – spalio mėn. 4-ojo bataliono trys kuopos 1945 m. pradžioje Vakarų Prūsijoje buvo priskirtos prie vokiečių 2-osios armijos 252-osios pėstininkų divizijos¹⁴⁵. Tačiau atrodytų, kad šios datos nėra tikslios. Iš KGB baudžiamųjų bylų ir kitų šaltinių matyti, kad 1-asis statybos batalionas išformuotas jau 1944 m. kovo mėn., daugelis jo karių perkelti į vermachto 793-įjį pionierių batalioną. Matyt, lietuviai kariai sudarė atskirą šio bataliono būrį. Antai A. Natkevičiaus baudžiamojame byloje pažymėta, kad jis nuo 1944 m. kovo iki 1945 m. vasario mėn. buvo vokiečių armijos 793-iojo darbo bataliono būrio vadas, vadovavo inžinerinių įtvirtinimų statybai Polocko apylinkėse, o vėliau iki Vokietijos kapituliacijos – 13-ojo lietuvių savisaugos bataliono, veikusio vokiečių Kuršo grupuotės sudėtyje, būrio vadas, dalyvavo kovose su Raudonąja armija¹⁴⁶.

Koks gi buvo lietuvių statybos (inžinerijos) batalionų indėlis Vokietijos kare prieš SSRS? Pagrindinė jų veikla buvo karinių įtvirtinimų statyba, kelių tiesimas ir taisymas, tiltų statyba ir jų atstatymas, prieštan- kinių griovių, apkasų, tranšėjų kasimas, įvairių fortifikacinių įrenginių, ypač bunkerių, slėptuvių, ugnies taškų, įvairių kliūčių įrengimas ir pan. Statydami vokiečiams karinius įtvirtinimus, lietuviai kariai sunkiomis pa- frontės ir geografinėmis sąlygomis dirbo įtemptą, alinantį darbą. 5-asis statybos batalionas statydamas bunkerius dirbo po 10 val. per parą, dar- bui pasibaigus kareiviai dar dvi valandas buvo mokomi karybos, vėliau karinis mokymas darbo dienomis nutrauktas ir vyko tik sekmadieniais¹⁴⁷. Pagrindinė “Nepriklausoma Lietuva” 1943 m. rudenį rašė, jog statybos batalionų darbas labai sunkus, dirbama nuo tamsos iki tamsos. Prie kiek- vienos dirbančių lietuvių karių grupės priskirtas vokiečių kareivis kaip specialistas, kuris juos prižiūri. Sanitarinė būklė bloga, jaučiama didelė medikamentų stoka. Anot laikraščio, būsima žiema statybos batalionų vyrus labiau gąsdino negu bolševikų artumas. Lietuviai kariai “nuplyšę, alkani, vokiečių “techniškojo” personalo keikiami ir niekad nepabaigią sunkių katorganinkų darbų vienas po kito pagaliau netenka kantrybės ir

¹⁴⁵ Stankeras P., *min. veik.*, p. 191.

¹⁴⁶ *LYA*, f.K-1, ap. 58, b.42013/3, l.428.

¹⁴⁷ Calkos A. parodymai. *LVOA*, f. 1, ap. 1, b. 99, l. 87.

ryžtasi bėgti į Tėvynę ...”¹⁴⁸ Nepaisant propagandinių antinacinio pogrindžio tikslų, šiuose žodžiuose, matyt, buvo nemažai tiesos. Oficialiojoje spaudoje buvo rašoma apie “pūslėtas lietuvių-statybininkų rankas”, kurios liudijo “juos esant gerais ir išstvermingais vyrais bet kokiame darbe”, apie kas dieną ilgėjusius “mūsų vyrų” nutiestus kelius per nepereinamas Rytų pelkes, kaskart didėjusį bunkerių ir barakų, pastatytų jų rankomis, skaičių¹⁴⁹.

Lugos, Pskovo ir Ostrovo, Polocko, Daugpilio ir kitos apylinkės, kuriose, stabdant Raudonosios armijos puolimą, dirbo ir lietuvių statybos batalionai, tapo svarbiausiais, iš anksto įtvirtintais vokiečių Šiaurės armijų grupės gynybiniais rajonais.

Lugos miestas buvo svarbus kelių susikirtimo mazgas, vokiečių gynybiniai įtvirtinimai jį juosė puslankiu, stipriai įtvirtintos gynybinės pozicijos ėjo Sabos, Lugos ir Oredežo upės krantais. Raudonosios armijos 112-asis korpusas 1944 m. sausio 21-23 d. dėl minėtų Maloje ir Bolšoje Zamošje kaimų ir kitų vietovių įnirtingai kovėsi Lugos prieigose, jos po keletą kartų ėjo iš rankų į rankas. Vasario pradžioje Lugos apylinkėse vokiečiai sutelkė stiprią grupuotę: 1 tankų ir daugiau kaip 4 pėstininkų divizijų pajėgas, kurios sėkmingai gynėsi. Luga išvaduota tik vasario 12 d. pabaigoje, vokiečių grupuotė čia nebuvo apsupta¹⁵⁰.

Iš Lugos ir iš kitur išstumtas pagrindines savo jėgas vokiečiai sutelkė Narvos bei Pskovo ir Ostrovo įtvirtintuose rajonuose. 1944 m. kovo pradžioje fronto linija ėjo apytiksliai nuo Nevelio į šiaurę Velikaja upe, per Opočką, Ostravą, Pskovą, Čudo ežero vakarine pakrante Narvos link¹⁵¹. Raudonosios armijos bandymai 1943 m. vasarį iškart užimti Narvą, Pskovą ir Ostrovą, iš anksto įtvirtintas gynybines pozicijas su tankiu tranšėjų tinklu, su pritaikytais ilgalaikėi gynybai įtvirtinimais, prieštankiniais grioviais ir minų laukais buvo nesėkmingi. Pralaužiant stiprią vokiečių gynybą, teko atlikti “planingą, kruopščiai parengtą operaciją”¹⁵². Tik 1944 m. liepos 13 d. Raudonoji armija puolė vokiečių 16-ąją ir 18-ąją armijas (Ostrovą išvaduotas liepos 21 d., Pskovas – liepos 23 d.), vokiečiai atsitraukė į Daugpilio apylinkes.

¹⁴⁸ Statybos batalionai. *Nepriklausoma Lietuva*. 1943, lapkričio 15, Nr. 19-20, p. 4.

¹⁴⁹ Augustinavičius P. Lietuvių statybos/ bataliono darbai Rytuose. *Karys*. 1943, rugsėjo 18, Nr. 38, p. 12; *Savaitė*, 1943, rugpjūčio 21, Nr. 33, p.520.

¹⁵⁰ *Битва за Ленинград. 1941–1944*. Москва, 1964, с. 373, 388-392.

¹⁵¹ Типпельскирх К. *История второй мировой войны*. Москва, 1956, с. 364, 366.

¹⁵² *Битва за Ленинград. 1941–1944*, с. 403.

Įrengiant visus šiuos vokiečių gynybos įtvirtintus rajonus ir fronto linijas, dalis nuopelnų priklausė ir lietuvių statybos batalionams.

Statybos batalionų kariai dirbo ne tik karinio pobūdžio darbus. Kaip matyti iš publikacijų “Karyje” ir kitoje spaudoje, 1943 m. pavasarį atvykę į pafrontę Lugos apylinkėse jie dirbo ir paprastus žemės ūkio darbus. Vietiniai gyventojai naudojosi vieno iš statybos bataliono laisvais nuo darbų arkliais įdirbti laukams. Ir patys bataliono vyrai “talkininkavo kolchozui”, nes jame labai trūko darbo jėgos, buvo likusios beveik vienos moterys. “Kolchozininkams”, dirbusiems žemę “labai primityviai”, lietuviai kariai ne tik padėjo, bet ir mokė juos ūkininkauti¹⁵³. Lietuvių karių požiūris į ūkininkavimo kultūrą rytuose išties buvo “kritiškas”. 1944 m. vasarį Panevėžyje per iškilmingą per radiją transliuotą dovanų įteikimo lietuvių kariams, kovojusiems rytuose, ceremoniją jų atstovas 4-ojo statybos bataliono karys kalbėjo: “Man teko pabuvoti įvairiose vietose Rytuose, ten, kur nesilanko turistai. Mes matėme kombainus, kuriuos kombainininkai viena ranka vairuoja, o kita šienauja. Štai tokie rusiški kombainai...”¹⁵⁴ (šis “antitarybinis” pareiškimas buvo išgirstas ir užfiksuotas anapus fronto linijos Lietuvos radijo laidų pasiklausymo medžiagos santraukoje).

Vienas iš problemiškesnių statybos batalionų veiklos ir gyvenimo rytuose klausimų yra jų santykiai su vietos gyventojais rusais. Apskritai galima tvirtinti, jog statybos batalionų, dažnai vadintų “darbo batalionais”, veiklos pobūdis buvo “taikus”, jis negadino ir nekomplikavo jų karių santykių su vietos gyventojais. Lietuviai kariai dažnai su jais kartu dirbo prie karinių įtvirtinimų, statybos ir kitų darbų. Tokius atvejus fikso ir sovietinių partizanų žvalgyba: “Leningrado partizanų duomenimis, kasant prieštankinį griovį į šiaurės vakarus nuo Pskovo, be vietinių gyventojų, dirbo ir lietuvių darbo batalionai”¹⁵⁵. Kitoje situacijoje negu statybos batalionai rytuose atsidūrė savisaugos batalionai, iš pat pradžių kovoję su partizanais, dažnai priversti vykdyti baudžiamąsias akcijas ir prieš

¹⁵³ Gulmanas K. Iš N. lietuvių statybos bataliono gyvenimo Rytuose. *Karys*. 1943, birželio 26, Nr. 26, p. 6.

¹⁵⁴ *LVOA*, f. 1771, ap. 7, b. 269, l. 56. (Versta iš rusų kalbos)

¹⁵⁵ CPJŠ žvalgybos skyriaus viršininko plk. S. Anisimovo 1943. 11. 22 pranešimas LPJŠ žvalgybos skyriaus viršininkui B. Baranauskui. *Ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 18, l. 234; LPJŠ 1943. 11 24 informacinių žinių santrauka Nr. 18. *Ten pat*, b. 23, l. 22.

civilius gyventojus. Kartais Lietuvoje leistoje oficialiojoje spaudoje pasirodavo net pernelyg idiliškų, sentimentalių statybos batalionų karių gyvenimo rytuose ir santykių su vietiniais gyventojais vaizdų. Antai „Žemaičių žemėje“ 1943 m. rudenį buvo rašoma: „pasigirdus pirmiesiems akordeono ar gitaros garsams, būdavo pamirštas sielvartas dėl negauto iš tėvynės laiško. Jei arti pasitaikydavo „kukli rusaitė“, ji neišvengdavo pasiutpolkės su lietuviu kariu. Kariai turėję „nerašytą įstatymą“: „per daug“ pradėjęs slankioti apie rusaitės langus karys buvo „išsprausiamas“, tokiu būdu jam buvo primenama Agotėlė ar Elenutė, kuri likusi tėvynėje ne vieną ašarą išlieja kasdama bulves“¹⁵⁶.

Aiški tokio pobūdžio rašinių agitacinė propagandinė funkcija. Ji turėjo atsverti pogrindžio spaudos visuomenės sąmonėje formuotus niūrius įvaizdžius apie statybos batalionų gyvenimą rytuose, paveikti neigiamą nusistatymą jų atžvilgiu. Tačiau įvairiuose karo metų šaltiniuose, perbėgusių pas sovietinius partizanus karių parodymuose, kuriuose apskritai netrūksta įvairios negatyvios medžiagos apie statybos batalionus, iš esmės nėra duomenų, kompromituojančių jų karių elgesį civilių gyventojų atžvilgiu, nusikaltimus žmoniškumui ir pan. Apie gerus statybos batalionų karių santykius su vietiniais gyventojais savo atsiminimuose rašo ir Pr. Nagys: Pskovo apylinkėse 2-ojo bataliono kariai gyveno kartu su civiliais gyventojais rusais. Vėliau kaimas padalintas į dvi dalis: vienoje pusėje gyveno civiliai, o kitoje – kareiviai. Turėję palikti savo gyvenamuosius namus rusai galėjo ateiti pasišerti gyvulių ir tvarkytis kiemuose. Paprašyti lietuviai kariai jiems ir gyvulius pašerdavo. Gyventojai, atrodo, suprato lietuvių karių padėtį, skyrė juos nuo vokiečių ir kt.¹⁵⁷

Ir vis dėlto, nors ir kokie geri buvo lietuvių karių santykiai su civiliais gyventojais rusais, statybos batalionai buvo vokiečių karinių formuotųjų okupuotoje Rusijos žemėje sudedamoji dalis, jie buvo priversti paklusti vokiečių įsakymams, taip pat ir tiems, kurie liedsdavo civilių gyventojų interesus. Gerai žinoma, kokią politiką vokiečiai vykdė rytuose ir kaip elgėsi su civiliais gyventojais, ypač vokiečių kariuomenei traukiantis iš okupuotų Rusijos teritorijų. Kovodami su partizanais vokiečiai jų veiklos rajonuose vykdė totalinę gyventojų „evakuaciją“, „išdegintos žemės“

¹⁵⁶ Lietuviškos dainos Rytuose (Iš lietuvių statybos batalionų gyvenimo). *Žemaičių žemė*. 1943, spalio 23, Nr. 41, p. 2.

¹⁵⁷ Nagys Pr., *min. veik.*, p. 68.

taktikos akcijas. Šiaurės armijų grupės vadovybė iš gynybinių įtvirtinimų rajonų ir pafrontės sričių vietinius gyventojus prievarta evakuavo į vakarus, juos naudojo kaip darbo jėgą, degino gyvenamąsias vietas, konfiskavo ir naikino turtą, kad nieko neliktų Raudonajai armijai¹⁵⁸. Kaip tai buvo daroma Baltarusijoje ir į kokias situacijas patekdavo lietuvių savišaugos batalionų kariai, matyti iš karo kapeliono Z. Ignonio atsiminimų: išstisus kaimus vokiečiai sudegino, gyventojus, kurie išliko, išvežė darbams į Vokietijos fabrikus. Lietuviai kariai matė pasibaisėtinių vaizdų: į Daniulovičių bažnyčios šventorių suvaryti kaimo gyventojų gyvuliai ištrypė kapus, išlaužė paminklus ir nubjaurojo visą šventorių. Žmonės sugrūsti į bažnyčią ir lietuvių leitenantui [J.] Abraičiui įsakyta juos saugoti. Jis ir jo būrio vyrai griežtai protestavo. Vokiečiai tyčiojosi: “Herr Leutenant, Befehl ist Befehl (Ponas leitenante, įsakymas yra įsakymas)”¹⁵⁹.

Nėra duomenų, jog statybos batalionų kariai būtų dalyvavę vykdamas masines represines akcijas prieš civilius gyventojus. Vis dėlto, kaip matyti iš statybos batalionų karių parodymų KGB, ir jiems tikriausiai teko varyti gyventojus kasti apkasų ir dirbti kitų karinio įtvirtinimo darbų¹⁶⁰, dalyvauti prievarta evakuojant gyventojus ir jų turtą iš vietovių, kuriose buvo statomi kariniai įtvirtinimai (daug evakuotų civilių gyventojų, ypač iš Pskovo ir Polocko apylinkių, pateko į Lietuvą), griauinant ir deginant ištuštėjusių kaimų trobesius. Statybos batalionų transporto kuopos vežė šieną, avižas, miltus ir panašų turtą iš kaimų, kurie turėjo būti sudeginti¹⁶¹. 1-ojo statybos batalionų karių grupė, nuteista 1949 m., kaltinta dalyvavusi tiesiant “strateginės reikšmės” kelius, deginant gyvenamąsias vietas, suiminėjant tarybinius žmones ir išvarant juos į Vokietiją, nekalbant jau apie kovą su partizanais¹⁶².

Lietuvių statybos batalionai nedalyvavo mūšiuose su vokiečių gynybines linijas pralaužusiais Raudonosios armijos daliniais, nepateko į

¹⁵⁸ Афанасьев. *Фронт без тыла: Записки партизанского командира*. Ленинград, 1983, с. 272-273.

¹⁵⁹ Ignonis Z., *min. veik.*, p. 205.

¹⁶⁰ Čekanausko F. 1951. 07. 26 parodymai. *LVOA*, f. 3377, ap. 55, b. 59, l. 99; Ivanovo A. 1951. 05. 23 d. parodymai. *Ten pat*, l. 106.

¹⁶¹ Valkaičio K. 1951. 08. 02. parodymai. *Ten pat*, l. 103; Milerio St. 1951. 08. 06 parodymai. *Ten pat*, l. 104.

¹⁶² *LYA*, f.K-1, ap.58, b.42013/3, l. 414, 417, 428 ir kt.

jų apsuptį ir nelaisvę, nors apskritai vokiečių pionierių ir kiti specialiosios paskirties daliniai sovietinėje literatūroje yra minimi tarp Raudonosios armijos sutriuškintų vokiečių dalinių¹⁶³.

Lietuvių stovybos batalionams, dirbantiems prie karinių įtvirtinimų darbų, teko susidurti su nuolat aktyvinusiais savo veiklą sovietiniais partizanais. Vienoje Lugos, vėliau Velikajos (Pskovo apylinkėse) upių pusėje vokiečių armijai buvo statomi įtvirtinimai, kitoje buvo partizanų teritorija. Tokia “kaimynystė” lėmė 5-ojo ir kitų stovybos batalionų karių kontaktus su partizanais, taip pat ir ginkluotus susidūrimus. Šiuos kontaktus taip pat veikė ir sovietinių partizanų taktika: partizanams jų vadovybė nuo 1943 m. rudens kėlė uždavinius vokiečių užnugaryje organizuoti “gyventojų sukilimus”, naikinti okupacinės valdžios įstaigas, trukdyti panaudoti gyventojus gynybinių įtvirtinimų darbams, gelbėti juos nuo sunaikinimo ir išvaymo į Vokietiją, stiprinti kovos veiksmus vokiečių komunikacijoje ir kt.¹⁶⁴

Lietuvių stovybos batalionų kovos su partizanais pobūdis ir mastas matyti iš šių faktų. Lugos apylinkėse 1-ojo bataliono kariai, tiesę kelią tarp Maloje ir Bolšoje Zamošjė kaimų, ėjo sargybą, saugojo juos nuo partizanų užpuolimų, rengė partizanams pasalas, dalyvavo vokiečių organizuotose partizanų gaudynių akcijose. Tačiau ginkluotų susidūrimų su partizanais nebuvo¹⁶⁵.

Kaip matyti iš Pr. Nagio atsiminimų, panašaus pobūdžio buvo ir 2-ojo stovybos bataliono kovos veiksmai prieš partizanus. Siekiant sutrukdyti partizanams persikelti per Lugos ir Jasčeros upes, buvo patruliuojama jų paupiais, stebėti ir žvalgyti partizanų rajonai. Atvykę į Pskovo apylinkes bataliono kariai saugojo kaimą, kuriame įsikūrė. Kaime buvo įrengti įtvirtinimai, gynybos pozicijos. Batalionas patyrė karinių susidūrimų su partizanais, kareiviai net miegodavo nenusirengę. Partizanai bataliono 1-osios kuopos kariams, vežimais gabenusiems maistą iš Pskovo, surengė pasalą, 3 kareiviai pateko į nelaisvę, keletas buvo nukauti, batalionas kartu su vokiečiais, vlasovininkų daliniu, dalyvavo partizanų persekiojimo akcijoje, trukusioje visą dieną, keletas bataliono karių buvo sužeisti. Kita operacija prieš partizanus vykdėta 1943 m. gruodį, prieš Kalėdas, 3 dienas

¹⁶³ *Битва за Ленинград. 1941–1944*, c. 349.

¹⁶⁴ *Ten pat*, c. 303-304.

¹⁶⁵ Čekanausko F. 1951. 07. 24, Noviko VI. 1951. 07. 24, Valkaičio K. 1951. 08. 02 parodymai. *LVOA*, f. 3377, ap. 55, b. 59, l. 97, 101, 103.

žvalgyta partizanų teritorija. Aktyvėjant partizanų veiklai, toliau stiprinta bataliono dislokacijos vietos apsauga: trys poros “slapukų” stebėjo kaimo prieigas, svarbiose vietose įrengti trys kulkosvaidžių lizdai, kaime patruliavo kelios poros patrulių. Nepaisant to, partizanai arba jiems padėdavę vietiniai rusai padegė bataliono kuopos raštinę¹⁶⁶.

Statybos bataliono karių grupė, pasirošusi kovai su partizanais (S. Natkevičiaus asmeninis archyvas)

sitaikančiais apylinkėse partizanais. Lig šiol neturėdami nuostolių, jie apvalė savo darbo rajonus”¹⁶⁹.

KGB medžiagoje apie batalionų veiklą užfiksuota, jog Pskovo apylinkėse Kisieli kaime 1944 m. sausį lietuvių statybos batalionų kariai suėmė ir sušaudė vieną partizaną¹⁶⁷.

Partizanai 1943 m. rugsėjo 27 d. mūšyje paėmė į nelaisvę tris 5-ojo statybos bataliono 1-osios kuopos karius. Vienas iš jų – biržietis Jonas Šulys smarkiai pasipriešino jį į nelaisvę paimti mėginusiems partizanams ir 3 kartus buvo sužeistas į koją. Visi trys paimti į nelaisvę lietuvių kariai vėliau pareiškė norą kovoti raudonųjų partizanų gretose. J. Šulys atsišaukimu kreipėsi į Rusijos išlaisvinimo armijos (ROA) kareivius ir karininkus, ragindamas juos perėiti į partizanų pusę¹⁶⁸.

Oficialiojoje spaudoje, aprašant plk. A. Bironto apsilankymą lietuvių statybos batalionuose 1944 m. pradžioje, pažymėta, jog jų kariai “ne tik gerai dirba, bet ir atkakliai kaunasi su pa-

¹⁶⁶ Nagys Pr., *min veik.*, 66-74.

¹⁶⁷ Pskovo raj. Razgovorovo kaimo gyventojas I. Kolcovo 1951. 05. 18 parodymai. *LVOA*, f. 3377, ap. 55, b. 59, l. 105.

¹⁶⁸ *Ten pat*, f. 1771, ap. 6, b. 127, l. 55.

¹⁶⁹ Plk. Birontas aplankė lietuvių statybos batalionus. *Ateitis*. 1944, vasario 7, Nr. 31, p. 2.

Vis dėlto statybos batalionų kovos su išsiplėtusiu partizaniniu karu masto nėra iš tolo negalima lyginti su lietuvių savisaugos batalionų antipartizaninės kovos mastu. Kovodami su partizanais lietuvių statybos batalionai patyrė nuostolių, tačiau jie nebuvo dideli. Pr. Nagys savo atsiminimuose rašo, jog 2-ojo bataliono išvykimo iš Lugos apylinkių į Pskovą išvakarėse nuo sprogimo ugnivietėje žuvo pirmasis šio bataliono karys. Iš paskelbto nekrologo “Karyje” matyti, jog žuvęs bataliono karys – tai A. Malakauskas, kilęs iš Zarasų aps. Žandariškių kaimo. Jis mirtinai sužeistas 1943 m. rugsėjo 14 d., ugnivietėje sprongus partizanų įkastai ir nuo užkurto laužo įkaitusiai granatai. Nuvežtas į Lugos ligoninę lietuvių karys po keleto valandų mirė¹⁷⁰.

Kito statybos bataliono pirmoji auka buvo kareivis marijampolietis Vl. Kuzevičius, žuvęs per susišaudymą su partizanais 1944 m. sausio 23 d.¹⁷¹

1944 m. sausio 24 d. P(skovo?) karo ligoninėje mirė prieš keletą dienų partizanų mirtinai sužeistas statybos batalionų karys biržietis K. Gatavyna¹⁷².

1943 m. gruodžio 1 d. Marijampolės apylinkėse nušautas grįžęs atostogų statybos bataliono karys St. Samušis (jį nušovė besislapstantis ROA dezertyras)¹⁷³.

Nors apibendrinamojo pobūdžio duomenų apie žuvusius statybos batalionų karius nėra, galima daryti išvadą, jog žuvo tik pavieniai kariai. Be abejo, daugiau buvo sužeistų, paskui tapusių invalidais statybos batalionų karių. Antai Šiaulių karo ligoninėje 1/615 (buvusiose Gubernijos kareivinėse) 1943 m. gruodžio viduryje gydėsi 7 lietuviai kariai: 2 - iš savisaugos, 3 – iš statybos batalionų, 2 – iš vokiečių dalinių¹⁷⁴.

Rytuose su partizanais ir fronte kovojusių lietuvių savisaugos batalionų nuostoliai – žuvusių ir sužeistų – buvo nepalyginamai didesni. Nors šie nuostoliai taip pat nėra tikslūs, galima manyti, kad iki 1944 m. vasaros žuvo apie 500 savisaugos batalionų karių.

Statybos batalionų patirti nežymūs nuostoliai kariaujant masinį pobūdį įgavusį partizaninį karą ir visa kita jų veikla rytuose rodo, jog pirmiausia jie buvo “dirbančios”, o ne kovojančios su priešu karinės formuotės.

¹⁷⁰ Nagys Pr. *Min. veik.*, p. 67; Morkūnas Ign. A. a. Antanas Malakauskas. *Karys*. 1943, spalio 9, Nr. 41, p. 4.

¹⁷¹ Gulmanas A. A. a. eil. Vl. Kuzevičius. *Ten pat.* 1944, balandžio 1, Nr. 13, p. 5.

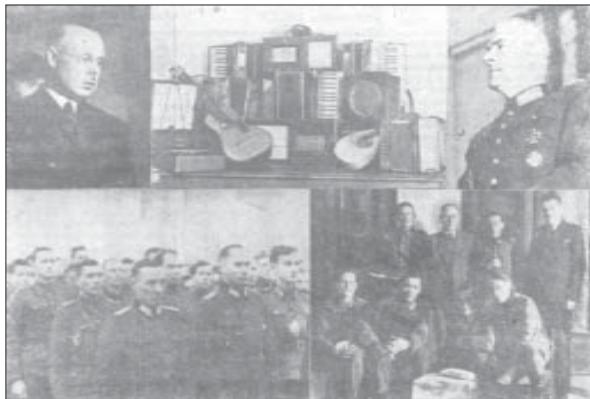
¹⁷² Kuopos vado ir karių užuojauta. *Ten pat.* 1944, vasario 19, Nr. 7, p. 3.

¹⁷³ A. a. eil. Stasys Samušis. *Ten pat.* 1944, balandžio 8, Nr. 1, p. 7.

¹⁷⁴ Informacija: valandėlė pas sužeistus lietuvių karius. *Tėviškė* (Šiauliai). 1943, gruodžio 24, Nr. 48, p. 6.

Kai kurie jų atlikti darbai (pvz., kelių tiesimas ir taisymas, griovių kasimas sausinant pelkes ir miškus) turėjo ne tik karinę, bet ir civilinę, pozityvią reikšmę.

Lietuvos administracija, oficialioji spauda “totalinės mobilizacijos” ir propagandinės kovos su bolševizmu sąlygomis kėlė į rytus išsiųstų savisaugos, statybos batalionų, vadinamųjų “karo transportininkų”, kituose vermachto daliniuose tarnavusių lietuvių karių ir jų šeimų materialinės, socialinės, kultūrinės globos klausimus. Spauda, remdamasi Lietuvos kariuomenės ir visuomenės bendradarbiavimo pavyzdžiais, nuolat pasigesdavo “tvirtų”, nuolatinių visuomenės ryšių su lietuviais kariais rytuose. Šiais dalykais rūpintis 1943 m. rudenį prie Vidaus reikalų vadybos, Visuomenės reikalų departamento Kaune įsteigtas Karių ir jų šeimų globos vyriausiasis komitetas, Vilniuje, Šiauliuose ir Panevėžyje veikė jo skyriai, apskrityse ir valsčiuose – globos komitetai. Jie rūpinosi sužeistais lietuviais kariais, organizavo įvairių daiktų rinkimo akcijas, meno kolektyvų išvykas į lietuviškus dalinius, jų aprūpinimą knygomis, periodine spauda, radijo aparatais, muzikos plokštelėmis, sporto įrankiais ir kt. Kiekviena Lietuvos apskritis globojo savisaugos ar statybos batalioną: 2-ąjį statybos batalioną globojo Alytaus aps., 4-ąjį – Panevėžio aps. ir kt. 1944 m. pradžioje Panevėžio aps. buvo 340 lietuvių karių šeimų, visuose 16 apskrities valsčių veikė Karių ir jų šeimų globos komitetai, 1944 m. vasario mėn. jie lietuvių karių atstovams įteikė 4250 rm, 700 porų kojinių, daugiau kaip 1000 porų pirštinių, 150 rankšluosčių¹⁷⁵.

Nuotraukų montažas “Karyje” (1943 12 18): iškilmingai įteikiamos dovanos lietuvių savisaugos ir statybos batalionų atstovams: viršuje dešinėje – gen. E. Justas, kairėje – P. Kubiliūnas, viduryje – vertingesnės dovanos. Apačioje – karių ir jų šeimų globos komitetų atstovai

¹⁷⁵ Lietuvos radijo paklausymo medžiagos santrauka, 1944. 02. 18 *LVOA*, f. 1771, ap. 7, b. 269, l. 56.

1943 m. pabaigoje Kaune pradėtas leisti visų pirma statybos batalionų kariams skirtas laikraštis “Tėvynė ir frontas” (red. Br. Daunoras), turėjęs palaikyti glaudesnę ryšį tarp Lietuvos visuomenės ir lietuvių karių. Pirmajame laikraščio numeryje buvo spausdinami P. Kubiliūno, St. Raštio, gen. tarėjo A. Ramanausko straipsniai¹⁷⁶.

Nepaisant to, jog komitetų veikla objektyviai tarnavo Vokietijos propagandiniam ir kariniams interesams, socialinė, kultūrinė, moralinė lietuvių karių globa turėjo humanitarinį pobūdį, praskaidrino nelengvą jų dalį rytuose. Neabejotina, jog dėl šios globos statybos batalionų karius pasiekdavo ir antinacinio pogrindžio spauda, formavusi jų antivokiškas, patriotines nuotaikas ir daugelį kitų procesų. Statybos batalionų kariai reagavo ir į įvykius Lietuvoje. 2-ojo bataliono vadas A. Milaševičius 1943 m. lapkritį nusiuntė gen. P. Kubiliūnui pareiškimą, pritarantį Lietuvoje vykusiems antisovietiniams mitingams, organizuotiems pasmerkti per Spalio revoliucijos metines Maskvoje pasakytą Stalino kalbą, kurioje buvo užsiminta apie greitą Pabaltijo tautų “išvadavimą”¹⁷⁷ ir kt.

Lietuvių statybos batalionų karių likimai

Lietuvos vyrų, tarnavusių statybos (inžinerijos) batalionuose, likimai buvo labai įvairūs, daug įvairesni negu tarnavusiųjų kitose vokiškos kilmės lietuviškiosiose formuotėse, tačiau dažniausiai tokie pat skaudūs ir tragiški.

Vokiečių okupacijos metais iš statybos batalionų dezertyravusiems ir besislapsčiusiems Lietuvoje kariams grėsė pavojus patekti į kalėjimus, karo belaisvių stovyklas, kur jų laukė badas ir alinantis darbas, išsiuntimas darbams į Vokietiją. 1943 m. liepos mėn. sovietinių karo belaisvių stovyklai Vilniuje buvo perduoti 98 kaliniai – “mobilizacijų sabotuotojai”, tarp jų 14 vyrų, pabėgusių iš vermachto ir statybos batalionų: B. Benderis – iš 1-ojo, Kl. Rimšelis, A. Babarskas – iš 3-iojo, J. Mikelevičius, P. Jakseboga – iš 5-ojo ir kt.¹⁷⁸

Vis dėlto galima manyti, kad daugelis bėgusių iš statybos batalionų vyrų vokiečių okupacijos metais sėkmingai prisislapstė ir išvengė vokie-

¹⁷⁶ Išėjo lietuvių statybos bataliono laikraštis. *Žemaičių žemė*. 1943, gruodžio 24, Nr. 49, p. 1; LPJŠ 1943. 12. 28 informacinių žinių santrauka. *LVOA*, f. 1, ap. 1, b. 23, l. 6.

¹⁷⁷ Lietuvos radijo paklausymo medžiagos santrauka, 1943. 11. 27-12. 08 *LVOA*, f. 1771, ap. 6, b. 171, l. 98.

¹⁷⁸ Rukšėnas K., min. veik., p. 68.

čių represijų ir, matyt, net neįsivaizdavo, koks likimas ir represijos jų laukė atėjus sovietiniams okupantams.

Kokie buvo lietuvių karių likimai išformavus statybos batalionus, karo ir pirmaisiais pokario metais? Apibendrinamojo pobūdžio duomenų nėra, sprendžiant iš atskirų faktų galima daryti išvadą, jog daug pateko į vokiečių statybos (inžinerijos) dalinius, o Vokietijai kapituljavus – į Raudonosios armijos nelaisvę. Jie atsidūrė vokiečių karo belaisvių stovyklose, specialiuosiuose NKVD lageriuose – patikrinimo ir filtravimo stovyklose, buvo tikrinami specialiųjų komisijų, sudarytų iš NKVD, saugumo ir armijos dalinių kontržvalgybos “Smers” atstovų.

Daugelis buvusių statybos batalionų karių, sėkmingai prisislapsčiusių ir sulaukusių sovietinio “išvadavimo”, 1944 m. buvo mobilizuoti į Raudonąją armiją, pateko į jos atsargos ar darbo batalionus, ištarnavo 2-3 ir daugiau metų, buvo apdovanoti medaliais “Už pergalę prieš Vokietiją” ir kitais sovietiniais kariniais apdovanojimais¹⁷⁹.

Išformuojant statybos batalionus, kai kurie jų kariai pateko į saviugos batalionus, į juose buvusias statybos kuopas¹⁸⁰. Statybos batalionų kariai verbuoti į įvairias vokiečių diversines grupes, ruošti darbui sovietiniame užnugaryje¹⁸¹.

Nemažai statybos batalionų karių įstojo į 1944 m. kurtas lietuviškas karines formuotes – Lietuvos vietinę rinktinę, Tėvynės apsaugos rinktinę, paskui liko Lietuvoje, slapstėsi, tapo ginkluotos antisovietinės rezistencijos dalyviais.

Iš visų statybos batalionų karių žymiausiu veikėju tapo 2-ojo statybos bataliono vadas majoras A. Milaševičius. 1944 m. jis su šeima traukėsi į Vakarų, pateko į Drezdeno bombardavimą, čia žuvo jo šeima. Likęs vienas grįžo į Lietuvą, įsitraukė į ginkluoto pasipriešinimo kovą, vadovavo Lietuvos partizanų Jūros sričiai, buvo aktyvios ginkluotos kovos šalininkas. Žuvo 1950 m. rugsėjo 9 d. Tauragės aps. Kaltinėnų vls. Koroblių k.¹⁸²

¹⁷⁹ Noviko VI. 1951. 07. 24 parodymai. *Ten pat*, f. 3377, ap. 55, b. 59, l. 102; Malinausko L. ir kt. baudžiamoji byla, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 42013/3, l. 416.

¹⁸⁰ *LCVA*, f. R-669, ap. 1, b. 1, l. 4.

¹⁸¹ Milijeno VI. 1949 m. parodymai. *LVOA*, f. 3377, ap. 55, b. 185, l. 82-85.

¹⁸² Gaškaitė-Žemaitienė N. *Žuvusiųjų prezidentas: Jono Žemaičio biografija*. Vilnius, 1998, p.145,163, 197.

Dalis buvusių statybos batalionų karių įvairiais būdais pateko į Vakarų. Statybos bataliono vyr. lt. V. Perminas 1945 m. gegužės mėnesį su 150 vyrų daliniu prie Liubeko miesto pasidavė anglams¹⁸³. (Matyt, šis dalinys priklausė 4-ajam statybos batalionui, kurio 3 kuopos Vakarų Prūsijoje buvo priskirtos vokiečių 252-ajai pėstininkų divizijai.)

1-ojo statybos bataliono vadas K. Pranckonis 1944 m. vasarą ir rudenį dalyvavo Žemaitijoje formuojant Tėvynės apsaugos rinktinę (TAR), pasitraukė į Vakarų, 1957 m. apsigyveno JAV. Jo sūnus A. Pranckonis liko Lietuvoje, 1949 m. kartu su kitais 1-ojo bataliono kariais nuteistas 10 metų pataisos darbų kalėjimo.

Statybos batalionų kariai, Leningrado srityje perėję pas sovietinius partizanus ar patekę į nelaisvę bei kovoję jų gretose sritį išvadavus ir išformavus partizanų brigadas, iš surinkimo ir patikrinimo punktu 1944 m. balandžio mėn. išsiųsti į Balachną (Gorkio sr.), į Raudonosios armijos 16-osios lietuviškosios šaulių divizijos 2-ąją atsargos batalioną: į jį iš Leningrado išsiųsta daugiau kaip 30 lietuvių, tarp jų 13 buvusių statybos batalionų ir vokiečių priešlėktuvinės gynybos dalinių karių¹⁸⁴.

Į lietuvių statybos batalionų karius, tapusius sovietiniais partizanais, sovietinė valdžia žiūrėjo su nepasitikėjimu. Nepaisant to, kad išaiškinti partizanus ir pristatyti juos valstybiniais apdovanojimams buvo „ypatingos politinės reikšmės“ dalykas, LKP(b) CK sekretorius A. Sniečkus 1946 m. pradžioje nurodė „jokiu būdu nepristatinėti asmenų, tarnavusių vokiečių armijoje, įvairiuose statybos batalionuose, vlašovininkų arba asmenų, davusių raštišką sutikimą bendradarbiauti su gestapu arba policija“¹⁸⁵.

Kaip toliau klostėsi likimai lietuvių karių, tarnavusių Vokietijos karinėse ir policinėse formuotėse? Karo belaisvių stovyklose 1945 m. pabaigoje pradėtas lietuvių, latvių ir estų tautybės belaisvių nuolatinį Pabaltijo gyventojų nustatymo darbas. Jie, taip pat buvusių vokiečių karių ir policinių formuočių lietuvių, latvių ir estų tautybių kariai, išaiškinti tarp sugrąžintų iš Vokietijos pabėgėlių ar likę Lietuvoje, Latvijoje ir

¹⁸³ Baltušis L. Neužmirškime garbingų vyrų. *Kardas*. 1999, Nr. 1-2, p. 31.

¹⁸⁴ Oginto A., Bražuko A. 1944 m. parodymai. *LVOA*, f. 1, ap. 1, b. 100, l. 6, 17-18.

¹⁸⁵ LKP(b) CK sekretorius A. Sniečkus 1945. 01. 02 raštas LKP(b) apskričių (miestų) sekretoriams. *Ten pat*, f. 3113, ap. 3113-5, b. 44, l. 1.

Estijoje, buvo priskirti vadinamajai “vlasovininkų” kategorijai ir 6-iems metams turėjo būti ištremti darbams į tolimus SSRS rajonus. Tačiau, daugiausia Latvijos SSR partinės ir sovietų valdžios pastangomis, motyvuojant, jog Latvijos gyventojai atsidūrė Vokietijos armijoje vykdant prievartines mobilizacijas, latviams, taip pat estams ir lietuviams, nebuvo taikoma “vlasovininkams” numatyta tremtis, jie buvo paleisti namo.

Taigi buvę statybos batalionų kariai pirmaisiais pokario metais nepakliuvo į KGB akiratį, nebuvo persekiojami, kalinami ar kitaip baudžiami. Sovietinis režimas ir jo represinis aparatas pirmiausia buvo užsiėmęs, jo požiūriu, daug pavojingesniais politiniais priešais, labiau “nusipelnusių” vokiečių pagalbininkais negu statybos arba darbo batalionų kariai. Kai kurie buvę statybos batalionų kariai, nuslėpę faktus apie tarnybą statybos batalionuose, įstojo į komunistų partiją, net sugebėjo užimti atsakingas vadovaujančias pareigas. Antai buvęs statybos batalionų karys Pr. Stabingis tapo Lazdijų aps. prokuroru, jau minėtas B. Petrauskas – Aštrosios Kirsnos (Lazdijų aps.) mokyklos direktoriumi. Demaskuoti buvę statybos batalionų kariai 1947 m. pašalinti iš kandidatų į komunistų partijos narius ir atleisti iš užimamų pareigų¹⁸⁶. Įdomu pažymėti, kad komunistų dokumentuose statybos batalionų kariai kaltinti dirbę “stiprinant vokiečių gynybines linijas”, apie jų kovą su sovietiniais partizanais ar “nusi-kalstamus” veiksmus prieš civilius gyventojus neužsimenama.

Kaip matyti iš KGB archyvų šaltinių, statybos batalionų kariai į sovietinių represinių tarnybų akiratį pateko 5-ojo dešimtmečio pabaigoje-6-ojo dešimtmečio pradžioje: Lietuvoje išaiškinti kariai pradėti suimnėti, tardyti, jiems pradėtos baudžiamosios bylos, ieškota kompromituojančių, demaskuojančių jų veiklą faktų, rinkti liudytojų parodymai batalionų veiklos vietose Rusijoje ir kt.

1949 m. liepos-rugsėjo mėn. suimti buvusio 1-ojo lietuvių statybos bataliono kariai A. Natkevičius, J. Šalna, L. Boreika, Ign. Bukšnaitis, Ad. Navickas, L. Malinauskas, V. M. Mulevičius ir A. Prancevičius. Šie ir kiti buvę statybos batalionų kariai suimti “už tarnybą vokiečių armijoje”, ši tarnyba kvalifikuota kaip “sunkus nusikaltimas”. Ypatingojo pasi-

¹⁸⁶ LKP(b) CK biuro 1947. 11. 19 nutarimas dėl LKP(b) Lazdijų apskrities komiteto nutarimo apie Pr. Stabingio ir B. Petrausko pašalinimą iš kandidatų į VKP(b) narius. *LVOA*, f. 1771, ap. 10, b. 204, l. 2, 59.

tarimo prie SSRS MGB 1949 m. gruodžio 17 d. sprendimu, vadovaujantis Rusijos federacijos baudžiamojo kodekso 58-I straipsniu (Tėvynės išdavimas), visi minėti 1-ojo stovybos bataliono kariai nuteisti po 25 m. pataisos darbų kalėjimo, išskyrus V. Mulevičių ir A. Pranckevičių, nuteistus po 10 m. kalėjimo (1955 m. L. Boreikai ir L. Malinauskui bausmė sumažinta iki 10 m. pataisos darbų kalėjimo)¹⁸⁷.

Taigi KGB ir visa sovietinė represinė mašina rūsčiai baudė buvusius stovybos batalionų karius, nepaisant to, kad nebuvo pakankamai medžiagos įrodyti jų įvykdytų “nusikaltimų” sudėčiai, kad KGB pripažino priverstines daugelio stovybos batalionų karių patekimo į juos aplinkybes. Iš esmės sovietinės bausmės stovybos batalionų kariams (išskyrus kraštutinius atvejus - bausmes už dalyvavimą masinėse žydų žudynėse) niekuo nesiskyrė nuo bausmių savisaugos batalionų kariams, kurių tikri ir tariami nusikaltimai žmoniškumui ir “sovietinei Tėvynei” buvo nepalyginamai didesni.

Patys nuteisti stovybos batalionų kariai, jų giminės ir artimieji SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumui, SSRS Generaliniam prokurorui rašė raštus, kuriuose buvo prašoma sumažinti bausmes arba kreipiamasi dėl reabilitacijos. Nors bausmės ir buvo mažinamos, prašymai dėl reabilitavimo buvo atmesti.

Buvęs 1-ojo lietuvių stovybos bataliono karininkas Antanas Natkevičius, 1956 m. paleistas iš Intos lagerio, dirbo šachtos inžinieriumi elektriku, atostogų metu atvažiuodavo į Lietuvą. Neaiškiais aplinkybėmis mirė Intoje 1965 m. vasarą, išlydėjęs šeimą į Lietuvą. A. Natkevičiaus palaikai 1990 m. parvežti į Lietuvą ir palaidoti Vilniuje¹⁸⁸.

Apibendrinant pateiktą gausią ir prieštaringą medžiagą, galima daryti išvadą, kad lietuvių stovybos (inžinerijos) batalionų istorija – tai Lietuvos karių, lietuviškų karinių formuočių, kartu ir visos lietuvių tautos prieštaringos ir skaudžios istorijos sudedamoji dalis. Daugelis stovybos batalionų istorijos ir su ja susijusių klausimų dar neatskleisti ir turi būti tolesnių tyrinėjimų ir apmąstymų objektas. Lietuvių stovybos batalionams kaip karinei formuotei buvo lemta tapti nesėkmingai bandyto suformuoti SS lietuvių legiono savotišku toli gražu jam nelygiaverčiu pakaitalu,

¹⁸⁷ Žr. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42013/3, l. 414, 432-433.

¹⁸⁸ S. Natkevičiaus liudijimas.

kartu ir nuolaida nacių okupantams, siekusiems savo interesais “totališkai” įtraukti Lietuvą į karą. Lietuvių tautos interesų požiūriu lietuvių statybos dalinių sukūrimą ir jų veiklą vermachto sudėtyje galima vertinti kaip minimalų, neišvengiamo karinio bendradarbiavimo su okupantu rezultata, kuris leido laviruoti, gintis nuo masinių represijų, išsaugoti jaunimą nuo žūties fronte, kartu išsaugant nors ir menką Lietuvos ginkluotųjų pajėgų atkūrimo, susiklosčius palankioms aplinkybėms, galimybę. Šios idėjos realizavimo požiūriu statybos batalionai kaip karinė formuotė buvo savotiškas tiltas tarp SS lietuvių legiono ir 1944 m. nesėkmingai bandytos formuoti Lietuvos vietinės rinktinės, puoselėjant viltis, deja, neišsipildžiusias, jog ji taps atkurtos Lietuvos kariuomenės branduoliu.

Reziumė

1943 m. pavasarį nacių Vokietijos okupuotos Lietuvos visuomenei pasipriešinus SS lietuvių legiono steigimui, nacių okupantai atsisakė planų kurti SS kariuomenės dalinius, oficialiai deklaravo ir stengėsi realizuoti nuostatą imti Lietuvos vyrus tik darbams kariuomenėje ir Vokietijos reiche. Iškart po SS legiono boikoto svarbiausias okupantų siekis buvo lietuvių statybos (inžinerijos) (Litauische Bauabteilung) batalionus formuoti vermachto sudėtyje darbams pafrontėje. Nors Lietuvos visuomenės, net ir antinacinio pagrindžio nusistatymas okupantų mobilizacinių pastangų atžvilgiu po SS legiono boikoto nebuvo visiškai vienodas, jos susilaukė aktyvaus pasipriešinimo: vokiečiams ir lietuvių “savivaldai” iškilo didelių problemų iš beveik 100 tūkst. Lietuvos vyrų rezervo suformuoti kelių tūkstanių žmonių statybos dalinius. Jie formuoti daugiausia priverstinėmis ar pusiau priverstinėmis priemonėmis. 1943 m. balandžio-rugpjūčio mėnesiais suformuoti ir pasiūti į vokiečių Šiaurės fronto armijų užnugarį 5 lietuvių statybos batalionai, juose buvo apie 2,5-3 tūkst. Lietuvos vyrų. Svarbiausia šių batalionų karinės veiklos sritis – karinių įvirtinimų statyba, gynybinių rajonų ir fronto linijų besitraukiančiai vokiečių armijai įvirtinimo darbai (prieštankinių griovių, apkasų kasimas, kelių tiesimas, įvairių fortifikacinių įrenginių, bunkerių, slėptuvių, ugnies taškų, kliūčių ir pan. įrengimas). Lietuvių statybos batalionai dirbo Lugos, Narvos, Pskovo, Polocko, Breslavlio, Daugpilio apylinkėse. Savo darbo rajonuose lietuvių kariai 1944 m. susidūrė su išplėtusiais veiklą sovietiniais partizanais, dalyvavo antipartizaniškose akcijose (partizanų rajonų žvalgyba, miš-

kų valymas, partizanų persekiojimas). Lietuvių statybos batalionų kariai nedalyvavo represinėse baudžiamosiose akcijose prieš civilius gyventojus. Batalionuose vyravo antivokiškos nuotaikos (nemažai jų karių dezertyravo į Lietuvą). Statybos batalionų karių buvo ir sovietinių partizanų būriuose. Visi lietuvių statybos batalionai 1944 m. išformuoti, jų kariai pateko į vokiečių statybos dalinius, įvairias lietuviškas karines formuotes. Nuo 1943 m. vidurio Lietuvos gyventojai daugiausia imti tik darbams Vokietijos karo pramonėje.